

Rimska vila u Višićima

DIE RÖMISCHE VILLA IN VIŠIĆI

Među mnogobrojnim rimskim lokalitetima duž donjeg toka Neretve C. Patsch¹ ističe, zbog velike površine koju zauzima, i lokalitet »Kućišta« u selu Višićima kod Čapljine. Višići leže sjeveroistočno od Narone i svakako su u rimsko doba pripadali području Narone. Od glavnog puta Narona—Sarajevo, koji je, po Patschu², prolazio kroz Crniće, Dolac, Goricu, Struge, Mogorjelo, odvaja Višiće danas Neretva. Bliže Višićima leži drugi put, čiji su tragovi u novije doba ustanovljeni kod Klepaca³. Put je vodio kroz sedlo poviše Klepaca prema Grkovom Dolu i Pribilovcima. Kako je prof. Sergejevski kod Čeljeva naišao na neke tragove koji upućuju na ostatke antičkog mosta, može se pretpostaviti da je preko Čeljeva i Klepaca vodio drugi put iz Narone u dolinu Bregave. Brojni antički lokaliteti u ovom kraju svakako su morali biti povezani dobrim putevima. Međutim, drugi tragovi puteva za sada nisu otkriveni.

Orući i čisteći njive, vlasnici su na »Kućištima« nailazili na fragmente opeke, kamenja i stubova. Za stub ugrađen u džamiju u Višićima pričaju da je sa Kućišta. Materijal vile u Višićima, kao i sa drugih bliskih lokaliteta, svakako je poslužio za izgradnju kuća u Višićima. Tako je 1963. godine prilikom rušenja jedne od najstarijih kuća u Višićima nađen dio nadgrobnog spomenika, jedan kapitel i stub koji po promjeru odgovara onima koji su nađeni u Višićima. Na nadgrobnom spomeniku sačuvana su samo po dva slova od prva tri reda natpisa. Izgleda da spomenik potiče iz I—II vijeka n. e. Kapitel je prema obradi, iz kasnijeg doba nego nalazi u Višićima, te vjerovatno potiče od nekog rimskog nalazišta koje je bliže ovoj kući (možda sa »Kučetina«).

Prilikom rekognosciranja u ovom kraju 1955. godine tadašnji direktor Muzeja prof. Marko Vego doznao je da na njivi Muškije Zavitan na »Kućištima« njen zet Sejdijević vadi opeku iz nekih »starih« zidova za gradnju nove kuće. Sejdijeviću je odmah zabranjeno dalje krčenje i još iste godine Zemaljski muzej je na tom mjestu izveo probno kopanje. Probnim kopanjem je ustanovljeno da se radi o značajnom objektu sa mozaicima i zidnim slikarstvom, te je Muzej organizovao zaštitno kopanje. Istraživanja su vršena od 1956. godine. Na pomoći pri ovim radovima zahvaljujem kustosima Veljku Paškvalinu, Brani Beliću, kao i preparatorima Anti Kučanu i Milošu Tadiću.

¹ C. Patsch, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* (dalje: WMBH) XII, str. 99.

² C. Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, Schriften der Balkankommission V, Wien 1907, str. 97.

³ Tragove ovog puta otkrili su, prilikom rekognosciranja u ovom kraju, D. Sergejevski i Đ. Basler.

U početku se imao utisak da se na njivama Muškijske Zavitan i Zejne Šoše na Kućištima nalazi oveća zgrada, jer su na istočnom dijelu ovih njiva nađeni fragmenti opeke i kamena. Iskopavanja su, međutim, pokazala da se objekat proteže i dalje od Kućišta prema sjeverozapadu i zahvata i njive prema Skočimu, koje je Patsch zabilježio kao poseban lokalitet, ali bez preciznijih oznaka njiva. Do sada otkriveni dijelovi vile nalaze se na njivama (Sl. 1) Sjekirice Pleme, Muškijske Zavitan, Velije Zavitana (Ramića), Zejne Šoše, Mate i Nikole Boškovića, Falaka Damjana i braće Baljića (percele K. O. Višići—Dračevo br. 1073 do 1078, 1081 i 1082). Izgleda, međutim, da se zgrada prostire i dalje južnom stranom parcela 1083 do 1089, da prelazi put (korito Bregave po mjesnoj tradiciji, ali bi moglo biti i korito Krupe) i da zalazi u njive Cvitanović Ruže i pod kuće uz ove njive.

Lokalizacije oko vile u Višićima Patsch često navodi bez preciznijih podataka. Da bi se dobila slika kraja u kome se nalazila antička vila u Višićima, bilo je nužno da se ponovo pregleda najbliža okolina vile.

Najbliži lokaliteti oko vile u Višićima koje spominje Patsch su u »bašti« Ibrahimbega Muratbegovića Malog, na njivama Vasvije Bušatlije i ostaci naselja uz stari mostarski put između Višića i Tersane⁴. Bašta Ibrahimbega nalazila se, po kazivanju starih mještana, iza kafane Avde Komada kuda danas teče Neretva. Čitav taj kompleks zemljišta, zajedno sa starim putem za Mostar koji je išao uz Neretvu, odnijela je Neretva koja stalno podriva i odnosi ovu obalu. Ovaj lokalitet je bio najviše 500 m udaljen od vile u Višićima. Drugi, isto tako samo 500 m udaljen lokalitet, predstavljaju ostaci na njivama Vasvije Bušatlije, danas vlasništvo porodica Jurkovića i Blaževića, koje nazivaju »Kućetinama«. Njive se nalaze uz put prema Čapljini, oko 150 m više Avdine kafane, iza kuće Svetka Doka. Po pričanju starih ljudi, iz ovih njiva su kolima vukli kamenje povučeno iz zidova. Dalji lokalitet uz put za Čaplinu, 1 km dalje na njivama Čemeri, sa njivama Krndelja, Jurkovića i Brajkovića protežu se oko 300 m a današnji stanovnici ovoga kraja ne pamte da su gdje ustanovljeni ostaci ruševina. I ostatke naselja između Višića i Tersane Patsch bliže ne lokalizuje. Oni su nešto više udaljeni od vile, oko jedan kilometar. Po podacima koje sam dobila od radnika Ekrema Dedića, koji je učestvovao na našim iskopavanjima vile u Višićima, mogli su se pobliže označiti ostaci jedne zgrade. Ekrem kaže da je kopajući na njivi svoga oca Mehe Dedića naišao na ostatke stubića (hipokausta) iste onakve kakve je vidio u vili u Višićima. Ova njiva se nalazi lijevo od današnjeg puta uz Neretvu koji vodi iz Višića u Tersanu, ispred samog naselja Tersane. Njiva je udaljena 30 m od Neretve a oko 150 m od željezničkog mosta na Neretvi.

Danas na ovim lokalitetima nema više nikakva traga ruševina na površini njiva, osim pogrđakog sitnog otpatka od kamena, jer se njive prilikom obrađivanja stalno čiste. Uslijed toga je danas nemoguće na osnovu pregleda terena uočiti na tom mjestu ma kakav trag lokaliteta, po kome bi se moglo suditi o vrsti građevina ili naselja. Iz pojedinih podataka o lokalitetima vidi se da je većina ostataka nekadašnjih zgrada raznesena. Iskustvo iz Višića pokazuje da se rimski temelji ovdje mjestimično nalaze i na 2 m dubine, a naplav Neretve iznad ruševina varira između 0,30 i 1,50 m, prema tome da li su ruševine više ili manje raznesene. Po pričanju mještana, naplav zemlje koju nanosi Neretva seže sve do 5 m dubine, ispod koje se javlja rječni šljunak. Stoga ostaci ruševina većinom leže duboko i ne mogu se danas više na površini uočiti.

Po svemu sudeći, vila u Višićima bila je u kraju gusto naseljenom. Ova gusta naselja postojala su ovdje zahvaljujući, bez sumnje, ranoj i jakoj romanizaciji, blizini Narone i vrlo plodnom zemljištu. Ovaj kraj se uopće smatra jednim od najgušće naseljenih krajeva u rimsko doba u Iliriku. Po Patschu⁵ pojas u kome se rano osjetila romanizacija ide do linije Duvno—Mostar. U procesu romanizacije ovih krajeva važnu ulogu odigrala je Narona i njeni građani, većinom trgovci i veterani. U ovom kraju, u Tasovčićima kod Čapljine, nađen je najstariji rimski natpis koji su podigli braća Marcus i Gaius iz Narone⁶. I u Čapljini imamo tragova o građanima naseljenim iz Narone.

⁴ C. Patsch, WMBH XII, 1912, 99.

⁵ C. Patsch, WMBH XII, str. 93.

⁶ CIL III, 14625.

Kulturni uticaj Narone na stanovnike ovih krajeva osjetio se vrlo rano. Već u V—VI vijeku pr. n. e. Narona je centar grčkih trgovaca, a počev od III vijeka pr. n. e. počinju se ovamo doseljavati i italiski trgovci. U I vijeku pr. n. e. Narona je važan administrativni rimski centar, sjedište conventusa (pravosuđa) za okolne krajeve. Iz polovine I vijeka pr. n. e. su i prvi počasni spomenici sa javnih zgrada. Pod Vatinijem, sve do 39. godine pr. n. e., dok nije ponovo osvojena privremeno izgubljena Salona, Narona služi kao baza za operacije protiv Dalmata. Za Augusta ona postaje colonia. Poslije konačnog osvajanja ovih krajeva 9. godine n. e. grad se ukrašava novim zgradama: podiže se pozorište i hram posvećen kultu Augusta⁷.

Sl. 1.

Stanovništvo Narone bilo je u to doba, sudeći po natpisima, raznorodno, kao i u drugim colonijama. U Naroni nalazimo vrlo bogate libertine, oslobođenike robove, Grke i Orijentalce, koji čine većinu kolegijuma »seviri Augustales«, nosioce kulta carske kuće⁸. U Naroni je bilo i vrlo mnogo Italika. Pri kraju I vijeka n. e. Narona je po broju Italika na drugom mjestu među gradovima u Dalmaciji. Brojni su Italici iz sjeverne Italije, zatim iz srednje Italije pa i iz Rima. Iz Rima je i prijatelj M. Tullius Cicerona, M. Balanus, poznat iz Ciceronovih pisama⁹. U Naroni nalazimo i brojne veterane, koji su većinom porijeklom iz Italije, kao i Italike iz rimskih colonija na istoku (npr. iz Sebastopolisa)¹⁰. Najzad, jedna trećina nadgrobnih natpisa u Naroni spominje i robove, koji su, osobito u I vijeku n. e., u južnoj Dalmaciji bili vrlo brojni i većinom su pripadali italiskim kolonistima. Robovi su najviše upotrebljavani za poslove na velikim imanjima u okolici colonija. Oni su se kao radna snaga na imanjima u južnoj Dalmaciji zadržali još i u III i IV vijeku n. e. kod italiskih kolonista, dok u unutrašnjosti Dalmacije već u III vijeku n. e. imamo tragove kolonata (naseljeni zemljoradnici koji su plaćali zakup), jer je broj robova sve više opadao.

⁷ C. Patsch, *Zur Geschichte und Topographie von Narona*, str. 23—25.

⁸ Ibidem, str. 110.

⁹ C. Daicovici, *Gli Italici nella Provincia Dalmatia*, *Ephemeris Dacoromana* V, 1920, str. 115—118.

¹⁰ G. Alföldy, *Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Principats*, *Acta antiqua Academiae scientiarum Hungaricae*, T. IX, fasc. 1—2, str. 126.

Tipu velikog robovlasničkog imanja blizu colonija odgovara i vila u Višićima. To zaključujemo po luksuznim stambenim zgradama i mnogim nuzprostorijama i radionicama, a i po tome što se luksuzni život u njoj neometano održao sve do kraja IV vijeka n. e., iako su se prilike od I vijeka bile već mnogo promijenile. Od II vijeka n. e. ne pridolaze više brojni italici kolonisti, mnoge porodice kolonista vremenom siromaše a u gradove se počinju naseljavati bogati orijentalci. I bogati oslobođenici, libertini, gube na značaju, te u III vijeku n. e. nestaje i kolegijuma sevira. Robova sve više nestaje. Ipak se pojedine porodice Italika održavaju do kraja IV vijeka n. e. zajedno sa svojim robovima¹¹.

Jednoj takvoj porodici Italika, sudeći po jakom uticaju Italije na njenu arhitekturu, vjerovatno je pripadala i vila u Višićima, koja je nastala koncem I vijeka, u doba najvećeg maha naseljavanja italiskih kolonista, i održala se do kraja IV vijeka, do konačne propasti robovlasničkog sistema. Okolna imanja oko Narone nisu preživjela prve nalete varvarskih plemena prilikom seobe naroda, što se desilo utvrđenoj Naroni, za koju Patsch¹² smatra da je razorena tek oko 600. godine n. e. Docnije ona više nije uspjela da obnovi stari značaj. Na ruševinama Narone kasnije je osnovana manje značajna slavenska općina Vid.

GRAĐEVINSKI OSTACI VILE

Otkrivena vila sastoji se od nekoliko zgrada različite namjene, među kojima luksuzne stambene zgrade čine glavni dio i zauzimaju centralni prostor. Zgrade se dodiruju i međusobno su povezane tako da sobom zatvaraju veća ili manja dvorišta. Periferija ovog kompleksa zgrada ograđena je zidom ondje, gdje se na periferiji nalaze otvoreni prostori dvorišta, ponekad i većih dimenzija (vidi prilog I). Dvorišta su ispitana samo duž zidova i manjim probnim rovovima.

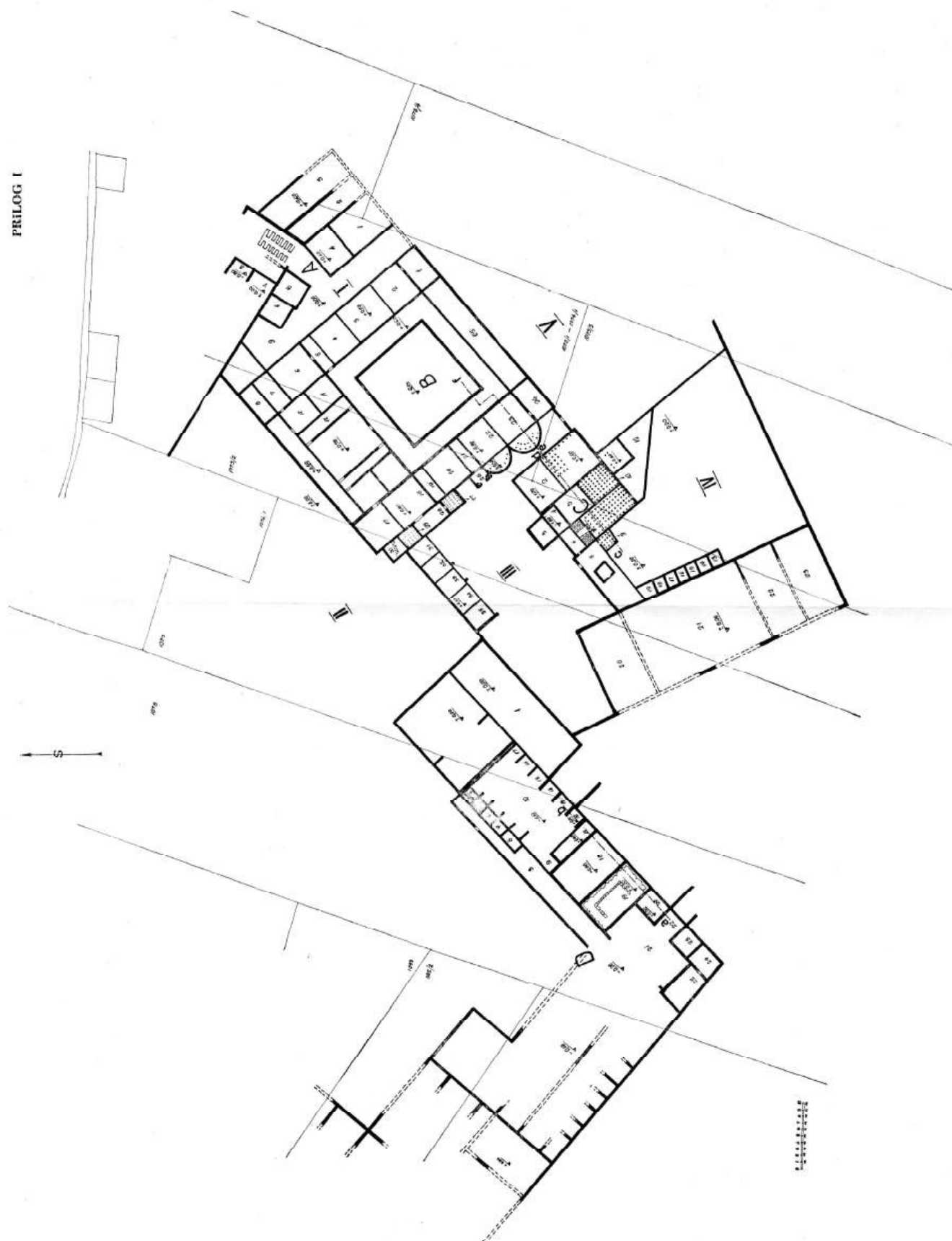
Prema tome, grupa ovih zgrada čini jedan zatvoreni kompleks u kome se izdvajaju pojedine zgrade, predstavljajući cjelinu za se, a odvojene su obično dvorištima. Tako možemo izdvojiti kao prvu sjeveroistočnu grupu prostorija (objekat A), grupisanih oko peći za opeku i slobodnog prostora I. Drugu grupu čini zgrada sa peristilom (objekat B). Od njenog jugoistočnog ugla nastavljaju se prostorije sa hipokaustom (objekat C), na koje se nadovezuje dvorište IV sa radionicama. Južni zid dvorišta IV nastavlja se prema istoku i pred južnom fasadom zgrade sa peristilom zatvara dvorište V. Na sjeverozapadni ugao zgrade sa peristilom nastavlja se red prostorija koje je vežu sa grupom zgrada (objekat D) — sjevernom zgradom kompleksa vile. Objekat D se sastoji od jedne duge zgrade (južne), u kojoj se pretpostavlja da je bila banja, i zapadne i sjeverne zgrade koje se nadovezuju na nju. Zgrade su raspoređene oko četverokutnog dvorišta tako da im oblik liči na slovo »U«. Prema tome su takve zgrade nazvane »U-zgrade«. Sve tri zgrade imaju prema dvorištu trijem (porticus), koji ih međusobno veže. Cijeli oblik ove grupe zgrada se još ne može dati jer je njihov istočni dio još neispitan.

U ovom kompleksu zgrada, glavne zgrade (objekat D, B i C), koje se ističu svojom bogatom opremom, postavljene su pravilno u jednom pravcu jugoistok—sjeverozapad. I u arhitekturi ovih zgrada težilo se za pravilnošću i simetrijom. Međutim, cijeli kompleks sa dvorištima ne daje sliku pravilnog i simetričnog rasporeda, i to zbog skretanja zidova pojedinih nuzprostorija od osnovnog pravca glavnih zgrada. Slična se pojava može pratiti i kod nekih zgrada velikih fundusa, koje ponekad pokazuju nepravilan razmještaj zgrada i vrlo nepravilne oblike dvorišta. Takav je slučaj i sa vilom u Višićima. Nema sumnje da su to diktirale praktične potrebe gazdinstva. U razmještaju i obliku zgrada antičkih vila vladala je velika sloboda, tako da se skoro ne mogu naći dvije slične osnove ovih velikih luksuznih vila i fundusa.

Prema tome, namjena pojedinih grupa prostorija može se odrediti samo na osnovu očuvanih građevinskih ostataka i nalaza u njima. Sljedeći podaci o ostacima zgrada i nalaza osvijetleće, koliko to dopuštaju očuvani ostaci, funkciju pojedinih zgrada. Moramo

¹¹ G. Alföldy, op. cit., str. 132.

¹² C. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Naron, str. 101.

odmah napomenuti da su mjestimično, osobito na perifernim dijelovima, ostaci zidova jako razneseni, a i slavensko naselje i groblje veoma je oštetilo pojedine zgrade. Zato će i pojedini problemi arhitekture ove vile morati ostati nedovoljno objašnjeni.

Sudeći po očuvanim zidovima u objektu B i ponešto u objektu C (kod svih ostalih objekata očuvani su samo temelji), zidovi su građeni od opeka dok su temelji građeni od oblutaka. Temelji su građeni kao i kod ostalih antičkih vila i uobičajene su širine, 50 cm, kao i zidovi iznad njih. Između dva reda oblutaka, kojima je otesana strana okrenuta licu zida, prostor je popunjen smjesom šljunka i maltera. Temelji su kod običnih podnica 60—70 cm visine, a kod podnica sa hipokaustnim substrukcijama viši za visinu stubića substrukcija.

Zid od trokutastih opeka raden je u tehnici zvanoj »opus testaceum«. Trokutaste opeke (bipediales) ređane su dužom stranom uz lice zida, dok je prostor između oba reda trokutastih opeka popunjen smjesom maltera i šljunka (T. I, 2). Ovaj način zidanja je čest u Rimu već za Klaudija (u I vijeku n. e.) i odražava se do kraja II vijeka n. e.¹³ Naprotiv, u Galiji se ova tehnika pojavljuje tek u IV vijeku n. e.¹⁴ Po sačuvanom dijelu zida u jugoistočnom uglu južne fasade zgrade sa peristilom može se zaključiti da je ova južna fasada bila radena u tehnici zvanoj »opus reticulatum«, dakle građena je od malih paralelopipednih opeka (T. I, 3). I ova tehnika se javlja već u doba Klaudija i traje do 180. godine n. e. Tačna varijanta ovog načina zidanja po kojoj bi se zid mogao preciznije datirati¹⁵ ne može se ustanoviti, jer je sačuvan samo mali dio ovog zida. Zid pripada sigurno kasnijoj fazi, jer je u ovoj tehnici građena samo jedna strana zgrade, dok se na drugim stranama nije našao trag ovih paralelopipednih opeka. Već u doba Vespazijana u tehnici opus reticulatum izrađuju se samo istaknute zidne površine, a od doba Trajana do Aurelija ovaj se način zidanja još više reducira¹⁶.

Objekat A. Grupa prostorija koja zatvara sjevero-istočnu stranu kompleksa vile najmanje se mogla ispitati, jer većina njenih prostorija zalazi pod kuće (Sejdijevića i Šoše), dok je ostatke najistočnijih prostorija, izgleda, odnijela rijeka koja je nekada ovuda tekla a tim njenim koritom danas prolazi put. Ovu pretpostavku potvrđuju tragovi ostataka zidova koji se nalaze i na suprotnoj strani puta u njivama Ruže Cvitanović, gdje se vjerovatno završava istočni ugao kompleksa vile.

Ovaj objekat A odvojen je od objekta B dvorištem I i samo prostorija 10 na sjevernom kraju dvorišta služi kao veza sa sjevernim i istočnim prostorijama objekta B. Objekat A dijeli peć za opeku na grupu južnih i sjevernih prostorija, koje se, izgleda, i po namjeni razlikuju.

Četiri južne prostorije (1—4 A) orijentisane su kao i zgrada peristila. Njihov jugoistočni ugao se nije mogao ispitati jer zalazi pod voćnjak parcele 1073. Dvije krajnje duguljaste jugoistočne prostorije su nepravilnog oblika: njihov sjeverni zid je kos, jer se na njega naslanja peć, čiji položaj skreće od pravca jug—sjever nešto prema zapadu. Prema zapadu skreće i grupa sjevernih prostorija. Dvije nepravilne duguljaste prostorije (2 i 3 A) popođene su namazom od krečnog maltera (Estrich). U njima je nađeno ostataka velikih posuda i amfora. Druge dvije prostorije (1 i 4 A), koje već ulaze u dvorište I, nisu imale građenu podnicu. U njima se našao više od 10 cm debeo sloj sitnih grumenova crvenkastih i žućkastih nedopečenih otpadaka gline. Sudeći po ovim otpacima ova grupa prostorija je vjerovatno služila kao radionica uz peć za opeku. Ovoj grupi prostorija pripadaju i druge dvije prostorije (5 i 6 A) koje su sa tri strane okružene dvorištem I, i prislunjene na sjevernu grupu prostorija s kojima, izgleda, nisu bile povezane. I ove prostorije nemaju podnice, te su vjerovatno, kao i 1 i 4 A, služile kao radionice. Dok veća prostorija 6 A pripada prvobitnoj gradnji, prostorija 5 A je kasnije prigradena uz nju, jer se dograđeni zidovi nalaze na pola metra debelom sloju ruševine. Ovoj grupi radionica pripada svakako i otvoren prostor I, koji ih okružuje. U njegovom

¹³ Giuseppe Lugli, *La tecnica edilizia Romana* Vol. I, Roma 1957, str. 590.

¹⁴ Albert Grénier, *Manuel d'archéologie Gallo-Romaine*, Part. III, Paris 1958, str. 68.

¹⁵ G. Lugli, op. cit., str. 487.

¹⁶ Esther Boise van Deman, *Methods of determining the date of Roman concrete monuments*, *American Journal of archeologie* XVI, 1912, 400—444.

sjevernom dijelu, u prostoru 9 A, nađeno je osobito veliko mnoštvo fragmenata keramike. Dio tih fragmenata su po svoj prilici otpaci iz keramičkih radionica, jer su se među ovim fragmentima našla i neuspjela dna dvaju posuda.

Dok se namjena ove grupe južnih prostorija može po nalazima dosta jasno odrediti, svrha prostorija sjeverno od peći nije jasna, najviše stoga što se one nisu mogle ispitati. Mogao se pratiti samo njihov zapadni zid koji se više od 15 metara produžuje dalje od objekta B, čineći tako istočnu granicu otvorenog prostora II pred zgradom sa peristilom i vjerovatnom zgradom banje (objekat D). Ova grupa prostorija sastoji se, izgleda, od dva niza prostorija, od kojih su se djelimično mogle ispitati samo prve dvije (7 i 8 A). Činjenica da je nivo zdravice u prostoriji 7 za više od pola metra niži od zdravice prostorije 8, a u sloju ruševina su nađene okrugle opeke hipokaustnih stubića, upućuje na to da je u ovim prostorijama postojao hipokaust. Hipokaust je postojao i u daljim prostorijama, što svjedoči nalaz opeke zvane »Mamea« (ona zamjenjuje tubulae), koja je svojim bradavicama bila prislonjena uz navedeni zapadni zid ovih prostorija, koji ide sve do pod kuću parcele 1076—7 (Šoš). Po izjavi vlasnice zemljišta, prilikom kopanja temelja za kuću nailazilo se na zidove i kocke od mozaika. Ove prostorije su, prema tome, sudeći po hipokaustu, služile za neku vrstu stambenih prostorija, možda i kuhinje, jer su u blizini soba za ručavanje sjevernog krila objekta B. Ove su se prostorije prostirale samo do kuće parcele 1076 duž ispitnog zapadnog zida, jer u probnim rovovima, kojima je ispitana granica bašte i voćnjaka kuće, nije nađeno tragova ruševina.

Od ovih prostorija razlikuje se prostorija 10 koja veže objekat A i B. Njen profil pokazuje da je služila kao spremnica za amfore, vjerovatno sa uljem i vinom. Nad zdravicom, koja je kao kod svih otvorenih prostorija bez podnice, na dubini od 150 cm dubine, nalazi se prvo 40 cm deo sloj pijeska u kojem je bilo fragmenata velikih amfora. Iznad ovog, dalji 50 cm deo sloj pijeska imao je već primjese sitne opeke i kreča, kao i dva tanja crna sloja, sigurno od organskih otpadaka, iznad koga se uvijek dodavao nov tanji sloj pijeska. Po tome se vidi da je ovaj debeli sloj pijeska nastao tokom dužeg vremena. Sloj ruševina iznad sloja pijeska je samo 40 cm debljine, a humusa 20 cm. Debljina sloja pijeska i ostaci amfora pokazuju da su se u pijesak postavljale amfore. Prostorija je sigurno služila kao spremnica za vino i ulje za objekat B.

Centralno mjesto objekta A zauzimala je peć za pečenje opeke (T. I, 1). Peć je četvrtastog oblika sa jednim centralnim kanalom širine 50, visine 30 cm, od koga se odvajaju šest užih poprečnih kanala. Od peći su očuvane samo substrukcije. Kanal za loženje je sasvim uništen od tri naknadno ukopana slavenska groba. Peć se može ubrojati u peći većih dimenzija (5 × 10 m). Tip ove peći prvenstveno odgovara pećima za pečenje opeke. Dokaz da su na ovoj peći pekli opeku daju i dva velika grumena slijepljenih nepečenih krovnih opeka (imbrices), nađena nedaleko peći u trijemu i u vrtu peristila, kao i ostaci gline u radionicama do peći. Oko same peći nisu nađeni nikakvi otpaci na osnovu kojih bi se sigurno moglo suditi o robi koja se ovdje pekla. Ove četvrtaste peći naime nisu služile samo za pečenje opeke. U Helvetiji¹⁷ i Panoniji¹⁸ nađene su četvrtaste peći u kojima se pekla keramika. Prema nalazima u Germaniji¹⁹, smatra se da su i male i velike četvrtaste peći služile za pečenje keramike ili amfora, kao u Hederheim-u²⁰, i da se peći za opeku nisu razlikovale od keramičkih po osnovi nego po konstrukciji svoga gornjeg dijela²¹. Četvrtaste peći za keramiku su starije od okruglih peći u Germaniji, a i u Pompejima se javljaju već u I vijeku pr. n. e. Okrugle peći se javljaju tek u II i III vijeku n. e.²² Peći četvrtaste osnove nađene su kod nas u Ptuju²³ i kod

¹⁷ Walter Drack, Die römischen Töpfereifunde von Baden-Aquae Helveticae, Schriften des Instituts für Uhr- und Frühgeschichte 6, Basel 1949, 39.

¹⁸ Kusinszky Balint, Budapest Regesgei XI, 1932, 391—408.

¹⁹ R. Forrer, Die römischen Terrasigillata Töpfereien von Heiligenberg-Dinsheim und Ittweiler im Elsas, Stuttgart 1911, 68.

²⁰ Ch. L. Thomas, Töpfereien in der Römerstadt bei Hedderheim, Mitteilungen über römische Funde in Hedderheim, I, 1894, 12, Taf. II, 1.

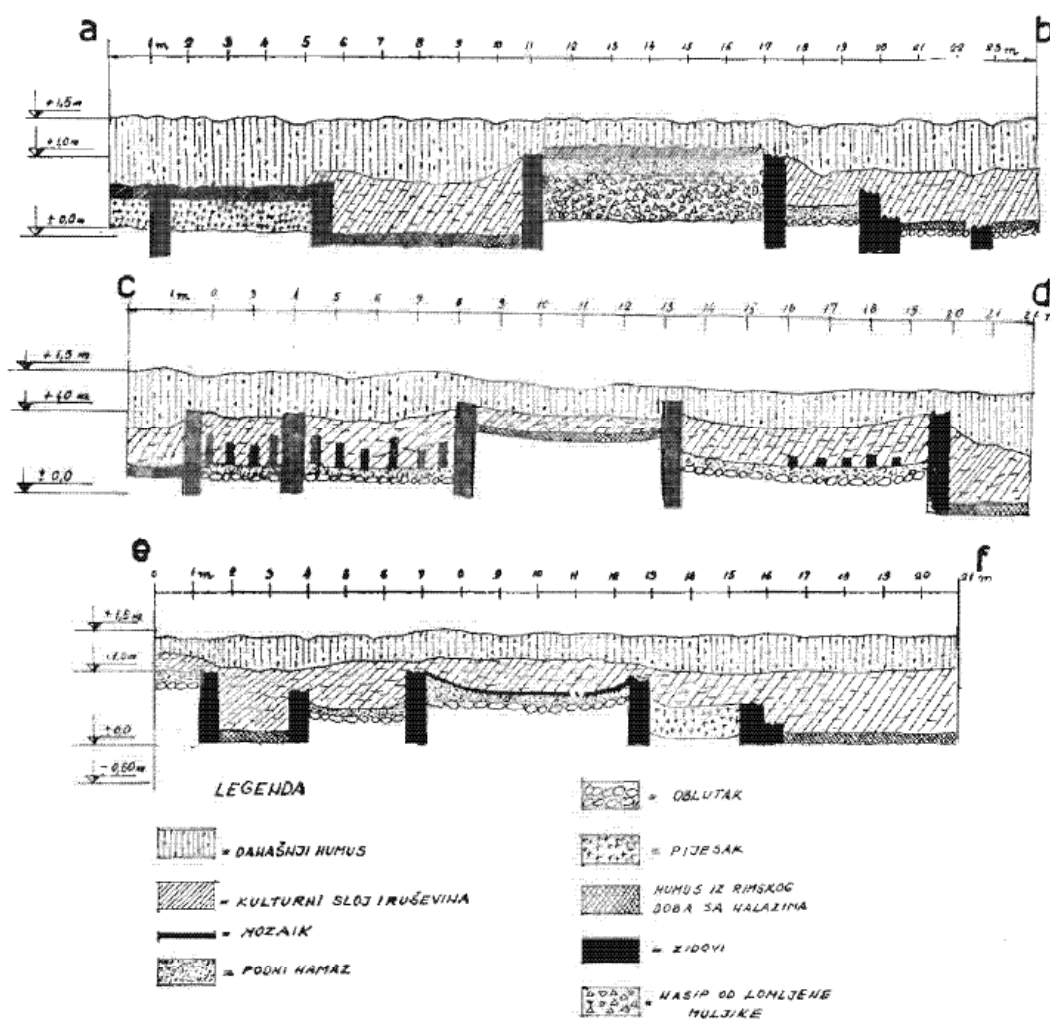
²¹ Georg Wolf, Römische Töpfereien in der Wetterau, Westdeutsche Zeitschrift XVIII (III), 1899, 223.

²² G. Wolf, Mitteilungen über römische Funde in Hedderheim IV, 1907, str. 90, Fussnote 3.

²³ Anton Smodič, Arheološki Vestnik IX—X, 1, 1958—9, str. 40.

Alipašine džamije u Sarajevu²⁴. Za posljednju takođe smatraju da je služila za pečenje keramike. Kako je gornji dio peći u Višićima potpuno nestao, ne može se odrediti da li je peć služila i za pečenje keramike. U ovako složenom domaćinstvu moramo svakako pretpostaviti da je postojala i keramička peć, na što upućuju i ostaci keramike. Nije isključeno da je i posebna peć za keramiku postojala negdje na teritoriji ove istočne grupe prostorija, koja je uništena tokom rijeke i kućama oko nje.

Objekat B — zgrada sa peristilom — pokazuje pravilan i uobičajen raspored prostorija oko centralnog vrta: po jedan red prostorija sa istočne i zapadne a dva reda prostorija sa sjeverne strane. Na sjevernoj i južnoj fasadi je uzak trijem (porticus)

Sl. 2.

(vidi prilog II). Vanjska površina južne fasade zgrade izgleda da je bila obložena malim prizmatičnim opekama — tehnika zvana »opus reticulatum«, sudeći po malom očuvanom ostatku zida u istočnom uglu ove fasade (T. I, 3).

²⁴ W. Radimsky, WMBH VI, 1899, 528 i GZM VIII, 1896, 110.

Otvoreni centralni prostor zgrade, približnog kvadratičnog oblika (13×14 m), nema tragova podnice, te je možda služio kao vrt. Bio je obzidan dvostrukim zidom: vanjski je vjerovatno služio kao podnožje stubovima trijema, dok je unutarnji, za 20 cm niži od vanjskog, bio ili neka vrsta pojačanja ili stepenište. U sjeveroistočnom uglu zida nalazi se propust (kanal), pola metra širine, zidan od kamena sa dnom popločanim opekama. On se prostire u unutrašnjost vrta u dužinu od 1 metra, dok se na strani trijema gubi. Od kamenog namještaja trijema i vrta nije nađeno na ovom prostoru ništa. Ni tragovi stubova peristila nisu očuvani. Nađen je samo fragmenat jednog stubića promjera 13 cm. Većina predmeta nađena u ovom kompleksu izgleda da je dovučena iz drugih prostorija. U kulturnom sloju 15 cm debljine, na dubini od 150 cm ispod površine zemlje (Sl. 2, e-f), nađeni su pomiješani rimski i slavenski predmeti, fragmenti keramike, alatke, dijelovi slavenskog nakita i polukružni bronzani pečat sa imenom oficine »MAXENTIA«, koji svakako potiče iz kompleksa radionica kao i gruda slijepljenih otpadaka krovne opeke.

Oko ovog vrta nalazi se trijem, čija se podnica sastoji od 30 do 40 cm debelog sloja pijeska iznad koga je bila nabijena sitno istucana opeka (Sl. 2, e-f). Podnica je dosta oštećena, ali je vjerovatno bila na istom nivou kao podnice mozaika.

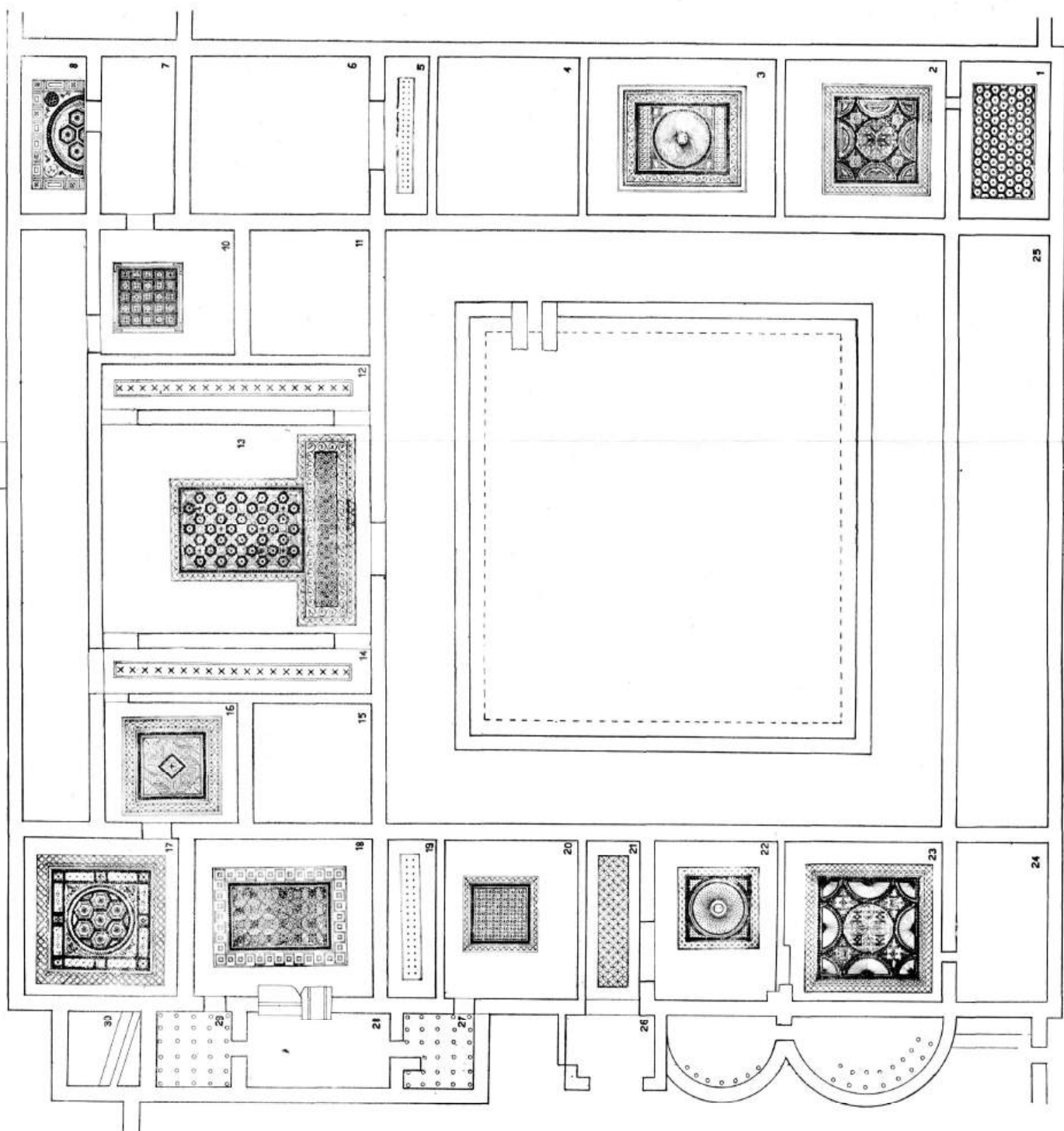
Stambene prostorije, koje se ređaju oko vrta, bile su bogato ukrašene. Podovi su većinom bili pokriveni mozaicima a zidovi ukrašeni zidnim slikarstvom i gezmisovima od štuka. Donji dio zidova (sokl) bio je obložen mramornim pločama. Uske prostorije — sigurno hodnici — imale su jednostavne mozaike sa plavim motivima. Od bogatih podova sa polihromnim mozaicima odudaraju prostorije 4, 6, 8, 11, 15 B sa podom od namaza krečnog maltera, iako su inače isto tako bile bogato ukrašene zidnim slikarstvom i mermernom oplatom. Nije zato isključeno da je podnica od žbuke stavljena kad su mozaici oštećeni, kao što je slučaj sa prostorijom 7 i 8. One su prvobitno činile jednu prostoriju. Pošto je jedna polovina mozaika bila oštećena, odvojen je oštećeni dio zidom i popođen namazom od krečnog maltera. Ovaj naknadni zid je građen od kamena, kao i oštećeno popunjeno mjesto susjednog sjevernog zida prostorije 8. Ovi naknadni popravci od kamena dobro se mogu razlikovati od prvobitnih zidova od trokutaste opeke.

Najvrednije ostatke prostorija svakako predstavljaju mozaici, koji su se bolje očuvali no zidno slikarstvo, jer se mogu rekonstruisati. Potpuno je uništen samo mozaik u prostoriji 4 B, a jače su oštećeni mozaici u prostorijama 1, 2, 23 B, dok su ostali oštećeni samo mjestimično. U prostoriji 18 B mogle su se ustanoviti kasnije popravke na mozaiku — oštećeno mjesto popunjeno je većim kockicama nego što su prvobitne bile.

U arhitekturi ove zgrade osjeća se svuda težnja za simetrijom. Tako je istočni i zapadni niz prostorija peristila skoro sasvim jednak po rasporedu i veličini prostorija. Samo je zapadnim prostorijama dodat jedan hodnik zbog čega su dvije prethodne prostorije (23 i 22 B) manje. Ova simetričnost podvučena je i istim glavnim motivima mozaika. Monotonija ponavljanja izbjegnuta je ovdje izborom različitih motiva za popunjavanje glavne teme (Prilog II). Tako je u prostorijama 2 i 23 centralni motiv krug sa rozetom rombičnih krakova; u prostorijama 3 i 22 centralni motiv je krug ispunjen motivom rombova odnosno, drugi, motivom krljušti a u centru je riba na zdjeli; odgovarajući hodnici 5 i 19 imaju motiv niza krstića, a odgovarajuće prostorije 17 i 8 motiv centralnog kruga u koji je upisano sedam šesterokuta.

Ova simetričnost ponavlja se i kod sjevernih prostorija objekta B. U centru je najveća prostorija za objed (triclinium) sa mozaikom najbogatijih motiva. Njena veličina, centralni položaj i bogata oprema podvlači njen značaj kao glavnog boravišta za objede i gozbe. Oko ove centralne prostorije sa obje strane su simetrično poredane po dvije prostorije i jedan hodnik, sa motivom dijagonalnih krstića. Dvije naspramne prostorije uz trijem imaju pod od namaza od krečnog maltera (11 i 15 B), a prostorije uz sjeverni porticus (10 i 16 B) mozaike sa temama u kojima prevladavaju motivi kvadrata.

Pravac kretanja u objektu B nije se mogao potpuno konstatovati iz dva razloga: Zidovi nisu svuda bili očuvani do iznad podnice, te se zato mjestimično nisu očuvali ni pragovi. Naročito su bili porušeni pregradni zidovi nekih prostorija, kao 22, 21, 20, 2, 3, 4 B koji su bili debeli samo 20—25 cm. Ovi tanki pregradni zidovi se javljaju i kao pregradni zid hodnika i malih prostorija oko tricliniuma. O konstrukciji ovih tankih zidova možemo suditi jedino po ostacima dva veća bloka ovih zidova koji su se očuvali

u sloju ruševina iznad podnica prostorija 10 i 11 B. Građeni su od fragmenata tanke krovne opeke, koso poredane i vezane debelim slojem maltera. Na bloku nađenom u prostoriji 10 B zidne površine su bijele, na drugom — jedna crvena a druga bijela. Nije isključeno da su ovi, tehnički slabije izvedeni, zidovi kasnijeg porijekla.

Stoga su mogli biti uočeni samo prolazi iz prostorija 1 u 2, 5 u 6, 7 u 8 B, iz hodnika 5 u trijem i prostorije 8 u 10 B, kod istočnih prostorija. Centralna sjeverna prostorija bila je sa četiri prolaza vezana za bočne hodnike, direktnim prolazom sa trijemom a preko hodnika 34 i prostorije 10 B sa sjevernim porticusom. Prolazom prostorije 10 u 7 i iz 16 u 17 B bila je ona u kontaktu sa istočnim i zapadnim prostorijama. U zapadnim prostorijama konstatovani su samo prolazi u prostorije 23, 22, 21 B. Iz prostorija 21, 20 i 18 B vodio je prolaz u male zapadne prostorije. Veliki prag na zapadnom zidu prostorije 18 B postavljen je kasnije i leži na sloju ruševina.

Spomenutu simetriju niza istočnih i zapadnih prostorija objekta B nešto narušavaju male prostorije uz zapadnu stranu zapadnih prostorija (Prilog II). Kako su ove male prostorije iste širine, one ne narušavaju simetriju lika cijele zgrade. Izgleda da je većina ovih prostorija imala istu namjenu, naime da indirektno zagrijavaju zapadne prostorije uz koje leže, jer su u njima nađeni ostaci stubića hipokausta (Sl. 2, e-f). Tako se prostorije 22 i 23 B završavaju prostorijama u obliku apsida. Apside su bile vezane na mjestu gdje su se sastajale sa propusnim kanalom za topli vazduh. Ložište (praefurnium) se nije sačuvalo. Vjerovatno je bilo ispred apsida prostorije 23 B, gdje je nađen naknadnim zidom (ležao je na ruševinama) ograđen prostor. U ruševinama apsida prostorije 23 našla su se tri fragmenta polukružnih ploča od krečnjaka, širine 60 cm a debljine 14 cm (T. II, 6), profilisanih na zasvedenim (konkavnim i konveksnim) bočnim stranama. Te ploče odgovaraju širini zida apsida, te su vjerovatno bile upotrebljene kao gezims u zidu apsida.

Druga grupa od četiri male prostorije četvrtastog oblika zauzima sjeverni ugao ovih zapadnih prostorija objekta B. Grupu od prve tri prostorije sačinjava srednja duža prostorija (28 B) bez podnice, a sa svake strane je mala prostorija istih dimenzija sa stubićima (27 i 29 B) hipokausta. Ovaj prostor sa stubićima imao je otvor (kanal) prema srednjoj velikoj prostoriji, koji je vjerovatno služio za direktno zagrijavanje ovih prostorija iz veće srednje prostorije. Male prostorije služile su vjerovatno, tako, za jače indirektno zagrijavanje susjednih prostorija 20 i 18 B. Neobična visina stubića u prostoriji 27 (očuvani su u visini od skoro 1 m) govori za to da se tām htjela postići veća toplota, da bi se mogla zagrijati i susjedna prostorija. U obje ove male prostorije nađeni su dijelovi zidnog slikarstva i kockica od mozaika, što svjedoči da su bile takođe ukrašene kao i druge prostorije. Ovim indirektnim zagrijavanjem vjerovatno su zapadne prostorije bile osposobljene za povremenu kraću upotrebu i zimi.

Istih malih dimenzija kao i ove bila je četvrta prostorija (30 B) na samom sjeverozapadnom uglu peristilne zgrade a nalazi u njoj svjedoče da je služila kao latrina (nužnik). Podnica ove prostorije bila je od masivnih kamenih ploča. Kroz podnicu je izgrađen kanal (50 cm širine, 60 cm dubine) koji ide koso od istočnog zida prema zapadnom i ulijeva se u dugačku jamu (3 × 1 m) za izmet, pokrivenu kamenim pločama. Zidovi kanala produženi su iznad podnice, te čine podnožje sjedišta nužnika. U ruševini su nađeni fragmenti ovih sjedišta od tankih kamenih ploča sa okruglim otvorima.

Nizu malih prostorija na zapadu pripada i mala (26 B), naknadno prigradena, prostorija odmah iza apsida prostorije 22 B, a služila je kao neka vrsta prolaza iz hodnika 21 B u otvoreno dvorište II. U ovoj prostoriji nađen je prag iz prostorije 22 B, koji je ovdje, izgleda, služio kao stepenik, a u temelje sjevernog zida ove prostorije bio je ugrađen prag sa prolaza iz prostorije 22 u 21 B. Podnica od namaza krečnog maltera bila je na istom nivou kao podnica substrukcije hipokausta apsida. Ovom se prostorijom prekida niz malih prostorija na jugozapadnom uglu objekta B i tek poslije kratkog prekida počinje niz prostorija na sjeverozapadnom uglu. Prema tome, one međusobno nisu bile povezane.

Ove bogato ukrašene prostorije objekta B svakako su služile kao reprezentativne prostorije. Terra sigillata Chiara i školjke (nađene su vrste *Spondylus*, *pecten*, *pectunculus*, *ostrea* i puževi *murex* i *murex brandaris* L.), koje su se u najvećem broju našle upravo oko ovih prostorija u otvorenim prostorijama I i II neposredno uz zidove zgrada,

upućuje na to da su tu bile prostorije za ručavanje i gozbe. U samim prostorijama zgrade osim dijelova zidnih slikarija nije bilo drugih nalaza na osnovu kojih bi se moglo suditi o upotrebi pojedinih prostorija. Podovi prostorija se nalaze na istom nivou. Na dubini su od 70 do 90 cm pod površinom zemlje, jer su površine podova a i njiva neravne. Podnice mozaika a i podnice od namaza krečnog maltera su u sredini uvijek ulegnute za oko 10 do 15 cm uslijed slabe podloge. Podnicu obično čini samo red oblutaka iznad kojih je 10 cm deo sloj krečnog maltera. Profil slojeva iznad ove podnice je jednostavan i pokazuje da ovdje nije bilo naknadnog naseljavanja. Jedino su Slaveni na nekoliko mjesta ukopali svoje grobove. Nad podnicom je bio samo jednostavan sloj ruševina debljine 50—60 cm a dijelovi zidnog slikarstva su u dva do tri sloja ležali na podnici. Debljina humusa je 20 do 30 cm.

Objekat C. Stambena zgrada sa hipokaustom, oblika četverokuta, ne može se izdvojiti od ostalih prostorija sa dvorištem IV, jer čini sjeveroistočni ugao tog objekta. Uz nju se naslanjaju prostorije koje su svojom namjenom vezane za dvorište kao i okolne prostorije za domaćinstvo.

Uz sam blok zgrade četverokutnog oblika nalaze se i tri male prostorije. Kako su od zidova ove zgrade očuvani samo temelji, te nisu očuvani tragovi komunikacija, ne može se više ustanoviti da li su ove tri prostorije bile vezane uz ovaj blok, ili su imale neku posebnu funkciju u vezi sa domaćinskim prostorijama. Mala južna prostorija 12 C bila je zagrijavana hipokaustom ove zgrade. Na podnici istog nivoa kao ostale hipokaustne prostorije zgrade nađeni su tragovi stubića kao i otvor za prolaz toplog vazduha iz susjedne prostorije. Na istom nivou je i podnica male prostorije na sjevernoj strani (3 C), za koju bi se prema tome moglo pretpostaviti da je također imala stubiće. Zapadna mala prostorija 9 C razlikuje se od ovih. Ona je zagrijavana, izgleda, direktno iz prostorije u kojoj je bio bunar, slično prostorijama 27 B i 29 B, jer je prema ovoj prostoriji imala otvor ispred koga je nađeno dosta ostataka pepela i gara. Da li je inače bila vezana za stambeni blok ili je služila obližnjim radionicama, ne da se više ustanoviti.

Podnice prostorija u ovoj zgradi jače su stradale nego podnice objekta B, jer je nivo hipokaustnih prostorija uopće bio nešto viši od nivoa prostorija objekta B, te je i to vjerovatno jedan od uzroka da nam se nigdje nije sačuvala nijedna podnica u prostorijama sa stubićima. I u ovoj zgradi podnica nad stubićima je nestala, a na podnici substrukcije su se samo mjestimično očuvali ostaci stubića (Sl. 2, c-d). Svakako da je podnica ovih prostorija bila na istom nivou kao podnice ostalih prostorija koje nisu imale stubića, a više su za oko 50—60 cm od njih, što bi odgovaralo prosječnoj visini stubića. I podnice prostorija koje nisu imale stubića jako su stradale, jer leže samo pola metra ispod površine njiva koje su se stalno obrađivale. U prostorijama 2 i 4 C očuvana je samo podloga mozaika dok su se kocke nalazile u ruševini iznad poda. Na istom nivou bila je i podnica prostorije 5 C. Fragmenti njene podnice od krečnog maltera nađeni su u ruševini iznad ove prostorije. Podnice od mozaika imale su, izgleda, i prostorije 10 i 11 C sa hipokaustnim stubićima, jer su u ruševinama među stubićima nađene vrlo brojne kamene kocke a i fragmenti crvenog zidnog slikarstva. Samo mala prostorija ispred ložišta nije imala podnice, jer se iz te prostorije ložio praefurnium.

Bolje su nam sačuvane substrukcije hipokaustnih prostorija. Ložište, čiji je kanal direktno zagrijavao prostoriju 10 C (T. II, 5), grijao je dalje i prostorije 11, 1 a i 12 C, koje su međusobno bile vezane otvorima (kanalima) u zidovima kroz koje je prolazio topli vazduh. Kasnije je zazidan otvor prostorije 11 C, tako da su se zagrijavale samo dvije prostorije, 10 i 11 C. Podnica ovih prvih dvaju prostorija bila je za 20 cm niža (na 110 cm dubine) od podnice drugih dvaju prostorija. U svim prostorijama su bili razmješteni stubići u uobičajenom razmaku. Stubići ovih hipokausta bili su građeni od okruglih opeka, većinom promjera 20 cm. Samo uz zapadni zid prostorije 1 C bili su uza sam zid prislonjeni stubići od cigle kvadratnog oblika (30 × 30 cm): uz istočni zid prostorije 11 C i južni zid prostorije 10 C bili su uz zid prislonjeni stubići od polovine okruglih opeka, i kod ostalih zidova su stubići bili prislonjeni vrlo blizu zida. Po tome se može zaključiti da ovdje nisu bili postavljeni tubuli uz zidove. Ni u šutu nisu primijećeni fragmenti tubula.

Ova zgrada, sudeći po hipokaustu i njenoj opremi, mozaicima i zidnom slikarstvu, svakako je također služila kao stambena zgrada. To potvrđuje i sistem konstrukcije

hipokausta. Kanal ložišta nije kao kod banja izvan prostorije, nego je ugrađen u samu prvu prostoriju. Veoma blizu zida postavljeni stubići hipokausta onemogućavaju postavljanje tubula uz zid. Tubuli su u banjama neophodni za čuvanje zidnog slikarstva od vlage²⁵. Međutim, i to je jedan od problema konstrukcija hipokausta koji još nisu dovoljno ispitani²⁶. Postoje, naime, i mišljenja da su tubuli služili i za zagrijavanje zidova a ne samo za izolaciju zidnog slikarstva. Isto tako, još nije jasna svrha prostorija sa direktnim zagrijavanjem bez ložišta, kao što su naše prostorije 9 C, 27 B i 29 B. Najviše ih smatraju malim pomoćnim hipokaustima za jače zagrijavanje jedne prostorije²⁷. To bi odgovaralo i svrsi malih prostorija uz zapadnu stranu peristila u Višićima, kojima je bila potrebna veća toplota za indirektno zagrijavanje i susjednih prostorija.

Način građenja hipokausta u Višićima odgovara trećoj najsavršenijoj fazi razvoja hipokausta. Za građevinski materijal je upotrebljena opeka maksimalno otporna prema toploti, pa su se u tim hipokaustima mogle postizati vrlo visoke temperature, tako da su se sa jednog ložišta mogle zagrijavati i četiri prostorije. Ovakvi hipokausti počeli su se graditi od kraja I vijeka n. e.²⁸

Ova zgrada sa hipokaustom čini sa jugozapadnim dvorištem IV jednu cjelinu, jer zajedno sa prostorijom sa bunarom, koja je neka vrsta produženja ove zgrade prema zapadu, čini sjevernu stranu dvorišta. Istočni zid ovog dvorišta predstavlja produženje istočnog zida prostorije 12 C, a zapadni zid produženje zapadnog zida prostorije sa bunarom (8 C). Na ovaj zapadni zid naslanja se dalje red prostorija velikih dimenzija 21 do 24 C (14 metara širine). Ovaj zid, zajedno sa redom velikih prostorija, skreće od pravca zidova glavnih zgrada malo prema zapadu, vjerovatno da bi se proširio prostor dvorišta prema jugu i da bi se produženjem južnog zida ovog dvorišta dobio veći slobodan prostor ispred objekta B (dvorište V). Ovaj južni zid kompleksa vile nije se mogao pratiti dalje ispred objekta B iz tehničkih razloga.

Spomenute velike prostorije uz zapadnu stranu dvorišta vjerovatno su, prema nalazima u njima, služile većinom domaćinstvu ove luksuzne vile kao i sve ostale prostorije unutar ovog dvorišta. Zidovi velikih prostorija iskrčeni su do temelja: održao se većinom samo najdonji red oblutaka temelja kao i kod ostalih perifernih prostorija ove vile. Kulturni sloj je dosta tanak (10 cm) i siromašan; nađeno je samo nešto ostataka keramike. Stoga su ispitani samo pravci zidova rovovima. Na osnovu oskudnih nalaza ne može se danas više preciznije odrediti njihova namjena.

Nalazi u ostalim prostorijama oko dvorišta daju više podataka o svrsi ovog kompleksa prostorija. Oni pokazuju da su ovdje bile razne radionice. Ovako veliki posjedi imali su uvijek i sve vrste radionica koje su potrebne jednom velikom kućanstvu. Pojedine radionice se ne mogu lokalizovati, jer su Slaveni sav namještaj zgrada raznijeli i od njih gradili svoja ognjišta u objektu D, u sjeverozapadnom uglu kompleksa vile (banja). Po ostacima u ovom dvorištu se može zaključiti da su ovdje bile radionice za prerađivanje gline, da je bila kovačnica i druge radionice.

Naime, u užem dijelu dvorišta do prostorije sa bunarom (8 C) nađeno je željeznih alatki za obradu kamena i drveta, mistrija za zidarske poslove, zatim i ingot i fragmenti troske — ostaci iz kovačnice. U prostoriji 13 C, neobičnog oblika trougla, nađeno je mnogo fragmenata amfora, nedopečenih fragmenata keramike i blokovi pečene zemlje slični onima koji su činili osnovu peći za opeku. Po tome, svakako, možemo zaključiti da je ovdje bila neka keramička radionica koju su Slaveni sasvim uništili, jer su u najdonjem sloju zajedno sa rimskom keramikom nađeni fragmenti slavenske keramike i ostaci dječjih kostura.

Kao prostorije za prerađivanje gline služio je, izgleda, niz malih prostorija (14 do 20 C), koje leže uz velike prostorije odmah do prostorije sa bunarom (8 C). U njima je nađen jedno 20 cm deo sloj sitnih otpadaka gline zelene i žute boje. Zidovi koji dijele

²⁵ Fritz Kretschmer, *Hypokausten*, Saalburg — Jahrbuch XII, 1953, str. 16—21.

²⁶ F. Kretschmer, Saalburg — Jahrbuch XII, str. 32 i Walter Huber, Saalburg — Jahrbuch XV, 1956, str. 38.

²⁷ F. Kretschmer, Saalburg — Jahrbuch XII, 1953, str. 35.

²⁸ F. Kretschmer, Saalburg — Jahrbuch XII, str. 39 i F. Kretschmer, *Carinthia* 151, 1961, str. 228.

ove male prostorije naknadno su građeni, jer leže na sloju otpadaka gline, a građeni su dosta slabo od fragmenata raznih vrsti opeka i kamena. Kako je za ovaj rad bila potrebna voda, one su smještene uza samu prostoriju sa bunarom (8 C). I drugdje kod ovakvih rimskih radionica konstatovano je da su se nalazile uvijek u blizini nekog izvora vode. I neobično velika hrpa fragmenata keramike uz bunar, među kojima se nisu našli ostaci nijednog cijelog suda, a koja je ležala oko bunara i male prostorije sa hipokaustom, svakako djelimično pripada otpacima ovih radionica. Prema tome, svi ovi ostaci govore da je ovdje postojala i keramička radionica, vjerovatno za potrebu domaćinstva.

Nalaz ovog mnoštva fragmenata keramike u prostoriji sa bunarom je značajan i stoga što ova prostorija nije bila oštećena naknadnim ukopavanjem grobova ili naseľjavanjem Slavena. Tako se pod njenom ruševinom očuvao čisti sloj samo sa rimskom keramikom. Od grube slavenske keramike nađen je samo jedan fragmenat, i to iznad ruševina, pod samim humusom. Na osnovu ovog čistog sloja rimske keramike mogla se od nje izdvojiti slavenska keramika, koja je inače drugdje svuda nađena u sloju zajedno sa rimskom keramikom.

Bunar je kvadratnog oblika (T. II, 4), građen od kamena slično kao i zidovi vile, i sasvim odgovara tipu rimskih bunara. Samo dio zida pri vrhu je bio od opeka. Bunar je bio pokriven kamenim pločama koje su se očuvale samo u njegovom zapadnom uglu. U ruševinama u bunaru, koji je očišćen samo do 5 metara dubine, jer se na toj dubini već počela javljati voda, nađeno je malo predmeta, a više životinjskih kostiju koje, svakako, već pripadaju kasnijem periodu. Ostaci životinjskih kostiju iz rimskog doba se ne mogu izdvojiti jer se svuda nalaze pomiješani sa ostacima iz slavenskog doba. U vili su nađeni ostaci kostiju ovce, koze, vepa, konja, jelena, govečeta i pernate živine.

U ovim prostorijama za domaćinstvo nigdje nije nađen trag podnice. I u prostoriji sa bunarom podnica od namaza krečnog maltera se očuvala samo pod hrpom keramike. Pošto je podnica od namaza krečnog maltera u najvećem broju prostorija uništena, moramo pretpostaviti da je i u ovim velikim prostorijama domaćinstva i djelimično i u dvorištima, osobito uz zgrade, postojala takva podnica, a to potvrđuju i mjestimično očuvani tragovi podnice od namaza krečnog maltera u ovim prostorijama. Tragovi ove podnice nađeni su u prostoriji I, u sjevernom dvorištu II uza zid prostorije 2 C, uz istočni ogradni zid dvorišta IV do prostorije trouglastog oblika. Na to upućuje i očuvani prag na zidu koji je odvajao dvorište IV od dvorišta V. Taj prag, ugrađen u zidu, nalazio se na dubini od 80 cm ispod površine njiva, dakle na dubini podnice od namaza krečnog maltera prostorija objekta B i onih prostorija koje nisu imale hipokausta. Prema tome, morala je negdje na istoj dubini biti i podnica od namaza krečnog maltera ovih otvorenih prostorija oko praga.

Objekat D. Treća glavna stambena zgrada, sa bogatim kamenim namještajem nalazi se u sklopu grupe zgrada koje su raspoređene sa tri strane otvorenog četverokutnog prostora a vezane su međusobno trijemom sa unutrašnje strane dvorišta. Ova zgrada malo skreće od pravca objekta B prema jugu, što se jedva primjećuje, te nema nekog značaja. Više skreću od pravca glavnih zgrada zapadne prostorije ove grupe zgrada raspoređenih oko centralnog dvorišta (II). Zidovi koji idu prema sjeveru skreću više na zapad čineći tupi ugao sa zidovima pravca istok—zapad glavnih zgrada. Time se opet proširuje prostor koji ograđuje grupa ovih zgrada.

Ova treća glavna zgrada vezana je za objekat B nizom malih prostorija. Konstrukcija zidova ovih prostorija je slabija nego kod ostalih. Zidovi su samo širine 20 do 30 cm: jedino sjeverni zid je uobičajene širine. Ispred južnog zida prostorija su tri lezene. Od podnice je sačuvana vjerovatno podloga, 20 do 30 cm debel sloj pijeska na dubini od 80 cm ispod površine zemlje. Slabija konstrukcija, nalazi fragmenata amfora, keramike, kamene posude za tucanje i školjaka upućivali bi na to da su to bile prostorije kućanstva (ili spremnice).

Od ove grupe zgrada objekta D ističe se po svom naročito bogatom kamenom namještaju glavna zgrada koja se nastavlja na objekat B, a koja i po svojoj arhitekturi a i po namjeni, izgleda, čini jednu cjelinu za se. Zapadna i sjeverna zgrada objekta D,

koje se na nju nastavljaju, sudeći po dosadašnjim nalazima su od mnogo manjeg značaja. Namjena ove zgrade može se po izvjesnim arhitekturnim detaljima samo pretpostaviti, ali se ne može više sigurno odrediti jer je zgrada veoma raznesena. Očuvani su samo temelji zidova dok su sve ostale substrukcije stradale; i podnice substrukcija su uništene, jer su Slaveni od substrukcija gradili ognjišta. Sigurno je da je ova zgrada služila kao stambena zgrada, o čemu svjedoči njen bogat namještaj a i dosta brojni nalazi zidnog slikarstva koji imaju iste motive kao i nalazi u objektu B.

Po izvjesnim arhitekturnim detaljima ipak se može pretpostaviti da su prostorije ove zgrade služile kao banja. Zgrada se sastoji od dvije prostorije velikih dimenzija 2 D i 9 D na koje se nastavljaju manje prostorije. S južne strane zgrade je prvo velika duguljasta prostorija (1) a iza nje su male otvorene prostorije (17 D). Sa sjeverne strane zgrade je već spomenuti trijem koji je veže za druge zgrade objekta D. Namjena južnih prostorija ostaje isto tako neizvjesna, jer su i njihovi zidovi do temelja iskrčeni i podnice nestale. Fragmenti zidnog slikarstva u velikoj prostoriji 1 D, upućivali bi na to da ona pripada sklopu ostalih prostorija ove zgrade. Male otvorene prostorije (17 i 26 D) su svakako nuzprostorije koje se javljaju i u nekim drugim zgradama banja i uz njih je obično ložište, kao kod vila u Jemelle i Ronchine te Maillen u Belgiji²⁹.

Najočitiji dokaz za postojanje banje u zgradi svakako predstavljaju substrukcije hipokausta i instalacije za vodu. Kako je gotovo u svim prostorijama ove zgrade nestala podnica substrukcija, to samo po oskudnim indicijama možemo zaključiti da su pojedine prostorije imale hipokaustne stubiće. U drugoj velikoj prostoriji zgrade (9 D), koja je duž južne i sjeverne strane imala niz malih prostorija, sačuvan je namaz od krečnog maltera u dvije male sjeverne prostorije (4 i 5 D) i u duguljastoj prostoriji na njenom zapadnom kraju (10 D). Dubina ovih podnica (1,10 m pod površinom) odgovara podnici substrukcija hipokaustnih prostorija objekta C. U prostoriji 10 D nađene su i okrugle opeke stubića na podnici. One su tu, vjerovatno, ostale in situ. I u ruševini su nađene pojedinačne okrugle opeke kao i tubulus. Unutar zgrade nije nađeno tragova ložišta; ona su vjerovatno bila van zgrade kao kod svih banja. Da na ovoj dubini nije bila podnica prostorije, svjedoči i grubi malter na očuvanim temeljima prostorije 10 D (Sl. 2, a-b), koji predstavljaju zidove hipokaustnih substrukcija sa stubićima. Ovaj malter je bio grub, neravne površine, sa dodatkom sitno tucane opeke, koja ga je činila otpornijim na vlagu. Zidovi prostorija, naprotiv, su bili obojeni, što svjedoče ostaci crvenog zidnog slikarstva na zidu malog prostora uz prostoriju 10 D (T. II, 3). Razlog da je nađeno tako malo materijala od substrukcija hipokausta lako je uočiti ako posmatramo tragove kasnijih žitelja u ovoj zgradi.

Osim tragova privremene vatre od ognjišta, izgradili su Slaveni i brojna trajnija ognjišta na kojima je bilo i do 30 cm debelog sloja crvene pečene zemlje. Ognjišta nisu na jedan metar debelom sloju ruševina kao uz slavenske grobove, nego su izgrađena među temeljima a negdje i iznad temelja na dubini podnice hipokaustnih substrukcija, koja je nestala. Ognjišta su izgradili u malim prostorijama 3, 7 i 8 D od naslaganih velikih blokova kamena iz substrukcije zgrade i velikih opeka koje su vezivale stubiće hipokausta, i služile kao substrukcija podnici. Pod ognjištem je nađena lijepa oplata kapitela pilastra. Uz privremeno ognjište u prostoriji 16 D nađen je okrugli kamen iz prese za ulje i kameni tegovi, koji nikako ne spadaju u okvir arhitekture ove zgrade, nego su vjerovatno doneseni iz susjednih velikih prostorija oko dvorišta IV.

Najzad, i tragovi instalacija za vodu, koje su nađene u daljim dvjema prostorijama uz veliku prostoriju sa malim pregradama uz južni i sjeverni zid, govore u prilog hipotezi da su ovo prostorije banje. Prva prostorija (18 D) ima podnicu od namaza krečnog maltera (koja je za 60 cm viša od podnice u spomenutoj susjednoj prostoriji 10 D). Ona je, dakle, na visini podnice prostorija sa stubićima. Visinu ove podnice dobili su time što je donji prostor ove prostorije ispunjen otpacima kamena muljike. Na podnici ove prostorije, uza samu veliku prostoriju, očuvan je dio kamenog žlijeba za oticanje vode (T. II, 1) u veliku prostoriju (9 D). Slijedeća prostorija imala je bazen za hladnu vodu (19 D). Od bazena su očuvani samo tragovi, i to najdonji red oblutaka unutarnjih triju strana bazena na dubini od 1,50 m (Sl. 2, a-b). Prostor između bazena i zidova dakle

²⁹ R. de Maeyer, *De Romeinsche Villa's in België*, Antwerpen 1937, sl. 21 a i 22 a.

podnica ove prostorije bio je ozidan, ali je danas sasvim iskrčen. Na postojanje ove podnice upućuju neravne unutarnje strane zidova prostorije iz kojih još štrče blokovi. Podnica oko bazena je vjerovatno bila na istom nivou kao i prethodne prostorije. Ove dvije prostorije, prema tome, vjerovatno su bile frigidarij sa bazenom hladne vode. Na vodovodne instalacije upućuju i nađeni fragmenti malih olovnih cijevi u ruševinama zgrade.

I sama arhitektura zgrade pokazuje veliku sličnost sa zgradama drugih rimskih banja, osobito sa planom zgrade banje u velikoj vili, zvanoj Sette Bassi³⁰, u okolici Rima, koja je samo nešto veća i ima više sporednih prostorija. Osobito veličina, oblik i konstrukcija sa svodovima prvih dvaju velikih prostorija (2 i 9 D) odgovara takvim prostorijama u vili Sette Bassi. Prva naša velika prostorija (2 D) po svim indicijama morala je takođe biti presvođena kao i u vili Sette Bassi. Na to upućuje velika širina prostorije a i dva kratka bočna zida, od kojih su se očuvali krajnji ostaci, te se može pretpostaviti da ih je bilo i više, a zatim i ostaci sedre u ruševinama. Iz ove prostorije vjerovatno su odnesena i postolja za stubove iz sredine prostorije, koja se vide na planu vile Sette Bassi. Ova prostorija označena je u vili Sette Bassi kao *caldarium*.

Druga prostorija vile u Višićima po brojnim malim odjeljenjima duž oba bočna zida isto liči rasporedu prostorija u drugoj velikoj prostoriji vile Sette Bassi. I u ovoj prostoriji ostaci sedre kao i sam plan osnove govori za to da su dijelovi ove prostorije bili zasvedeni. Kod vile Sette Bassi ova prostorija predstavlja *tepidarium*. Vila u Višićima, najzad, ima i isti trijem uz male prostorije kao i vila Sette Bassi.³¹ Raspored daljih prostorija vile Sette Bassi se još produžuje, dok se u vili u Višićima, poslije prostorija sa frigidarijem, kompleks vile završava grupom prostorija koje bi se mogle smatrati reprezentativnim ulazom u ovu zgradu.

Plan osnove ove druge velike prostorije (9 D) sa malim odjeljenjima i pregradama uz bočne zidove odgovara planovima banja kod luksuznijih vila u Aiseau i Gerpines u Belgiji³². U javnim banjama pojavljuju se ovakvi mali pregrađeni prostori, vjerovatno za pojedinačne kade rjeđe, kao u Amelie-les-Bains (Francuska). Ovdje su oni poređani uokolo bazena u centru velike prostorije.³³

U Višićima dalju grupu oko ulaza sačinjavaju velika prostorija otvorena prema sjeveru (21 D) i tri manje prostorije uz južni zid (20, 22, 23 D). Grupa se završava sa dvije prostorije nepravilnog oblika (24 i 25 D) koji je nastao uslijed skretanja njihovog zapadnog zida. U ovim prostorijama nije se očuvala podnica, jedino se u tri manje prostorije sačuvala osnova podnice koju čini sloj 20 do 30 cm pijeska (Sl. 2, a-b). Sjeverni zid velike prostorije zamjenjivao je vjerovatno red stubova. Baza stuba nađena je u sjeveroistočnom uglu prostorije uz kratki (1 metar dužine) sjeverni zid, koji je u suprotnom, zapadnom uglu prostorije sasvim iskrčen.

Osim ove baze, nađeni su i fragmenti stubova promjera 28–30 cm, najviše u sjevernom trijemu zgrade. Od kamenog namještaja nađeno je dosta ostataka u južnim pregradnim prostorijama velike prostorije (9 D). Veliko mnoštvo fragmenata mramornih ploča od oplata zidova nađeno je u prostoriji 13 i 12 D. Na južnom zidu prostorije 13 D održala se oplata još na zidu. U maloj pregradi 14 D ležala su na ostacima podnice tri manja četvrtasta stuba sa kanelurama (T. I, 5), a u prostoriji 11 D fragmenti korintskih kompozitnih kapitela. U ovako raznesenoj zgradi teško je odrediti odakle potiču pojedini arhitekturni dijelovi, jer nije uvijek sigurno da su nađeni na svom prvobitnom mjestu. Tako je mramorna oplata kapitela pilastra nađena pod slavenskim ognjištem u maloj prostoriji 8 D.

Od naknadnog naseljavanja Slavena jako je oštećen i krajnji zapadni dio ove zgrade. Od zidova je ostao većinom samo najdonji red oblutaka temelja a ponegdje su

³⁰ T. Ashby, *The Classical Topography of the Roman Campagna III*, (VIII. The villa called Sette Bassi), *Papers of the British School at Rome*, Vol. IV, London 1907, str. 99–111, Pl. VII.

³¹ Karl Swoboda, *Römische und romanische Paläste*, Wien 1924, 72–74.

³² R. de Maeyer, op. cit. sl. 10 b i 20 A.

³³ Albert Grénier, *Manuel d'archéologie Gallo-Romaine*, IV P., Paris 1960, str. 410, slika 131.

temelji sasvim izvađeni. Nad pregradnim zidom prostorije 21 i 25 Slaveni su izgradili ognjište od nabacane podne opeke najvećeg obima u ovoj zgradi. Promjer mu je 5 metara a pola metra debeli kulturni sloj od organskih otpadaka sa fragmentima životinjskih kostiju nalazi se uokolo njega (Prilog III). Ovaj crni sloj proteže se od ognjišta i dalje prema sjeveru skoro kroz cijeli srednji dio zapadne grupe prostorija ovog kompleksa koje se nastavljaju na centralnu zgradu, i ide do 1.80 m dubine ispod površine njiva (dakle dublje i od rimskog kulturnog sloja).

Zapadna i sjeverna grupa prostorija objekta D, koja se nadovezuje na opisanu glavnu zgradu, ispitana je više informativno da bi se dobila opšta slika ove sjeverne grupe zgrada raspoređenih oko dvorišta II. Na osnovu probnih rovova a i prateći zidove (u planu su ti zidovi izvučeni punom linijom) mogla se donekle dobiti slika zapadne zgrade i sjeverozapadnog ugla sjeverne zgrade. Otkrivajući najzapadniji zid glavne zgrade, za koji je već pomenuto da skreće prema zapadu, ustanovljeno je da se on dalje produžuje još 40 m i da predstavlja i krajnji zapadni zid zapadne zgrade. Tim skretanjem pravca zapadnih prostorija proširen je prostor dvorišta II koje zatvaraju ove zgrade. Uz ovaj zapadni zid niže se, prvo, šest malih prostorija zatim jedna velikih dimenzija sa podlogom podnice od sitnog kamenja vezanog malterom, i najzad još jedna, čije se dimenzije nisu mogle ustanoviti zbog usjeva kojim je njiva nad njom zasijana. Red prostorija, koliko se mogao ustanoviti rovovima, bio je, izgleda, trostruk, a završavao se trijemom koji je zapadnu zgradu vezivao sa glavnom i sjevernom zgradom. Prateći poprečni zid kroz zapadnu zgradu ustanovljeno je da se nivo zdravice drugog i trećeg reda prostorija produbljuje za oko 50 cm, kao kod prostorija sa stubićima hipokausta. U ruševini su nađene i okrugle opeke stubića hipokausta. Uz zid su nađeni i fragmenti keramike i fragmenti zidnog slikarstva crveno obojeni. Sudeći po ovoj opremi zgrade, i zapadna zgrada je služila kao bolja stambena zgrada.

Daljim praćenjem zidova ustanovljeno je da se na zapadnu zgradu nastavlja sjeverna, koja isto tako ima dva do tri reda prostorija. Red prostorija s unutarnje strane, sa strane dvorišta, prekida se na 25-tom metru i čini jedan otvor u grupi prostorija sjeverne zgrade koji vodi vjerovatno prema vratima sjeverne zgrade. Oblik ovog ulaza kao i širina sjeverne zgrade nije se više stigla ispitati. Zidovi ove sjeverne zgrade jako su iskrčeni kao i ostali periferni zidovi vile. Nalazi su rijetki, a nema ni tragova slaven-skog naselja. Sudeći po tragovima koje zidovi ostavljaju u djetelini za vrijeme sušnih perioda u ovim njivama, ova sjeverna zgrada je išla sve do sastava sa grupom najistočnijih prostorija sa peći za opeku, prelazeći u njive i sa druge strane puta koji ide neka-dašnjim koritom rijeke.

Dalja istraživanja smo prekinuli pošto to terenski uslovi nisu dozvoljavali. Ukoliko kasnije budu bolje mogućnosti, eventualno će se ispitati još ostali istočni dio sjeverne zgrade vile. Ipak, izgleda, da se neće moći dobiti plan cijele vile, jer je istočnu stranu uništila svojom bujicom rijeka a uništenju je doprinijela i izgradnja kuća na tom prostoru.

ARHITEKTONSKI NALAZI

Arhitektonski ostaci, od kojih se srazmjerno očuvao veoma malen broj komada, pokazuju da je vila bila bogato ukrašena kamenim i mramornim arhitektonskim detaljima. Najviše arhitektonskih nalaza dala je zgrada vjerovatne banje (objekat D). Među tim nalazima osobito se ističu tri fragmentarna korintska pilaster-kapitela i mramorna oplata kapitela pilastra. Arhitekturni nalazi u banji su slijedeći:

1) Fragmenti korintskih kompozit-kapitela nađeni u prostoriji 11 objekta D. Od fragmenata su sastavljena tri kapitela. Kako nedostaju mnogi dijelovi, to se kapiteli nisu mogli potpuno rekonstruisati (dim. 20 × 16 i 30 × 26 cm, vis. 21 cm). Iznad reda akantovih listova na njima je red duguljastih listova. Ovaj ornament duguljastih listova Weigand naziva »Pfeifenornament« a Kautsch »Rillenornament«. Pročelje plinte ukrašeno je jajolikim ornamentom (»Eierstab«) (T. III, 4).

Kompozit-kapiteli sa duguljastim listovima dosta su česti osobito u Italiji, već u rano doba Rimskog Carstva u I i II vijeku n. e., kao u Hadrianovoj vili kod Rima³⁴.

³⁴ Eugen von Merklin, *Antike Figuralkapitelle*, Berlin 1962, № 526 a-i.

U kasnom dobu antike su najčešći na istoku³⁵. Kod nas su zastupljeni u Manastirima, u Solinu i Splitu³⁶. Od ovih najbližiji i vremenski najbliži našim su pilasterkapiteli i kapiteli Diokletianove palate i mauzoleja u Splitu. I oni imaju red akantovih listova, red duguljastih listova i na plinti jajolikog ornamenta. Jedino obrada listova i jajolikog ornamenta kapitela Diokletianove palate je plastičnija i manje stilizovana, nego kod naših primjera, jer potiču iz nešto ranijeg vremena (kraja III vijeka n. e.).

Analognu kombinaciju akantovih listova, duguljastih listova i jajolikog ornamenta nalazimo i na jednom kapitelu iz Kanavata, koji je po jednostavnoj kompoziciji najbliži našim³⁷. Sličan našim je i kapitel malog hrama u Balbeku, samo je on ranijeg datuma³⁸. Kompozicija ovih elemenata naših kapitela, zastupljena je dakle na primjercima kapitela iz raznih vijekova, te se, prema tome, kapitel prema kompoziciji ne može vremenski odrediti. Mnogo karakterističniji je tip i obrada akantovih listova, duguljastih listova i jajolikog ornamenta.

Tip akantovih listova naših kapitela odgovara zapadnom, rimskom tipu, i do sada je jedini poznati primjer ovog tipa iz kasne antike kod nas³⁹. Svi ostali do sada poznati kapiteli IV vijeka n. e.⁴⁰, kao oni iz Stoca, Mogorjela, Solina, bez izuzetka pokazuju istočni oblik akantusova lista. Time je još jednom potvrđen jak i neposredan uticaj Italije u arhitekturi vile u Višićima.

Tip istočnog akantusovog lista sastoji se od brojnih duboko isječenih manjih listova, od kojih svaki za se čini jednu cjelinu i samo centralnim rebrom se spaja sa glavnim rebrom lista⁴¹. Zapadni tip lista, međutim, čini jednu kompaktnu cjelinu; zupci lista su polukružni, meki i malo isječeni, a rebra bočnih listova ne sjedinjuju se sa centralnim rebrom nego idu sve do dna lista. Listovi na kapitelima iz Višića dati su već dosta stilizovano, dijelovi lista se malo izdvajaju iz cjeline lista, zupci su plitki i obli a vrhovi susjednih bočnih listova se dodiruju i čine trougao, karakterističan detalj za ove kasnoantičke kapitule. Ovaj karakteristični trougao javlja se na kapitelima u Splitu i Solinu već oko 300. godine, ali tokom cijelog IV vijeka n. e. javljaju se i dalje uporedo kapiteli koji nemaju tog detalja, te ova karakteristika ne pomaže u detaljnijem datiranju kapitela⁴². Karakterističnija je obrada samih listova. Listovi su dati u potpuno plitkom reljefu i sasvim priliježu uz masu kapitela, gube svoju samostalnost i organski prirodni oblik. Lišeni života i pokreta oni postaju ukrasni omotač jezgra kapitela. Obrada lista je površinska, rebra lista nisu plastična nego su naznačena urezanim kanalima čija sjena nasuprot bjelini površine stvara optički utisak plastičnosti. Ovaj utisak pojačavaju još i izdubljene konture zubaca listova, čije duboke sjene odvajaju list plastično od pozadine. Po ovom plošnom načinu obrade, karakterističnom za kasnu antiku, kapitel je najbliži jednom primjeru iz Solina⁴³ koji je datiran u polovinu IV vijeka n. e., te tom periodu svakako možemo pripisati i naše kapitule. Na našim kapitelima se već opaža jača stilizacija nego na istodobnim kapitelima IV vijeka n. e. iz Aquileje⁴⁴.

Sličnu površinsku tehniku obrade nalazimo i na jajolikom motivu i na duguljastim listovima. Slično kao kod akantovih listova, i kod jajolikog ornamenta nestaju

³⁵ E. Weigand, Baalbek und Rom, Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts XXIX, 1914, str. 84.

³⁶ Rudolf Kautzsch, Kapitellstudien, Berlin—Leipzig 1936, str. 211—212, Tab. 44, sl. 748; George Niemann, Der Palast Diocletians in Spalato, K. k. österreichisches archäologisches Institut, Wien 1910, str. 51, 75, Sl. 63 i 94.

³⁷ Durm Joseph, Die Baukunst der Etrusker und Römer, Handbuch der Architektur II, 2, Stuttgart 1905, str. 390, sl. 425.

³⁸ E. Weigand, Jahrbuch des deutschen Archäologischen Instituts XXIX, 1914, str. 68, sl. 32.

³⁹ E. Weigand, Die Stellung Dalmatiens in der römischen Reichskunst, Strena Buliciana, Zagreb—Split, str. 91.

⁴⁰ D. Sergejevski, GZM 1948, str. 177, Tab. IV, 1.

⁴¹ E. Weigand, Das Goldene Tor im Konstantinopel, Athenische Mitteilungen 39, 1914, str. 23.

⁴² R. Kautzsch, Kapitellstudien, str. 10.

⁴³ R. Kautzsch, Kapitellstudien, Tab. II, 10 i I, 7.

⁴⁴ Valnea Scrinari, I capiteli Romani di Aquileia 1952, № 44—46, str. 41.

samostalne funkcije pojedinih dijelova⁴⁵. Jezgro (ovus) se više ne izdvaja plastično od omotača, nego omotač sasvim priliježe uz jezgro. Međuprostora među ovusima uopće nema i streljasti izduženi list između njih je sada postao neka vrsta veze između dva ovusa, što ovaj motiv pretvara u cjelovit niz jednog jedinstvenog ornamenta.

Slična se pojava može uočiti i na redu duguljastih listova sa polukružnim završecima. I na ovom ornamentu se vide sve odlike kasnije degeneracije koja počinje da se pojavljuje u III vijeku n. e.⁴⁶. Listovi više nisu dugi i vitki nego kratki i zdepasti. Oni nisu više samostalni odvojeni elementi, strogo odijeljeni dubokim bušenjem i isticanjem oboda, što im je davalo plastičnost. Oni sada liče na red šematskih lukova, odijeljenih samo jednom dubokom brazdom, dakle više na ornament, te, prema tome, i šematična obrada oba ova motiva potvrđuje da je kapitel iz IV vijeka n. e.

2) Oplate kapitela pilastra. U ruševini banje nađeni su fragmenti jedne cijele i jedne polovine mramorne oplate kapitela pilastra. Fragmentarna oplata nađena je u maloj prostoriji (13 D) među skoro pola metra debelom naslagom razbijenih mramornih pločica koje svakako potiču sa oplate ove prostorije. Nešto manje fragmenata mramornih pločica nađeno je u susjednoj prostoriji (12 D). Druga cijela oplata nađena je među nabacanim građevinskim ostacima kojima su Slaveni sagradili svoje ognjište u prostoriji 8 D. Kako u ovoj prostoriji pod slavenskim ognjištem nisu nađene druge mramorne pločice, to se vidi da su Slaveni ovu ploču naknadno donijeli za gradnju ognjišta. Stoga možemo svakako pretpostaviti da i ona potiče iz mnoštva mramorne oplate u prostoriji 13 D.

Oplate ovih kapitela pilastra su od bijelog mramora oblika trapeza (strane 25 i 20 cm, visina 22 cm, debljina 1,5 cm — T. III, 1). Dosta su male debljine, kao i većina ostalih fragmenata mramornih pločica nađenih u ovoj prostoriji. Jedino pojedini fragmenti simsova su do 2,5 cm debljine. Uslijed toga je ona oplata koja je nađena u jugozapadnom uglu prostorije 12 D in situ na zidu bila sva popucala i izlomljena. Fragmenti nađeni u gomili na podnici su od različitog mramora a i fragmenti geizimsa su različite vrste, što svjedoči da je mnogo ovog materijala razneseno, te se nije mogla rekonstruisati ni jedna površina sa geizimsima.

Motiv na oplati kapitela pilastra rađen je u plitkom reljefu, ali sa velikom preciznošću i originalnošću u kompoziciji. Vrlo stilizovan akantov list povijen je u obliku cvjetne krunice iz koje izlazi eliptični list sličan tučku ili plodu, a ispod krunice je pet listova čašice. Ivicu gornje strane trapezaste ploče ukrašava pletenica na oko a u sredini je stilizovani cvijet. Za ovaj uprošćeni motiv akantova lista u vidu cvijeta za sada ne nalazimo analogija na kapitelima. Motivi na pilaster-kapitelima i njihovim oplatama većinom slijede šemu korinskog kapitela sa jednim redom listova a iznad njih su cauliculi⁴⁷. Ova šema je vrlo česta i u kasnoj antici⁴⁸ i zadržava se i kod već sasvim barbarizovanih primjeraka do u VI vijeku n. e.⁴⁹. Ali i sasvim dekorativni motivi kao naš javljaju se već u I vijeku n. e. na kapitelima kao dva akantova lista i između njih trolist u Aquileji⁵⁰. Ovakav čisto dekorativan motiv nalazi se i na kasnoantičkim impostima u Stobima, samo su listovi akanta ovdje još prirodniji i manje stilizovani. Na oplatama kapitela pilastra u Stobima javlja se već spomenuta šema korinskog kapitela sa jednim redom listova⁵¹.

Motiv stilizovanog akantovog lista u vidu cvijeta, vrlo sličan našem, nalazimo na motivima mozaika u Švajcarskoj iz kraja II i III vijeka n. e.⁵² Od tri varijante koje se ovdje pojavljuju jedna skoro sasvim odgovara našem motivu (Tab. O, 12), samo su

⁴⁵ E. Weigand, Jahrbuch XXIX, 1914, str. 70.

⁴⁶ E. Weigand, Jahrbuch XXIX, 1914, str. 85.

⁴⁷ Eugen von Merklin, Antike Figuralkapitelle, № 517, Fig. 987.

⁴⁸ R. Egger, Zöllfelder Kleinigkeiten, Carinthia I, 139, 1949, str. 181, sl. 2 i 3 i Hermann Vetters, Ein spätantikes Pilasterkapitell aus Wels, 8-Jahrbuch des Musealvereins Wels 1961—62, str. 44.

⁴⁹ D. Krencker—E. Krüger, Die Trierer Kaiserthermen, Abteilung I, Augsburg 1929, sl. 527—8.

⁵⁰ Valnea Scrinari, I capitelli Romani di Aquileia, № 7 a i 7 b.

⁵¹ R. Egger, Glasnik škopskog naučnog društva V, 1929, sl. 18, 20, str. 21 i str. 29, sl. 40.

⁵² Victorine von Gonzenbach, Die römischen Mosaiken der Schweiz, Basel 1961, Tab. O, 12.

listovi na mozaicima življi i manje stilizovani, jer su mozaici iz ranijeg perioda. Prema tome, motiv naše oplata je jedan od dekorativnih motiva umjetnosti rimskog doba. Nije neobično da ovaj motiv nalazimo i na oplatama kapitela, jer na njima nalazimo vrlo različite motive, kao predstave bogova, i njihove simbole; trozub i delfina na oplati iz Splita⁵³.

Kako ne nalazimo bliže analogije među do sada poznatim oplatama, kao jedina mogućnost datiranja ostaje samo način obrade. Ako uporedimo oplata sa opisanim korintskim kompozit-kapitelima koji su nađeni odmah u susjednoj prostoriji iste zgrade, već na prvi pogled se opaža ista površinska obrada i jednih i drugih. Na listovima se kao i kod kapitela opaža stilizacija, koja ih pretvara u ornament i oduzima im prirodnost i živost. I ovdje se prividna plastičnost postiže dubljenjem kontura lista, dakle stvaranjem sjene. Sve su to karakteristike obrade kasne antike, te i ove oplata kao i kapitela treba pripisati istom dobu, dakle polovini IV vijeka n. e.

3) Baza pilastra koničnog oblika sastoji se od donje plinte (veličine 26,5 × 26,5 cm), dva torusa i trohila i gornje manje plinte (veličine 22,5 × 22,5 cm a visine je 14 cm). Nađena je zajedno sa fragmentima kapitela u prostoriji 11 D (banje). Po načinu obrade ona odgovara kapitelima (Sl. 3, 4).

4) Tri razbijena četvrtasta stuba visine 168 cm (T. I, 5), gornja plinta 18 × 20 cm, a donja 20 × 21 cm. Od ovih stubova mogao se rekonstruisati samo jedan (Sl. 3, 3). Po dvije naspramne strane imaju kanelure; druge dvije strane su ravne, sa jednom kanelurom na ivici strana. Iste su obrade kao i kapiteli. Nađeni su zajedno u prostoriji 14 D (banje).

5) Baza stuba sa plintom veličine 44,8 × 44,8 cm i dva torusa. Dijametar osnove stuba je 32,5 cm, a visina cijele baze 16,8 cm (Sl. 3, 5). Nađen je u prostoriji 21 D.

6) Fragmenat osnove stuba sa plintom veličine 30 × 30 cm, sa jednim torusom i trohilom. Ovi jednostavni oblici baza odgovaraju varijanti rimsko-dorskih baza, dok su korintске bogatije profilisane⁵⁴.

7) Baza stuba sa dijelom stuba (baza 40 × 40 cm, visina sa stubom 42 cm, dijametar stuba 28 cm) slična onoj pod br. 5, samo sa torusom. Nađena je u prostoriji 3 D (banje) (T. III, 6).

8) Gornji dio stuba sa jastučićem dijam. 30 cm. Nađen je u zapadnom dijelu prostorije 3 D (banje) (T. III, 2).

9) Srednji dio stuba dijam. 29 cm a visine 70 cm. Nađen je uz zapadni ogradni zid u blizini zgrade banje (D).

Kako su u šutu zgrade nađeni samo fragmenti stubova, potrebno je svakako spomenuti stub koji je zamalterisan zadnjom stranom u ugao sofe džamije u Višićima⁵⁵. Po pričanju ljudi iz Višića, ovaj stub je prije 40 godina prenesen sa »Kućišta« u džamiju. Njegova je visina 2,54 cm, donji dijametar 34,5 cm, gornji 29,5 cm, a završava se jastučićem kao i nađeni fragmenat br. 8. u vili. Obrada stuba i materijal je identičan sa nalazima iz vile, a i dimenzije odgovaraju, tako da nam on daje visinu bar jedne vrste stubova u vili (Sl. 3, 2).

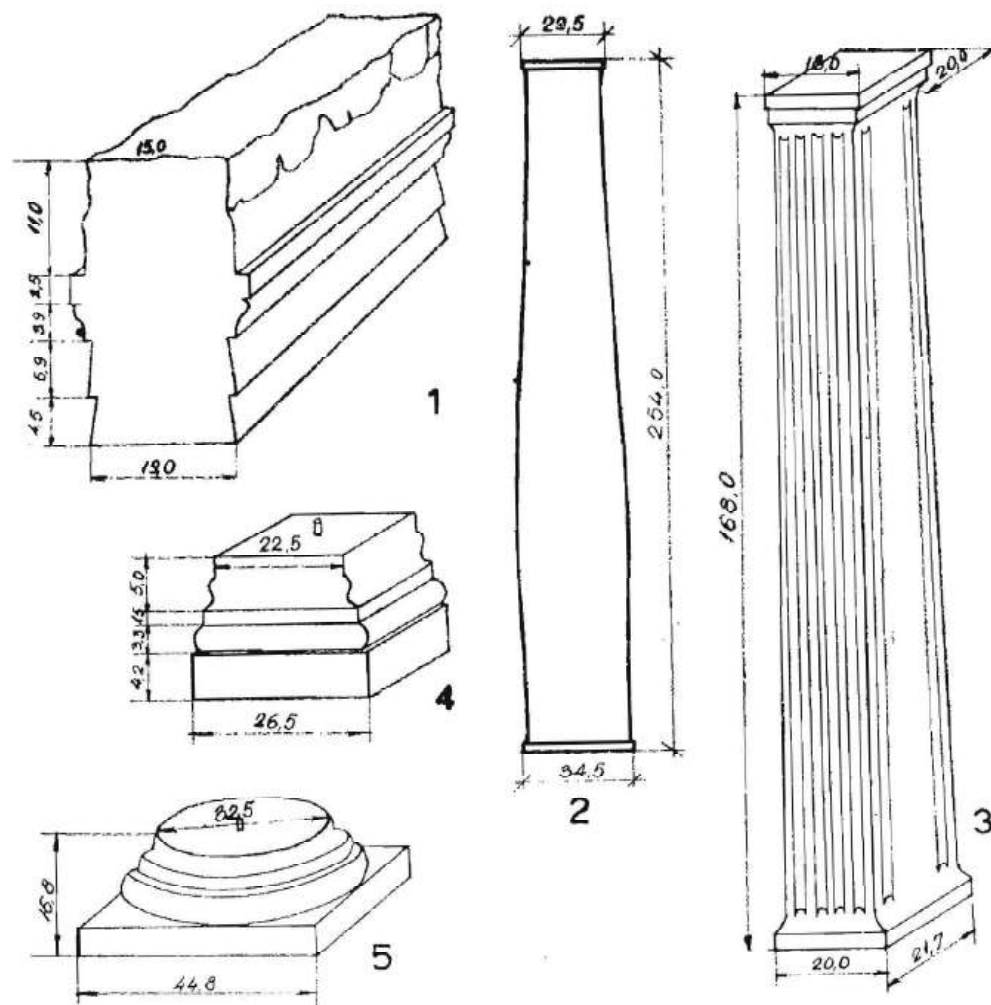
⁵³ E. von Merklin, *Antike Figuralkapitelle*, № 456, Fig. 879 i № 532, Fig. 1010.

⁵⁴ Durm J., *Handbuch der Architektur* II, 2, str. 375, sl. 404.

⁵⁵ Drugi nađeni fragmenat arhitekture — kapitel ugrađen u kuću Fahre Muratbegović, već ranije spomenut, nepoznatog je porijekla. Kuća je vrlo stara te se više ne zna odakle su dovučeni ovi arhitekturni dijelovi. Međutim, kapitel (veličine plinte 50 × 50 cm, vis. 20 cm, dijam. stuba 28 cm) bi bilo teško uklopiti u ostale nalaze u Višićima. Obrada dlijetom je drugačija, a vidu sitnih gustih crtica. Oblici su mu sasvim šematizovani i daju više barbarski utisak. Od svih detalja ostalo je samo nešto poput šematizovanih listova u uglovima kapitela. Ovakvo potpuno uprošćavanje oblika nalazimo u Salonu tek u VI vijeku n. e. (R. Kautsch, op. cit. str. 19, Tab. III). Izgleda ipak da je ponegdje i ranije nastupilo šematizovanje oblika kapitela, o čemu svjedoči i kapitel iz kasnoantičke vile u Ljusini (I. Čremošnik, GZM, 1959, str. 145, Tab. IV, 1, 2). Međutim, iako se ne može odrediti porijeklo kapitela iz kuće Muratbegovića, taj kapitel je svakako interesantan kasniji primjer produkta klesarskih radionica ovih krajeva.

Mnogo manji broj arhitekturnih fragmenata nađen je u ostalim dijelovima vile. To su slijedeći:

10) Fragment impost-kapitela, nađen u prostoriji 10 A do zgrade sa peristilom. Visina je 23 cm (ostale dimenzije kao plinte 18×24 cm, i baze su fragmentarne jer je oštećen, i ne mogu se rekonstruisati). Prostor između baze (debljine 4 cm) i plinte (debljine 6 cm) zauzima red duguljastih listova sa jednim rebrom u sredini. Ovakve listove Meurer⁵⁶ naziva »Schilfblätter« i smatra ih srodnim sa već pomenutim duguljastim listovima kao na našim korintskim kapitelima iz Višića. Uzor ovom listu nije se mogao odrediti. Svakako je to jedna od močvarnih biljaka. Kapiteli sa ovim listovima su česti

Sl. 3.

u kasnoj antici u Grčkoj, Maloj Aziji i Egiptu⁵⁷. Kapiteli sa ovim listovima imaju obično sasvim uproštenu formu, kao i naš kapitel, jer cijelu površinu kapitela zauzimaju listovi. Oni se ne preobražavaju u toku vremena kao korintski kapitel. Prema tome, na našem kapitelu je jedino karakteristična obrada. Obrada listova na ovom kompozitnom kapitelu je jednako površinska kao i na opisanim korintskim kompozitnim kapitelima i na marmornoj oplati kapitela pilastra iz Višića. Listovi leže u jednoj površini, a plastičnost daju samo sjenke postignute dubljenjem kontura listova, te se time kapitel vremenski uklapa u ranije pomenute nalaze (T. III, 5).

⁵⁶ M. Meurer, *Formlehre des Ornaments*, Dresden 1909, str. 521—522.

⁵⁷ R. Kautzsch, *Kapitellstudien*, str. 210—211.

11) Arhitekturni završetak u obliku kugle ispod koga je fragmentaran konični dio ukrašen ornamentom u obliku ljuski. Fragmentat je vrlo malen (vis. 20 cm, kugla dijam. 12 cm), te se njegova namjena ne može odrediti. Nađen je u prostoru 9 A (T. III, 3).

12) Fragmenti stubova promjera 13 cm nađeni su uz južnu fasadu objekta B.

13) Fragmentat arhitrava profilisan sa obje strane, duž. 50, vis. 30 a širine 19 cm. Nađen je uz prostoriju 3 C (zgrada sa hipokaustom) (Sl. 3, 1).

Time je za sada iscrpljen broj nalaza arhitekturnih dijelova. Interesantno je, najzad, za nas i pitanje iz kakvog su materijala oni bili izrađeni. Analiza materijala je pokazala da su i stubovi i mramorna oplata od varijanata kamena koje nalazimo u karbonatnim stijenama. Kako su i masivi okolnih terena karbonatnog sastava, vjerovatno je da je materijal za izradu kamenog namještaja vile u Višićima domaćeg porijekla. Prema analizi, stubovi i kapiteli su od karbonatnih stijena, i to od gustog krečnjaka bjeličaste boje. Mramorne ploče oplata su od četiri vrste mramora: 1. od mramora izrazito bijele boje i izrazito zrnaste strukture (od njega su oplata kapitela pilastra), 2. mramora bijele boje prošaranog nepravilno raspoređenim žilama i uklopcima tamnosive boje, 3. mramora sivozelenkaste boje gotovo škrljaste strukture, i 4. mramorne breče. Ove vrste mramora se takođe nalaze u karbonatnim stijenama. Od ovih vrsta mramora, mramor izrazito bijele boje (br. 1) dobija se i danas u okolici Konjica.

OPEKE

U ruševinama vile su bili najbrojniji ostaci opeke za zidanje oblika trougla (dim. $30 \times 20 \times 20$ cm), koja je već spomenuta, i krovnih opeka. Opeke su većinom crvene boje, samo su ponekad krovne ploče bjeličastožute boje. Opeke od koje su građene podnice nigdje nisu nađene »in situ«. Fragmentima podne cigle zidali su Slaveni svoja ognjišta.

Od opeka upotrebljenih u hipokaustnim prostorijama najviše su očuvane opeke od kojih su građeni stubići suspensura. One su sve kružnog oblika različitog dijametra (dijametar 18 do 20 cm, debljina 4,5 do 6 cm). Rjeđe su za stubiće upotrebljene četvrtaste opeke; očuvane su samo uza zid prostorije 1 C. Stubići su bili povezani velikim četvrtastim opekama ($55 \times 55 \times 8$ cm) koje su činile osnovu podnica. Tubuli se nigdje nisu sačuvali in situ, a nađeno je srazmjerno i malo fragmentata (visine 28 cm, širine 14 cm). Umjesto tubula, hipokaustne prostorije uz peć za opeku (objekat A) izgleda da su imale opeke sa bradavicama (Mameae), od kojih je jedna nađena prislonjena uza sami zid (veličine $55 \times 55 \times 6$ cm).

Najbrojniji su fragmenti krovnih opeka žljebnjaka-imbrices (duž. 52 i 54 cm, šir. 11 i 14 cm) i krovnih ploča-tegulae (52×38 cm i 54×34 cm). Nađena je i jedna krovna ploča sa kružnim otvorom (T. I, 6) koja je služila kao otvor za svjetlo ili za cirkulaciju zagrijavanog vazduha²⁸ (vel. 55×35 cm). Na jednom fragmentu krovne ploče nađena je ucrtana riba (T. VIII, 12).

U objektu B nađene su i opeke trapezastog i trokutnog presjeka sa stepeničastim profilom u hipotenuzi koje su vjerovatno bile ugrađene u gezims u trijemu peristila.

Za neke od ovih vrsta opeka svakako možemo pretpostaviti da su pečene u radionicama ove vile. Imamo sigurnih dokaza da su ovdje pečeni žljebnjaci-imbrices, jer je u vrtu peristila nađen veliki grumen slijepljenih nepečenih imbrices. Isto se može pretpostaviti i za zidne i podne opeke, jer su fragmenti ovih nedopečenih opeka nađeni u malim prostorijama do bunara (prostorije 14 do 20 C). Međutim, tegulae su, izgleda, uvožene iz drugih radionica, jer su nađeni brojni pečati drugih radionica. Te radionice su:

PANSIANA: Nađena su dva fragmenta sa ovim pečatom, u prostorijama 9 A i 3 C, ali su na njima sačuvana samo zadnja slova tako da se ne može ustanoviti kojoj varijanti pripadaju. Centar ove radionice smatraju da je bio Trst. Opeke iz ove radionice

²⁸ Josef Durm, op. cit. str. 33—4, sl. 363, 2.

vrlo brojno se javljaju u Dalmaciji i Naroni⁵⁹, u Stocu, Imotskom, Gradcu, Proboju i Čapljini⁶⁰. I ako se zna da ova radionica pod Tiberijem postaje carska oficina i da za Vespazijana ovaj pečat nestaje, ipak nam ona ne može poslužiti za datiranje. Opeke ove oficine ponegdje su se dugo sačuvale te se nalaze i u mnogo kasnijim ruševinama, kao npr. u bazilici u Klobuku (Hercegovina) još u V vijeku n.e.⁶¹

COELI: Nađena su dva fragmenta sa ovim pečatom u prostoriji 9 A. Do sada je ovaj pečat poznat samo iz Asserije i Narone. Centar radionice izgleda da je bio u Istri i Aquileji⁶² (T. IV, 6).

L. EPIDIUS THEODORUS: Fragmentat je nađen u prostoriji 9 A (T. IV, 4). Isti pečat se javlja i u okolici Trsta⁶³. Pečati sa imenima Caiusa i Marcusa Epidiusa javljaju se i u Saloni⁶⁴. U Naroni je nađen pečat C. Petronius Aper EPID.⁶⁵ Patsch ova razna lica smatra najamnicima figline Epidiusa. Ime oficine Epidiusa javlja se i na keramici⁶⁶.

T. R. D.: Fragmentat je nađen uz zapadni zid prostorije 22 B (T. IV, 3). Javlja se u varijanti T. R. DIAD u Puli i Aquileji, a i u Saloni⁶⁷.

M. VAL. DO: Nađena je u prostoriji 9 A (T. IV, 2). Do sada je ovaj pečat nepoznat kod nas. Prof. Eggeru zahvaljujem na obavještenju o analogijama u muzeju u Klagenfurtu (M. VAL. DOR) iz ranog doba Carstva.

(C. TIT) I. HERMEROTIS: Nađena je u objektu D. U ligaturi su data slova ME i zadnja skupina slova ROTIS. Od primjeraka nađenih ranije u Gradcu kod Neuma, Zličini i Dračevici kod Ljubuškog, i u Naroni⁶⁸ razlikuje se po ligaturi posljednjih slova.

MAXENTIA: Originalni pečat od bronzne polukružnog oblika (dijam. 6 cm) nađen je u bašti peristila (T. IV, 9). Po obliku ovaj pečat liči na pečat za opeke karakterističan za I vijek n.e. Međutim, ime oficine MAXENTIA upućuje na kasnu antiku. Po mišljenju prof. Eggera, mogao bi to biti pečat za keramičke ili metalne proizvode. U Panoniji se javlja vojna radionica (officina) sličnog imena ARN. MAXENTI (C I L III, 10.685), a njeno ime dovode u vezu sa poznatim vojskovođom Konstantinova vremena.

ANTEFIXI

Među rjeđe arhitektonske nalaze spada i jedan cijeli antefix i jedan fragment antefixa (Stirnziegel) sa reljefom Meduzine glave (vis. 16,5 cm, šir. 15 cm — T. I, 7). Oba su nađena u vrtu zgrade sa peristilom te su svakako pripadali toj građevini. Oni su od dobro prečišćene i pečene zemlje, crvene boje. Predstava Meduzine glave pokazuje u obradi dosta stilizacije. Tako njena kosa više liči na dijamenu, a na čelu umjesto zmijskih glava je nešto slično privjesku u obliku palmete. Kosa se ispod brade grana u dvije spirale. Izraz lica Gorgone, iako ima duboko usađene oči, ipak je miran a ne mrk, te predstavlja varijantu mirne Gorgone dosta česte predstave u rimsko doba. Kod nas je zastupljen blag lik Gorgone među nalazima u Šipovu⁶⁹. Kamena glava Meduze, nađena u Šipovu, sličnog je oblika i ima isto tako miran izraz lica, samo je bolje izrade i ne pokazuje tendenciju ka stilizaciji.

⁵⁹ C. Patsch, Zur Topographie von Naron, str. 26.

⁶⁰ WMBH I, 295; VIII, 90; IX, 289; V, 163; XII, 82 i 90.

⁶¹ D. Sergejevski, GZM 1954, str. 198.

⁶² C. Patsch, Zur Topographie von Naron, str. 27 i CIL III, 15.112.

⁶³ CIL V, 8110/68.

⁶⁴ CIL V, 8110/78.

⁶⁵ CIL III 10.183/54 i III, 15.113.

⁶⁶ WMBH IX, str. 206.

⁶⁷ CIL V, 8110/123 i CIL III, Suppl. 10.183/43.

⁶⁸ WMBH I, 295, sl. 62; VI, 235, sl. 62; V, 163; IX, 285.

⁶⁹ D. Sergejevski, GZM N.S., VII, 1952, str. 51, T. III, 1.

Predstava Meduzine glave na antefixima je dosta česta i omiljena. Zastupljena je na antefixima u castrumima Vetera, Novesium i u Bonnu (Germania)⁷⁰ i u Colchesteru (Britania)⁷¹ u I vijeku n. e. Svi ti dosta brojni antefixi su radovi provincijskih majstora i pokazuju različitu obradu pa i raznolike tipove⁷². Lošijeg su rada od naših antefixa. Tip iz Višića se još dosta drži antičkog uzora i pokazuje bolji provincijski rad, što donekle opravdava i blizina Italije. Ako antefix po mjestu nalaza smijemo pripisati zgradi sa peristilom, onda su oni mogli najranije nastati u II vijeku n. e.

Po rimskom vjerovanju Meduza je bila zaštitnica i okućnice (domaćinstva), te je njen lik na antefixima služio kao zaštita kuće (apotropejon). Na antefixima se često javljaju predstave domaćih božanstava (kao, npr., u Galiji) kao zaštitnika građevina od gromova i drugih prirodnih nepogoda⁷³. U ponekim castrumima se na antefixima kao zaštitnici pojavljuju i likovi (vepar i drugi) koji su služili kao znak — simbol legije⁷⁴. Prema tome, često predstave na antefixima imaju simboličan značaj, koji možemo pretpostaviti i kod Meduze.

PRESA ZA ULJE I VINO (TURNJAČA-TORCULAR) I TEGOVI

U banji vile (9 D), na sekundarnom mjestu, nađen je okrugli kamen (area) sa žlijebom na periferiji (canalis rotunda) koji potiče iz prese za ulje ili vino. Kamen je od krečnjaka promjera 85 cm, debljine 15 cm, sa žlijebom (kanalom) širine 5 cm koji je od oboda kamena udaljen 5 cm (T. I, 4). Obod kamena je oštećen upravo na mjestu gdje se kanal proširivao i otvarao prema obodu da bi iscijedena tekućina posebno izgrađenim kanalom mogla otjecati u rezervoar (kamenicu) za skupljanje tekućine. Okrugli oblik kamena (area) odgovara obliku najvećeg broja nađenih antičkih turnjača u Dalmaciji⁷⁵, dok poneke, kao presa u Solinu⁷⁶ i Kapljuču, imaju bazu kvadratnog oblika.

Kako nije nađen primaran položaj prese a ni njeni ostali dijelovi, ne mogu se naći preciznije analogije za nju. Uređaj za presu se vjerovatno nalazio u nekoj od velikih prostorija u jugozapadnom uglu vile, za koje pretpostavljamo da su služile u gospodarske svrhe. One se nalaze i u neposrednoj blizini zgrade banje u kojoj je nađen kamen (area). Uređaj u prostoriji za presu svakako su raznijeli Slaveni, kao i namještaj banje u kojoj je nađen kamen. To se vidi i iz položaja u kome je nađen. Slaveni su kamen postavili na kraj kratkog poprečnog zida prostorije 16 D u jugoistočnom uglu zgrade banje, gdje tragovi dosta debelog pečenog sloja zemlje, nad 30 cm debelim slojem ruševina pokazuju da je tu bilo ognjište u dužoj upotrebi. Kamen je ležao uz ognjište na istoj visini s njim na ruševini, te je Slavenima služio u neke praktične svrhe.

Uz kamen od prese nađena su i dva velika kamena tega uobičajenog bikoničnog oblika. Oni svakako isto tako potiču iz domaćinskih prostorija. Ovim tegovima bikoničnog oblika smatraju da je jedinica težine libra ili njeni dijelovi⁷⁷. To bi odgovaralo težini i naših tegova. Veći, sa oznakom XXX (pondo) (T. XI, 5), teži 9.800 grama, a to je svega 2,35 gr. više od 30 libri⁷⁸. Znači oznaka XXX odgovara težini od 30 libri (1 libra

⁷⁰ J. Hagen, *Einzelfunde von Vetera, Bonn. Jahrbücher* 122, 1913, str. 395—7, Tab. LV, 19—22 i sl. 4.

⁷¹ R. M. Hull, *Roman Colchester, Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London*, № 20, Oxford 1958, Pl. XXX B, str. 209.

⁷² Michael Labrousse, *Antefixes en terre cuite du Quercy, Hommages à Waldemar Deonna*, Bruxelles 1957, str. 306.

⁷³ W. Deonna, *Antefixes gallo-romaines, Revue archéologique* III, 1916, str. 260.

⁷⁴ H. Lehner, *Die Einzelfunde vom Novesium, Bonn. Jahrb.* 111/112, 1904, str. 308, slika 5.

⁷⁵ D. Rendić-Miočević, *Nova solinska turnjačnica sjeverno od foruma, Vjesnik za arheologiju i hist. dalmatinsku* LV, 1953, str. 210.

⁷⁶ *Recherches à Salone*, Tome I, Copenhagen 1928, str. 103.

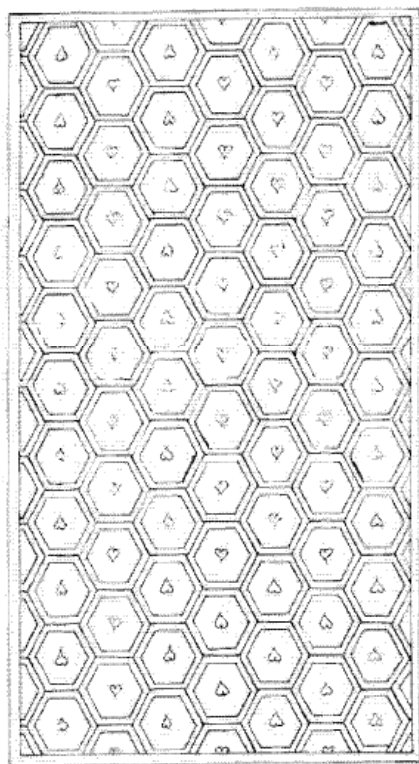
⁷⁷ J. W. Kubitschek, *Gewichte aus Dalmatien, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen*, XVI, Wien, str. 86.

⁷⁸ René Gagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914, str. 358.

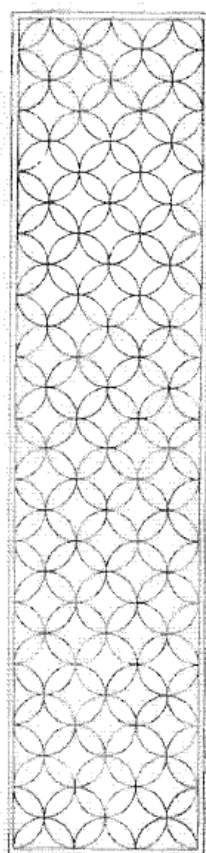
je 327,45 grama). Manji teg je težine 1.885 gr., a to je 79,60 gr manje od 6 libri. I drugi nađeni slični tegovi pokazuju manja ili veća odstupanja od označene težine na njima, što većinom tumače time da su tegovi obično oštećeni. Tako jedan teg sa istom oznakom, XXX, teži 9.600 gr (CIL X, 8067,74), dok drugi teži 8.487 gr (CIL X, 8067,84).

MOZAICI

Mozaici zgrade sa peristilom spadaju u najbolje očuvane arhitekturne ostatke. Iako su ponegdje oštećeni, mogli su se ipak svi rekonstruisati. Izgleda da je u doba Slavena mozaike pokrivao već deblji sloj ruševina, tako da su se podnice u ovoj zgradi bolje održale nego u zgradi banje objekta D. U zgradi sa peristilom (B) Slaveni su samo mjestimično ukopali svoje grobove.

Sl. 4.

Sl. 5.

Sl. 6.

Sl. 7.

Mozaici ne pokazuju uobičajenu jaku podlogu, njihova je osnova svega 25 do 30 cm debljine. Na red većih oblutaka položenih u zemlju stavljen je samo 13 cm deblji sloj sitnijeg šljunka i maltera. U gornji najfiniji sloj stavljen su kockice. Uslijed ove slabe podloge kod većine mozaika podnica nije ravna nego je osobito u sredini utonula, i to ponekad i više od 10 cm. Zbog slijeganja je onda dolazilo i do većih oštećenja. Ovoj slabij osnobi treba vjerovatno pripisati i što nam nije ostao sačuvan nijedan mozaik u zimskim prostorijama vile (objekat C) gdje je podnica ležala na suspensurama. Ostaci kockica u šutu svjedoče da su i ovdje nad suspensurama bili mozaici.

Materijal, tehnika i pojedini motivi mozaika su kod svih mozaika isti, te su oni svakako nastali u isto doba. Svi mozaici spadaju u geometrijske mozaike, oživljene pojedinačnim prikazima morskih životinja i konvencionalnim motivima. Kockice bordura

su veće (strana 1,2 do 1,8 cm), a kocke unutarnjih motiva su većinom 0,8 cm, a po potrebi i manje. Osnova mozaika je kod svih bijele boje: zastupljene su još crvena, svijetlocrvena, žuta i plavosiva boja. Plavosiva boja zamjenjuje crnu koja je uobičajena kod drugih mozaika. Uslijed toga mozaici iz Višića imaju svjetliji i nježniji opći ton. Izvođenje motiva je precizno i fino, a taj utisak preciznosti pojačavaju još kockice koje su srazmjerno manjih dimenzija. Materijal za kockice je davala sigurno najbliža okolina. Analizom je ustanovljeno da su rađene od karbonatnih stijena, kojih ima na ovim terenima. Poneke crvene i žute kocke su od opeke.

Većina mozaika je polihromna sa četiri spomenute boje. Kod manjeg broja mozaika su motivi izvedeni samo u bijeloj i sivoplavoj boji, i to samo kod mozaika u hodnicima i predsobljima, koji su manjih dimenzija.

Plavim kockama su rađeni jednostavni geometrijski motivi hodnika i vanjskih bordura mozaika. U prostoriji 1 su srcoliki listovi nepravilno razmješteni u šestougao-nicima na koje je podijeljena cijela osnova mozaika (Sl. 4); u hodniku 21 je motiv krugova (Sl. 5) koji se sijeku a segmenti su plavi; u hodniku 19 su po dva reda krstića u uokvi-renom polju (Sl. 6); u hodniku 12 i 14 u jednostavnom okviru je red kvadrata iz kojih izlaze dijagonale (Sl. 7). Sve su to poznati i uobičajeni motivi rimskih mozaika, o kojima će dalje biti govora.

Ostali mozaici soba su polihromni i ostvaruju nekad bogatije nekad siromašnije efekte boja, što zavisi od bogatstva motiva i šeme mozaika. U Višićima su zastupljena oba tipa šema motiva koje nalazimo i kod ostalih mozaika Rimskog Carstva, i to mozaici sa centralnim motivom i mozaici sa ređanjem pojedinih motiva. Prva šema, sa koncentričnim smještajem glavnog ornamenta, zbog čega nastaje podređivanje pojedinačnih motiva cijeloj kompoziciji, karakteristična je već za helenističke mozaike. Druga šema nalazi svoj prototip na mustrama tekstila u Orijentu. Ona može da se sastoji ili od ponavljanja jednog motiva ili od ponavljanja kombinacija raznih motiva. Ova šema ponavljanja motiva javila se tek u I vijeku n. e. na rimskim mozaicima po svoj prilici pod uticajem tehnike rada podnica zvane »opus sectile«⁷⁹.

Mozaici sa centralnim motivom. Ovi mozaici pokazuju dvije varijante. Kod prve varijante centralni krug zauzima cijelo polje a u uglovima je bršljanov list (prostorija 3) ili trokutno polje podijeljeno u bijele i plave trouglove (prostorija 22). Oba mozaika imaju u centru kruga motiv ribe na žutom tanjiru sa drškom koja je data u geometrijskoj stilizaciji. Isti oblik tanjira nalazi se među sigillatama Reinzaberna iz polovine II vijeka⁸⁰. Ovaj motiv bi upućivao na to da su to bile sobe za ručavanje. Dvije ribe na mozaiku u prostoriji 3 (T. XV, 1) i jedna na mozaiku u prostoriji 22 (T. XV, 2) čine glavni ukras mozaika. Date su u crvenoj i svijetlocrvenoj boji sa plavim škrgama i sa dosta naturalistički izvedenim detaljima. Kod mozaika u prostoriji 3 je vrlo živo obojena površina kruga oko riba, sa 11 redova koncentrično poredanih rombova koji se, idući od periferije prema centru, smanjuju a naizmjenično su plavi, crveni, žuti i svijetlocrveni, te čine živo obojeni okvir (T. XX, 1). Uz ovo glavno polje sa svake strane je još jedno usko polje sa dva reda krugova koji se sijeku. Segmenti krugova su plavi a u centru su crveni i žuti rombovi. Ovakvi mozaici površine podijeljene u tri polja omiljeni su u Italiji u I vijeku n. e. a u kasnoj antici su česti u Trieru⁸¹. Nasuprot živim bojama mozaika u prostoriji 3, mozaik u prostoriji 22 je mnogo jednostavniji jer su motivi dati samo u bijelo-plavoj boji. Centralni krug ima motiv od 11 koncentričnih redova ljuski, koje se idući prema centru smanjuju. Jedna polovina ljuske je bijele, druga plave boje. Ovaj motiv ljuski poznat je već sa helenističkih mozaika iz Pompeja. Na rimskim mozaicima se naročito često javlja u II vijeku n. e., i u Italiji postoji lijep primjer u polihromiji.⁸²

⁷⁹ R. P. Hinks, Catalogue of the Greek, etruscan and roman paintings and mosaics in the British Museum, London, 1933, str. 51—55.

⁸⁰ P. Karnitsch, Die Sigillata von Veldidena, Arch. Forschungen in Tirol, I. Insbruck 1960, T. 14, 1.

⁸¹ Klaus Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland, Röm. Germ. Forschungen 23, Berlin 1959, str. 122.

⁸² K. Parlasca, op. cit. str. 9, Tab. 1, 1 i A. Taramelli, Isola di Malta, Bullettino della commissione archeologica comunale di Roma XIX, 1932, str. 103, sl. 9.

Drugu varijantu sa centralnim motivom kruga u četverokutu oko koga su porazmještene četvrtine krugova na uglovima a odsječci krugova duž strana četverokuta, zatvarajući sa krugom sferne četverokute, imaju mozaici prostorija 2 i 23 B. Ovakva varijanta motiva mozaika javlja se već u Pompejima⁸³, vrlo je česta u centralnoj Italiji (Latiumu)⁸⁴ a zastupljena je i u drugim provincijama⁸⁵. Oba mozaika iz Višića imaju isti centralni motiv — osmokraku zvijezdu sa romboidnim krakovima u krugu, a između krajeva krakova zvijezde i kruga naizmjenično se redaju rombovi i kvadrati, sa živo obojenim poljima crvenom bojom. Kod mozaika prostorije 2 (T. XVI, 1) su i dijelovi krugova i sferni četverokut ukrašeni motivom listova u raznim bojama koje mu daju sličnu živost kao raznobojni rombovi mozaiku u prostoriji 3. Manje su živo ukrašeni dijelovi kruga kod mozaika u prostoriji 23, sa snopovima plavih i bijelih zraka koje se završavaju polukrugom, predstavljajući geometrijsku stilizaciju motiva školjke (T. XVI, 2). Motiv školjke je kod kasnijih mozaika dat više naturalistički i plastičnije. Jedino sferni rombovi su ukrašeni atraktivnijim motivom kantarosa i palme u boji, te cjelokupni izgled mozaika djeluje ipak življe od mozaika u prostoriji 22, jer mu je najveći i centralni motiv u boji.

U mozaike sa centralnim motivom po svojoj šemi spada i mozaik u prostoriji 16 B sa centralnim motivom romba uokvirenog pletenicom (T. XIX, 2). Centralni motiv je obuhvaćen krakovima polovina osmokrakih zvijezda sa romboidnim krakovima, među kojima su još četiri romba (Sl. 13). Ovaj motiv, na mozaiku iz Višića, upotrebljen je kao jedan samostalni motiv, inače je samo jedan od motiva koji se stalno ponavljaju kod većih mozaika. U Germaniji je čest u malo preinačenoj varijanti u kasnoj antici⁸⁶. Inače motiv osmokrake rozete u raznim kombinacijama pojavljuje se ranije u I vijeku prije n. e. u Pompejima⁸⁷. Na ovom mozaiku iz Višića je postignut živ efekt naizmjenično obojenim površinama na koje su podijeljeni krakovi zvijezda i rombovi.

Mozaici sa ponavljanjem geometrijskih motiva. Među mozaicima sa ponavljanjem geometrijskih motiva možemo takođe razlikovati jednostavnije od bogatijih. I ovdje su motivi često uokvireni pletenicom što povećava bogatstvo dekora.

Među jednostavnije spadaju mozaici sa ponavljanjem jednog motiva u prostoriji 20 B i 10 B. Kod prostorije 20 B čitavo kvadratno polje ispunjeno je krugovima koji se sijeku; tako nastali segmenti su plave boje. U sredini krugova su crveni ili žuti sferni rombovi (Sl. 8). Ovaj motiv krugova koji se sijeku upotrebljen je već na spomenutom hodniku (19 B) a i na bordurama. Dok je ovdje motivom krugova površina potpuno popunjena, kod mozaika u prostoriji 10, koji je bordurom pletenice podijeljen u kvadratna polja, bijela osnova dolazi jače do izražaja, iako obojeni motivi pletenice, sfernih rombova i četverokrakih zvijezda u poljima kvadrata čine jednostavan ali živ ukras (T. XIX, 1).

Ova jednoličnost redanja jednog motiva izbjegnuta je kod mozaika u prostoriji 18 naizmjeničnim redanjem četverokrake rozete sa romboidnim krakovima i kvadrata. U kvadratima su motivi sfernih četverouglova ili četiriju stepeničastih trouglova poredanih oko stranica kvadrata. Tako je cijela površina pokrivena geometrijskim motivima stvarajući živu i šaroliku sliku površine čilima (T. XVII, 2). Samo i na ovom mozaiku još dolazi do izražaja donekle bijela osnova, jer su geometrijski motivi dati konturama (npr. kraci rozeta imaju samo dva koncentrična plava okvira dok unutarne površine nisu obojene).

Ova bijela osnova najmanje dolazi do izražaja kod najbogatijeg mozaika u prostoriji 13 B, koji pokazuje već razvijen oblik mozaika sa redanjem motiva (T. XXI). On ima već tri osnovna motiva: rozetu sa četiri kraka oblika trougla, kvadrat i

⁸³ Marion E. Blake, *The Paviments of the Roman Buildings*, *Memoirs of the American Academy in Rome* VIII, 1930, str. 117, Pl. 22,4.

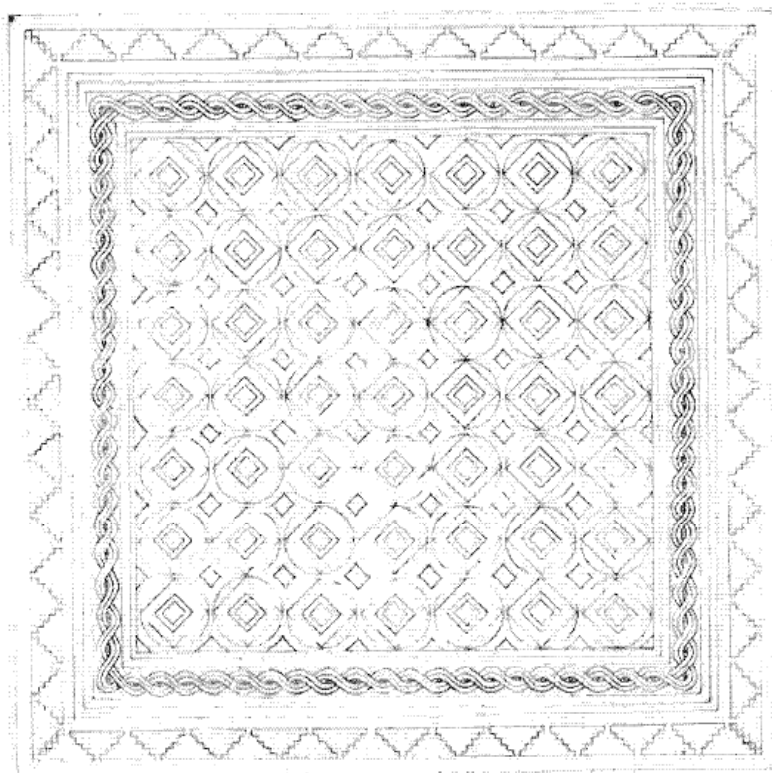
⁸⁴ Notizie dei Scavi 1900 g., str. 96, sl. 1 i 1940 god., str. 8, sl. 4 i Giovanni Becatti, *Mosaici et Pavimenti marmorei*, *Scavi di Ostia* IV, 1961, № 228.

⁸⁵ Viktorine von Gonzenbach, *Die römischen mosaiken der Schweiz*, Basel, 1961, strana 271.

⁸⁶ K. Parlasca, op. cit., str. 52, Tab. 9 i 52,1.

⁸⁷ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome* VIII, 1930, str. 111—112.

osmerokut u okviru pletenice. Posljednji su ukrašeni šestokrakim rozetama, motivom cvjetne čašice, solomonovim čvorom i četverolisnom rozetom. Ovi pojedinačni motivi su manji nego kod ostalih mozaika, te se i češće ponavljaju dajući površini vrlo šarolik izgled ćilima. Drugo manje i usko polje ovog mozaika smješteno je poprečno iznad opisanog glavnog polja te mozaik ima oblik slova T. Ukrašen je manje bogato motivom neprekidne rombične svastike koje se nižu oko uspravnih i položenih rombova, a okvir čini bršljanova loza (T. XVII, 1). Ovakvi mozaici oblika slova T karakteristični su za triclinium. Prostor mozaika u njemu označava sredinu prostorije sa stolom oko koga su

Sl. 8.

u bijelom prostoru mozaika (oblika slova »U«) raspoređeni lectusi (ležišta)⁸⁸. Na bogatim mozaicima triclinija prikazana su razna jela i simboli gozbi (tamburin, maske) koji mozaiku daju simboličan i dionizijski karakter. Na bordurama mozaika često su prikazani i otpaci od jela koji padaju sa stola (»asarotos oikos«).⁸⁹ Položaj našeg triclinija sa otvorom (vratima) prema vrtu peristila liči na »triclinium fenestratum« pompejanskih kuća⁹⁰. On je svakako bio ljetni triclinium, pošto se nije mogao zagrijavati, dok je zimi za ručavanje vjerovatno služila prostorija 22 (sa motivom ribe) na zapadnom krilu zgrade peristila, koja se je mogla indirektno zagrijavati.

Među ove bogatije ukrašene mozaike u Višićima sa redanjem motiva spadaju i dva mozaika sa sedam šesterokuta smještenih u krug i uokvirenih pletenicom u prostorijama 8 (T. XVIII, 2) i 17 B (T. XVIII, 1). U šesterokutima su rozete povijenih krakova (Virblosete) (T. XX, 3). Uglovi četverokutnog polja mozaika u prostoriji 8 ukrašeni su motivom kruga sa beskonačnom rozetom i sa tri kruga koji se sijeku: sa svake strane

⁸⁸ Pauly—Wissowa, Sub »Triclinium«, XIII Halb. 1931, Stuttgart.

⁸⁹ L. Foucher, Un mosaïque de triclinium trouvé à Thys, Latomus XX, 1, 1961, strana 291.

⁹⁰ J. Overbeck—A. Mau, Pompeji, Leipzig 1884, str. 333.

tih motiva je po jedan delfin (T. XX, 2 i 4). U prostoriji 17 u uglovima je motiv bršljana i kantarosa. Mozaik u prostoriji 17 ima i bogati široki unutarnji okvir sa geometrijskim motivima i delfinima u okviru pletenice. Svi ovi motivi dati su bogato u bojama i pokrivaju najveći dio bijele osnove.

Repertoar varijanata ovih mozaika sa redanjem motiva je, kao što vidimo, dosta raznolik. Samo varijanta šesterokuta u krugu se dvaput ponavlja, ali je i tu izbjegnuta jednoličnost ponavljanja raznovidnim motivima i okvirima. Šema je vrlo česta u Italiji⁹¹ i u drugim provincijama i javlja se u II vijeku n. e.⁹² I druge varijante naših mozaika nalaze analogije u drugim provincijama. Tako, slične mozaike podijeljene na kvadrate (prostorija 10 B) nalazimo i u Italiji⁹³. Varijante sa rozetama, većinom osmokrakim kao i sa motivom svastike, vrlo su česte u Italiji već početkom II vijeka n. e.⁹⁴, a u Germaniji i Galiji naročito u III vijeku n. e. Četverokrake rozete sa kracima trougla (u prostoriji 13) nalazimo na jednom mozaiku iz Italije, samo je rozeta ovdje kombinovana sa osmerokutom⁹⁵. Motiv neprekidne svastike sa ovog mozaika u prostoriji 13 je čest, i ispunjava polja hodnika⁹⁶, nekad i cijele površine polja mozaika⁹⁷. Samo je motiv svastike kod ovih drugih mozaika (kao u Germaniji) kombiniran sa drugim motivima⁹⁸. Prema tome, upotrebljene šeme za izradu mozaika u Višićima uzete su iz općeg repertoara šema mozaika, a nalaze najviše analogija u Italiji. One nisu monotone, jer, iako je ponekad upotrebljena ista šema, ponavljanje se izbjeglo upotrebom novih unutrašnjih motiva. Ti unutrašnji motivi su dosta brojni te su obrađeni u posebnom poglavlju.

Motivi mozaika. Među motivima koji služe za popunjavanje polja mozaika u Višićima zastupljeni su motivi iz životinjskog i biljnog svijeta, zatim kantarosi i solomonov čvor, a najbrojniji su geometrijski motivi.

Motivi iz životinjskog carstva pojavljuju se većinom na bogatije izvedenim mozaicima. To su ribe i delfini (u prostorijama 8 i 17 B — T. XX, 1, 2) i stilizovane školjke (prostorija 23). Riba kao centralni motiv (u prostorijama 3 i 22) javlja se već u Pompejima⁹⁹, zatim i u Galiji u I i II vijeku n. e.¹⁰⁰. Za razliku od ostalih motiva, ribe su prikazane vrlo živo, skoro bez stilizacije, tako da se mogu svakako ubrajati u bolje radove, jedino nisu prikazane u prirodnoj boji. Motiv školjke, naprotiv, prikazan je sasvim šematski i stilizovano u prostoriji 2 (T. XVI, 2), tako da se može prepoznati samo po bolje i plastičnije izvedenim primjercima u Africi¹⁰¹, Germaniji¹⁰² i u drugim provincijama gdje je takođe ovaj motiv upotrebljen za popunjavanje polukrugova i četvrtine krugova.

Motivi iz biljnog svijeta — palma (prostorije 23 i 16 B — T. XIX, 2), cvjetna čašica (u prostoriji 13), duguljasti listovi (u prostoriji 2 — T. XVI, 1), bršljanov list (u prostoriji 17 — T. XV, 1; XVII, 1 i XVIII, 1) su još dosta stilizovani i dati u neprirodnim bojama, ali već sa jasnim konturama nasuprot sasvim stilizovanim biljnim motivima

⁹¹ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome* XIII, 1936, Pl. 26,2.

⁹² K. Parlasca, op. cit., str. 113.

⁹³ Nogara Bartolomeo, *I mosaici antichi conservati nei Palazzi Pontifici del Vaticano e del Laterano*, Milano 1910, Tab. XXV i XXVI.

⁹⁴ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome* XIII, 1936, Pl. 11 i 12; Pl. 23,1 i 2 i Pl. 32,3.

⁹⁵ N. Bartolomeo Nogara, op. cit. Tab. VII.

⁹⁶ Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton 1947, str. 109, sl. 42.

⁹⁷ G. Becatti, *Scavi di Ostia IV*, 1961, str. 232, Tab. XX.

⁹⁸ R. P. Hinks, *Catalogue*, str. 88, sl. 96; Parlasca K., op. cit., Tab. 52,4 i 56,4.

⁹⁹ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome* VIII, 1930, str. 117. T. XXII, 4.

¹⁰⁰ Henry Stern, *Récueil général de mosaïque de la Gaule*, X Suppl. à »Gallia«, I-Province de Belgique, Paris 1957, str. 14.

¹⁰¹ P. Gauckler, *Mosaïque de l'Afrique III*, Paris, 1911, N° 39 i 41 i Salvatore Aurigemma, *I mosaici di Zliten*, Roma—Milano, Africa Italiana II, str. 53.

¹⁰² K. Parlasca, op. cit. T. 13,3.

koji se javljaju u I vijeku n.e. u Italiji¹⁰³. Izvjesna stilizacija se opaža i na motivu kantarosa (prostorija 23 i 17) koji je u Galiji i Helvetiji i Retiji uvijek dat u prirodnom obliku¹⁰⁴.

Mnogo su češći geometrijski motivi. Za popunjavanje geometrijskih slika najomiljenije su sve vrste rozeta: četverokraka (T. XIX, 1), šestokraka (T. XVII, 1), rozete povijenih krakova i beskonačna rozeta (T. XX, 4). Najbogatije su date rozete povijenih krakova (u prostorijama 8 i 17) čiji su kraci koncentričnim krugovima podijeljeni u pojaseve razne boje (T. XX, 3). Slično su izvedeni motivi rozeta u vidu cvijeta na mozaiku u Fliesenu (Germanija)¹⁰⁵ iz polovine II vijeka n.e. Jednostavnije su četverokrake i šestokrake rozete (u prostorijama 13, 10 i 17) sa raznobojnim listovima. Vrlo živo u raznim bojama data je beskonačna rozeta u krugu na mozaiku u prostoriji 8. Motiv rozete je porijeklom sa istoka, a u helenističko doba upotrebljava se kao centralni motiv kruga. U doba Antonina rozete popunjavaju centar geometrijskih motiva kao u Višićima¹⁰⁶. Kao i rozetu, i većinu ostalih motiva nalazimo zastupljene već na helenističkim mozaicima Pompeja¹⁰⁷. To su već spomenuti motivi školjke, palmete, zatim kantarosa (T. XVIII, 1), beskonačne rozete, zatim solomonov čvor u prostoriji 13 (T. XVII, 1), kvadrat sa upisanim sfernim romбом (u prostoriji 23, 18, 17, 13 — T. XIX, 1), naizmjenično obojena kvadratna polja u kvadratu (u prostoriji 2 — T. XVI, 1), stepeničaste piramide oko stranica kvadrata (u prostoriji 18 i 13 — T. XIX, 1). Ovi motivi, kao i već spomenute šeme mozaika sa centralnim motivom, pokazuju uticaj helenističkih mozaika, koji posredstvom Italije prelaze i na rimske mozaike. Uticaj helenistički možemo pratiti i kod motiva okvira, koji ponekad upotrebljavaju iste motive kakve nalazimo i u polju mozaika.

Motivi okvira. Na mozaicima u Višićima postoji uvijek jednostavan vanjski okvir, samo u plavoj boji, i drugi unutarnji, koji je bogatiji i u boji.

Vanjski okviri su većinom siromašni i sastoje se od ređanja geometrijskih figura kao rombova (u prostoriji 2, 23, 17 — T. XVI, 1 i 2; XVIII, 1), trouglova (u prostoriji 3, 20, 17 — T. XVI, 1; XVIII, 1), manjih i većih kvadrata (u prostoriji 8 i 18 — T. XVIII, 2; XVII, 2). Samo na dva mozaika (u prostoriji 3 i 13 — T. XXI i XV, 1) se javlja bršljanova loza koja je stilizirana. Ovaj motiv nalazimo već na helenističkim mozaicima. Koncem II vijeka n.e. nalazimo ovu stiliziranu lozu još u Panoniji¹⁰⁸, dok je na mozaicima u Galiji i u zapadnim provincijama u antoninsko doba već bogato i naturalistički prikazana. Na vanjskom okviru javljaju se i dva motiva koji se upotrebljavaju i za popunjavanje polja mozaika, a to su krugovi koji se sijeku (T. XV, 2) sa plavim segmentima (u prostoriji 22) i pelta. Krugovi koji se sijeku česti su na našim mozaicima kao i u drugim provincijama osobito u II vijeku n.e., a zadržavaju se do IV vijeka n.e.¹⁰⁹ Pelta (u prostoriji 13 — T. XVII, 1) je omiljena već na helenističkim mozaicima¹¹⁰.

Najčešći unutrašnji okvir mozaika je pletenica u tri boje na plavoj osnovi. Ova pletenica je i skoro stalni okvir koji dijeli centralni motiv od ostalih, ili pojedinačne geometrijske motive koji se ponavljaju. Na mozaicima u Višićima je to uvijek ista jednostavna pletenica, samo na mozaiku u prostoriji 16 pojavljuje se trostruka pletenica (Sl. 13) a na mozaiku u prostoriji 8 srolika («Kelchflechtband»), kod koje su dvije pletenice isprepletene tako da čine beskonačni sroliki motiv (T. XX, 2). I pletenica je već omiljeni motiv helenističkih mozaika.

Drugi unutarnji okviri motiva većinom se takođe sastoje od ređanja geometrijskih figura. To je niz jednog iznad drugog ili jednog do drugog postavljenih trouglova

¹⁰³ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome* VIII, 1930, str. 105.

¹⁰⁴ Viktorine von Gonzenbach, op. cit., str. 275.

¹⁰⁵ K. Parlasca, op. cit., str. 18, T. 21.

¹⁰⁶ R. P. Hinks, *Catalogue*, str. 58—61.

¹⁰⁷ Ibidem, str. 60.

¹⁰⁸ A. Kiss, *The Mosaic pavements of the roman villa at Balaca*, *Acta Archaeologica* XI, f. 1—4, Budapest, 1959, str. 162, sl. 1.

¹⁰⁹ G. Becatti, *Scavi di Ostia IV*, 1961, № 398, 319, 420; Doro Levi, op. cit. str. 68.

¹¹⁰ R. P. Hinks, *Catalogue*, str. 61.

(vučji zubi) (T. XVI, 1), motivi vrlo česti u Italiji u I i II vijeku n. e.¹¹¹ Zupčasta traka je isto tako česta u II vijeku n. e. (T. XVIII, 2). Trouglovi u obliku stepeničastih piramida i jajoliki motiv (»Eierstab«) (T. XX, 2) poznati su već sa helenističkih mozaika¹¹². Motivi okvira iz Višića su, prema tome, vrlo jednostavni, osobito vanjski, i ne pokazuju bogatstvo ornamenata i boja kao mozaici zapadnih provincija koji su rađeni pod uticajem mozaika sa istoka. Ovi jednostavni okviri kao i njihovi motivi nalaze najviše analogija na mozaicima u Italiji. Motivi su mahom klasični, i vode porijeklo iz helenističkog doba.

Zaključak. Mozaici iz Višića i po šemi i po motivima pokazuju dosta raznolikosti. Na mozaicima je skoro u podjednakom broju zastupljena centralna šema grčkih helenističkih mozaika, gdje su centralnom motivu podređeni sporedni, i šema sa ponavljanjem geometrijskih motiva koja se javlja tek na rimskim mozaicima. Obje ove šeme javljaju se i u ostalim rimskim provincijama, samo motivi koji ih ispunjavaju pokazuju veliku raznolikost u kombinacijama u raznim pokrajinama. Tako poseban izbor i kombinacije motiva nalazimo u Germaniji, a poseban u Galiji i Helveciji. Radionice Aquileje pokazuju sasvim drugi repertoar motiva od italjskih mozaika, i pod njenim je uticajem i naše sjeverno Primorje. Uticaj dalmatinskih radionica u kasnoj antici prodiere i u Bosnu¹¹³. Za mozaike u Višićima smo, opet, najviše analogija nalazili na mozaicima srednje Italije.

Za ove geometrijske mozaike u Višićima, koji ne spadaju više u sam početak razvojne faze mozaika, nemamo bližih analogija sa naše teritorije, jer je većina nalaza kod nas iz kasne antike. Ali šeme mozaika i repertoar motiva pokazuju skoro identičnost sa italjskim mozaicima toga doba, osobito sa mozaicima manjih vila iz okolice Rima. Kako se i u obradi kamenog materijala, osobito kapitela, osjeća ista uska povezanost sa Italijom, to se, svakako, u određivanju i datiranju moramo osloniti na materijal Italije. Geometrijski mozaici u četiri boje kao naši u Višićima pokazuju i u Italiji istu jednostavnost motiva, mirnoću i jasnoću u izvođenju kombinacija. Ovi klasično jednostavni, ali impresivni motivi ne pokazuju kićenost, šarolikost i nemir kao, npr., mozaici u Galiji i Aquileji. Biljni motivi i drugi su u ovom periodu u Italiji kao i u Višićima jednostavni i stilizovani, za razliku od istodobnih motiva u Galiji koji su prikazani naturalistički i bujno, puni života. Okviri su i u Italiji isto tako jednobojni i geometrijski. Već po ovim spoljnim karakteristikama na prvi pogled mozaici iz Višića odgovaraju mozaicima u Italiji.

Po repertoaru i kombinaciji motiva mozaici u Višićima ne spadaju u sam početak razvoja geometrijskih mozaika. Osobito mozaik u prostoriji 13 (T. XXI), pokazuje već razvijeniju kombinaciju motiva. U pogledu razvijenosti šeme među mozaicima u Višićima ne postoji ujednačenost. Zastupljene su podjednako jednostavne kao i komplikovanije šeme sa razvijenijim kombinacijama motiva. Kod jednostavnijih motiva, kao što su u prostoriji 10 B (T. XIX, 1) dolazi još jako do izražaja bijela osnova na kojoj su porazmješteni motivi, a i izvjesna monotonija prilikom ponavljanja istog motiva. Međutim, bijela osnova počinje gubiti svoju funkciju pozadine već kod mozaika sa centralnom šemom koji su bogatije ispunjeni motivima (u prostorijama 8, 17, 16 B). Ona se više i manje uklapa u šemu sa ponavljanjem motiva i nestaje osobito u ritmu ponavljanja različitih motiva kao u prostoriji 13, gdje čitavo polje djeluje kao šaroliki ćilim. Ovo su pojave doba punog razvoja geometrijskih mozaika. U daljem razvoju bijelu osnovu zamjenjuje tamna i na njoj se javljaju ambivalentni motivi. U Višićima taj stepen još nije dostignut, a na plavoj osnovi se javlja konstantno samo motiv pletenice.

Ove razvijene polihromne mozaike Brusin u Aquileji datira u početak II vijeka n. e., dok Blake¹¹⁴ takve italjske mozaike datira u početak druge polovine II vijeka n. e. U Germaniji su datirani u kraj II vijeka n. e.¹¹⁵ Kako nemamo terenskih podataka za datiranje mozaika u Višićima, to smatramo da je datiranje italjskih mozaika najpribližnije i za mozaike u Višićima.

¹¹¹ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome*, VIII, 1930, str. 106 i K. Parlasca, op. cit., str. 107, T. 10.14 i 14 A, 3; A. Kiss, op. cit. XI, 1959, str. 182.

¹¹² R. P. Hinks, *Catalogue*, str. 58—9.

¹¹³ Đorđe Mano-Zisi, *Prologomena na probleme kasno-antičkog mozaika u Ilirikumu*, Zbornik radova Narodnog muzeja II, 1959, Beograd, str. 92.

¹¹⁴ M. E. Blake, *Memoirs of the American Academy in Rome*, VIII, 1930, 114.

¹¹⁵ K. Parlasca, op. cit., str. 123.

ZIDNO SLIKARSTVO

U veoma raznesenim ostacima vile zidno slikarstvo je osobito stradalo. Očuvano je nešto fragmenata samo u pojedinim prostorijama, najviše u objektu B, dok su u hipokaustnim prostorijama (objekat C) većinom potpuno uništene. Očuvani su samo raznoliki fragmenti zidnog slikarstva od kojih se nisu mogle rekonstruirati neke cjeline.

Ornamenti i boje zidnog slikarstva su slični u svim do sada otkrivenim prostorijama i potiču, izgleda, većinom iz istog perioda. Po većem broju crvenih, žutih i bijelih fragmenata, zatim i po ponegdje očuvanim ostacima zidnog slikarstva na podnožju zidova, može se ustanoviti da su polja, na koja su zidovi bili podijeljeni, bila crvene, žute i bijele boje. Ove različito obojene površine zida bile su odijeljene širim i užim trakama i ramovima. Od predstava u ovim poljima očuvali su se samo pojedini fragmenti prikaza vegetacija i ptica.

Nalazi zidnog slikarstva biće obrađeni po prostorijama, kako bi se mogla dobiti izvjesna predstava o načinu ukrašavanja pojedinih prostorija. Ipak, nije uvijek sigurno da se zidno slikarstvo može pripisati prostoriji u kojoj je nađeno. Osobito sa gornjih dijelova zidova fragmenti zidnog slikarstva mogu poticati i iz susjednih prostorija. Često su oni nađeni uz vanjski zid prostorija, u dvorištima. Iz svih ovih razloga mogu se dobiti samo opće predstave o zidnom slikarstvu u prostorijama u kojima se očuvao brojniji materijal, a u ostalim, gdje su nađeni samo pojedini fragmenti, mogu se konstatovati samo slični motivi i sličan kvalitet.

Brojniji fragmenti zidnog slikarstva nađeni su uz južnu fasadu zgrade sa peristilom, i to većinom bijeli i crveni fragmenti, koji upućuju na bijelo i crveno obojena polja u hodniku do fasade. Posebnu grupu čine fragmenti nađeni izvan jugoistočnog ugla u prostoriji 1, dok su u samoj prostoriji 1 nađeni samo fragmenti sa crvenim okvirnim trakama¹¹⁶. Fragmenti zidnog slikarstva izvan jugoistočnog ugla imaju bijelu osnovu na kojoj su neki neodređeni zeleni biljni motivi¹¹⁷. Na jednom fragmentu je mala siva ptica u letu (grlica ili galcb?) sa crvenim kljunom, dosta istrvenih boja, data samo nijansama sive boje bez ucrtavanja detalja, dosta zdepasto¹¹⁸ (T. XXII, 3), i jedan prikaz, vjerovatno repa, sive veće ptice.¹¹⁹ Prema tome, na bijelim panoima prostorije 1 bila je predstavljena zelena vegetacija i, vjerovatno, iznad nje ptice.

U prostoriji 2 očuvani su samo sitni fragmenti crvene i bijele boje¹²⁰, koji upućuju na crvena i bijela polja zidova, dok su na bijelo obojenom soklu (dnu zida) nađeni fragmenti mramorne oplata, koja je pokrivala sokl, čest ukras u bogatijim vilama.

Slični fragmenti zidnih slikarija i fragmenat mermerne oplata u sjeverozapadnom uglu nađeni su i u prostoriji 3. Na većim crvenim fragmentima očuvane su tanke dvostruke paralelne linije žute ili svijetloplave boje, koje su činile unutarnji okvir crvenog polja (Panoa)¹²¹. Po fragmentima se može zaključiti da su se na ove crvene površine nastavljale svijetlocrvene¹²². Uz crveno polje postojalo je i bijelo sudeći po bijelim fragmentima sa okvirnim linijama crvene, plave i zelene boje¹²³. Nađeni su i mali fragmenti sa ornamentom koji imitira mramor.¹²⁴

U prostoriji 4 nađeni su fragmenti crveno i bijelo obojene žbuke. U sjeveroistočnom uglu održala se na dnu zida crveno obojena površina, što znači da nije bilo posebnog sokla nego se crveno polje produžilo do dna zida, pojava koja nastupa od 160. godine n. e. dalje u rimskom zidnom slikarstvu. Na crvenim fragmentima očuvane

¹¹⁶ Inventarni broj 436.

¹¹⁷ Inv. br. 438.

¹¹⁸ Inv. br. 439/1.

¹¹⁹ Inv. br. 439/2.

¹²⁰ Inv. br. 440.

¹²¹ Inv. br. 441/2—5.

¹²² Inv. br. 441/6—9.

¹²³ Inv. br. 442/1—4.

¹²⁴ Inv. br. 442/7, 8.

su tanke paralelne linije ¹²⁶ unutarnjeg okvira crvenog polja kao i u prethodnoj prostoriji. Nađen je i jedan veći crveni fragmenat na koji se nastavlja gezims sa trostrukom profilacijom u štuku ¹²⁶. Gezims je služio kao završetak srednjeg polja zida, i nekada osim profilacije ima i ornamente.

Vrlo mali broj fragmenata zidnog slikarstva nađen je na podnici prostorija 6, 7, 8 i većinom pokazuje uobičajenu crvenu boju.

Veći broj fragmenata zidnog slikarstva nađen je, zatim, u sjevernom trijemu zgrade sa peristilom, čija je podnica ležala dublje od podnica mozaika, te se stoga sačuvalo više nalaza. Međutim, teško je odrediti da li ovi fragmenti pripadaju trijemu ili prostorijama 11 i 13 koje leže do ovog trijema, jer je iz tih prostorija očuvano malo fragmenata. Na dnu zida ovog sjevernog trijema očuvane su žuto obojene površine zida u visini od 30 cm, dok su na dnu zida zapadnog trijema nađene crveno obojene površine. Znači da ni u trijemovima nije bilo odvojenog sokla. U južnom i istočnom trijemu se nisu sačuvali fragmenti zidnog slikarstva, te se o njihovom izgledu ne može suditi.

Najviše fragmenata zidnog slikarstva iz sjevernog trijema pokazuje ornament koji je služio kao imitacija mramora. Na žučkastoj osnovi porazbacane su smeđe elipse u čijem se centru ponekad nalazi predmet sličan plodu lješnika (T. XXIII, 1). Elipse su okružene crvenkastim cik-cak linijama koje su međusobno spojene ¹²⁷. Polja sa ovim ornamentom bila su odvojena 8 do 10 cm širokim pojasom popunjenim elipsastim potezima četke, katkada zelene ¹²⁸ (T. XXIII, 11) katkada crvenkastosmeđe boje ¹²⁹ (T. XXIII, 14), i oivičenim tankim crnim trakama. Ovi ornamenti izvedeni potezima deblje četke takođe na neki način podsjećaju na imitaciju mramora. Od bijelih polja ova polja sa ornamentom mramora bila su odijeljena širokim crvenim trakama ¹³⁰. Nađeno je dosta fragmenata žbuke od bijelih polja sa širokim (do 5 cm) i uskim (do 2 cm) crvenim trakama ¹³¹. Poneki fragmenti žbuke žute boje pokazuju ispod žute boje svijetlocrvenu osnovu ¹³². Među ovim fragmentima očuvao se jedan i sa biljnim prikazom ¹³³. Ornament je mrkom bojom nanesen na crvenu osnovu. Boja je jako istrvena i među mrkim listovima se samo može razabrati neki zvončiću sličan cvijet (T. XXIII, 3).

U susjednoj prostoriji, 13, do ovog trijema nađeni su većinom fragmenti zidnog slikarstva svijetlocrvene, crvene i žute boje ¹³⁴. Žuta boja je nanescena na svijetlocrvenu osnovu, kao kod fragmenata nađenih u sjevernom trijemu. Kako inače u ostalim trijemovima nisu nađene zidne slikarije sa ornamentima, nije isključeno da fragmenti iz sjevernog trijema, koji su iste osnovne boje kao i oni nađeni u prostoriji 13, pripadaju ovoj prostoriji. U prostoriji 13 bilo je, prema tome, panoa sa žutom, svijetlocrvenom i crvenom osnovom. Crvene površine zida su se održale na soklu istočnog zida, što znači da i ovdje nije postojao sokl sa uobičajenim motivima. U ovoj prostoriji nađeno je i fragmenata bridova žbuke koji potiču od okvira vrata ili prozora, bijele osnove ¹³⁵. Uz bridove su široke plave trake uz koje se pojavljuju i tanke crvene i plave trake.

U ostalim dvjema prostorijama uz hodnik (14) u prostoriji 11 i 15 nađeno je malo fragmenata zidnog slikarstva. Izgleda da su ove prostorije bile manje bogato opremljene jer nisu imale mozaike. Većinom su nađeni fragmenti crvene i bijele boje, a u prostoriji 11 nađeno je bijelih sa crvenom trakom ¹³⁶. U šutu su nađene i mramorne pločice sa oplata sokla, ali će one prije poticati iz susjedne prostorije (10) sa mozaikom, jer su većinom u prostorijama sa mozaicima nađeni mramorni fragmenti.

¹²⁶ Inv. br. 443/1—7.

¹²⁷ Inv. br. 443/18.

¹²⁸ Inv. br. 448/1—9 i 449/1—44.

¹²⁹ Inv. br. 444/13—20.

¹³⁰ Inv. br. 446/8—13.

¹³¹ Inv. br. 446/1—7.

¹³² Inv. br. 444/1—12.

¹³³ Inv. br. 445/1—7.

¹³⁴ Inv. br. 447.

¹³⁵ Inv. br. 464/1—11.

¹³⁶ Inv. br. 463/1—8.

¹³⁷ Inv. br. 461 i 462.

Hodnici 12 i 14 su bili jednostavno obojeni. U njima su većinom nađeni bijeli fragmenti sa crvenim linijama¹³⁷. Na zapadnom zidu hodnika 12 očuvali su se bijelo obojeni zidovi sa dvije vertikalne crvene linije 2 cm debljine. Dva-tri nađena crvena i žuta fragmenta žbuke sigurno potiču iz prostorije 13¹³⁸.

Bogatije su bile ukrašene zidnim slikarstvom prostorije 10 i 16 sa mozaicima. U prostoriji 16 nađeni su većinom fragmenti žbuke obojeni crveno i fragmenti crvene osnove sa po dvije svijetloplave paralelne linije¹³⁹, koje su činile unutarnji okvir crvenog polja. Isti takvi fragmenti sa unutarnjim okvirom nađeni su i u prostoriji 10. Kod njih su uglovi okvira od tankih linija povezani tačkama ili stilizovanim cvjetovima¹⁴⁰. Na jednom crvenom fragmentu žbuke nastavlja se opet profilacija od štuka, koja je činila gornji okvir crvenih polja. Postojala su i bijela polja čiji fragmenti imaju tanke crvene, zelene i žute linije okvira¹⁴¹. Ti bijeli fragmenti možda potiču i iz susjednih hodnika.

Druga brojnija grupa fragmenata zidnog slikarstva potiče iz prostorija 23, 22, 21 i 20, koji se svakako ne daju sa sigurnošću pripisati pojedinim prostorijama jer se one nalaze jedna uz drugu, te nije isključeno da poneki fragmenti dolaze i iz susjedne prostorije. Prostorijama 22 i 23, odnosno njihovim apsidama, pripadaju i nalazi koji su nađeni u dvorištu III u pojasu od 1,5 metara širine uz vanjske strane apsida.

U prostoriji 23 većina fragmenata zidnog slikarstva ima svjetliju crvenu osnovu fine glatke površine koja se samo malo otire, i tamnocrvenu (bordo) koja nije stalna i lako opada. Nekoliko fragmenata bridova okvira vrata ili prozora je, opet, sa bijelom osnovom i zelenim biljnim ornamentom i crvenim lukovima od tačkica (T. XXIII, 10 i 9) ali se boje i ovdje lako otiru. Pa i bijela osnova, koja je naknadno stavljena na već postojeću bijelu osnovu, otpada. Vjerovatno je sekundarna.¹⁴² Svjetlije crveni fragmenti zidnog slikarstva imaju ornamenat beskonačnih spirala žutih ili svijetloplavih¹⁴³, a iznad njih su plavi lukovi, na čijem su sastavu stilizovani cvjetovi (T. XXIII, 7). Fragmenti zidnog slikarstva sa tamnijom crvenom osnovom imaju tri vrste ornamenata¹⁴⁴: ornamenat plavih lučnih linija sa tačkama, žutih spirala i žutih lukova, na čijem sastavu je trolist, a među lukovima je plod sličan žiru (T. XXIII, 6). Ovim fragmentima odgovaraju brojni fragmenti nađeni izvan apsida 23 (dvorište III) sa istim motivom beskonačne spirale na svjetlijoj crvenoj osnovi¹⁴⁵. Među ovim fragmentima nađeni su i fragmenti po kojima se vidi da su ovi ornamenti bordure uz tanke linije crvenog polja. Okvir se sastoji prvo od uske (2 cm) svijetloplave trake na koju se nastavlja široka tamnoplava traka (6 cm)¹⁴⁶. Može biti da je postojalo i plavo polje, jer se na izvjesnim svijetloplavim fragmentima žbuke nalaze do 2 cm debele mrke i zelene trake¹⁴⁷. Ove ornamente nalazimo na bordurama i kod drugih nalaza zidnog slikarstva. Kod fragmenata sa svijetloplavim i tamnoplavim okvirima crvenog polja primjećuje se da je tamnija plava boja nanosena na neku raniju svijetloplavkastu osnovu¹⁴⁸. U jugozapadnom uglu na dnu zida ove prostorije nađeni su fragmenti mermerne oplata sokla.

Nasuprot mnoštvu fragmenata zidnog slikarstva sa crvenom osnovom u prostoriji 23, u prostoriji 22 preovladavaju fragmenti sa žutom osnovom koja je većinom nanosena na jednu svijetlocrvenu osnovu, možda raniju, osnovu. Na ovu žutu osnovu polja nanoseni su zelenom bojom, koja je nestalna, nejasni biljni motivi¹⁴⁹, zatim sa crvenim i bijelim tankim trakama, ponekad motivi mašni¹⁵⁰ (T. XXIII, 4). Nađeno je i nekoliko fragmenata

¹³⁷ Inv. br. 462/1, 2.

¹³⁸ Inv. br. 462/3, 4.

¹³⁹ Inv. br. 465/1—4.

¹⁴⁰ Inv. br. 460/1—2.

¹⁴¹ Inv. br. 460/3—5.

¹⁴² Inv. br. 452/7—9.

¹⁴³ Inv. br. 452/1—6.

¹⁴⁴ Inv. br. 451/1—13.

¹⁴⁵ Inv. br. 466/1—34.

¹⁴⁶ Inv. br. 466/35—38.

¹⁴⁷ Inv. br. 468/1—6.

¹⁴⁸ Inv. br. 451/14, 15.

¹⁴⁹ Inv. br. 453/1—3.

¹⁵⁰ Inv. br. 453/3—10.

zidnog slikarstva sa motivom imitacije mramora slične ranijim¹⁵¹, ali je većina fragmenata sa ovim motivom nađena izvan apside prostorijske 22 i 23. Ovi fragmenti svakako pripadaju ovim prostorijama. Brojni fragmenti¹⁵², jedan je osobito velik i pokazuje jasno žute elipsaste površine sa jezgrom u vidu ploda lješnika i cik-cak linije u međuprostoru (T. XXIII, 1), odgovaraju i po tehnici i boji sličnim fragmentima nađenim u sjevernom trijemu. Slično ovim mramoriranim fragmentima veliki broj fragmenata od žutog polja zida (T. XXIII, 13) očuvan je takođe izvan apside prostorijske 22, sa sličnim vegetativnim motivima. Međutim, najdragocjeniji su nam fragmenti sa predstavama ptica, kod kojih najbolje dolazi do izražaja način slikarske obrade. Osobito je impresivno data glava grabljivice proždorna pogleda (T. XXII, 2), u crvenkastosmedim, sivkastim i bijelim tonovima¹⁵³. Konture glave su naglašene a oči su date precizno i živo. Po nijansama boja sudeći, kojima je data glava, to može biti glava sivog sokola, zvanog vjetruša, stanovnika tih primorskih krajeva.

U sivkastim i crvenosmedim tonovima dat je i, izgleda, rep neke ptice, ali tu jasno dolazi do izražaja impresionistički način slikanja¹⁵⁴ (T. XXII, 1). Dok su konture još jasne, perje je dato u vidu mrlja nanesenih tankim potezima četke, koji, opet, podsjećaju na finu izradu detalja ranijeg klasičnog filhelenističkog stila. Dakle, i na našem zidnom slikarstvu miješaju se slikarski elementi dvaju epoha, što se često događa i kod fresko slika te epohe nađenih u Rimu i drugdje. Ostaci zidnog slikarstva u Višićima od ranijeg klasičnog filhelenističkog stila zadržavaju jasne konture naturalističke forme i fini rad sa tankom četkom, dok su unutarne površine predstava date na sasvim impresionistički način. Slično je, impresionistički, dato perje na fragmentu sa prikazom vjerovatno krila ptice. Na crvenkastosmedoj osnovi perje je prikazano malim lučnim linijama¹⁵⁵ (T. XXII, 4). Od prikaza ptica očuvana je još jedna glava, obojena jednostavno zelenom bojom, sa crvenim kukastim kljunom (T. XXII, 5), a i oči su izgleda bile naznačene crvenom bojom¹⁵⁶. Zelena boja je većinom otpala sa žute osnove i sačuvala se samo mjestimično u mrljama. Zelena glava sa jakim kljunom liči na papagaja, ali bi mogla predstavljati i neku pticu grabljivicu. U ovo doba impresionističkog stila često su ptice uopće slikane zelenom bojom.

I kod vegetativnih prikaza osjeća se donekle zanemarivanje detalja. Zeleni listovi na žutoj osnovi često liče na mrlje¹⁵⁷ (T. XXIII, 8). I biljni detalji kao da nisu uvijek dati prirodno. Na plavičastozelenkastoj osnovi su sivkastobjeličaste grane nejasne, jer je boja većinom otpala¹⁵⁸ (T. XXII, 10) ili dijelovi grozda (ili atropos beladone?) sa tamnocrvenim velikim zrnima¹⁵⁹ (T. XXIII, 5). Na jednom malom fragmentu žbuke cvijeće je dato na impresionistički način sitnim crvenim, sivim i bijelim tačkama¹⁶⁰ (T. XXII, 7). Zbog neprirodnih boja i oblika teško je odrediti šta predstavlja i niz listova oblika djeteline crvene i bijele boje na fragmentima, na kojima se žuta polja graniče sa crvenim¹⁶¹ (T. XXII, 8). Loše stanje fragmenata zidnog slikarstva osobito sa zelenom bojom, koja otpada sa osnove, onemogućuje detaljnije određivanje fragmenata sa ornamentima (T. XXII, 6, 9; XXIII, 2, 12).

Sudeći po očuvanim fragmentima zidnog slikarstva¹⁶² postojala su u istim prostorijama i crvena polja, jer su očuvani fragmenti na kojima se žuto polje graniči sa crvenim. Ponekad su žuta polja odijeljena samo širokom zelenom trakom koju sa obje strane prati po jedna bijela i crvena uska traka (takav okvir Wirth naziva »Streifendekoration«).

¹⁵¹ Inv. br. 454/1—5.

¹⁵² Inv. br. 469/1—15.

¹⁵³ Inv. br. 470/2.

¹⁵⁴ Inv. br. 470/3.

¹⁵⁵ Inv. br. 470/4.

¹⁵⁶ Inv. br. 470/1.

¹⁵⁷ Inv. br. 471/2, 8 i 453/1.

¹⁵⁸ Inv. br. 471/8.

¹⁵⁹ Inv. br. 471/1.

¹⁶⁰ Inv. br. 470/14.

¹⁶¹ Inv. br. 470/5.

¹⁶² Inv. br. 472/1—29.

U maloj prostoriji 21 B, koja liči na hodnik, očuvan je manji broj dijelova zidnog slikarstva i to vrlo raznorodnih, te oni vjerovatno potiču iz prostorija 22 i 23 B. Tako žuti fragmenti sa imitacijom mramora¹⁶³ pripadaju prostoriji 22 B, a crveni sa ornamentom spirala¹⁶⁴ prostoriji 20 B. Ovom hodniku vjerovatnije pripadaju bijeli fragmenti sa širim crvenim i tankim mrkim trakama¹⁶⁵.

I u prostoriji 20 B očuvan je mali broj zidnih slikarija po kojima se samo može zaključiti da su ovdje postojala i crvena i žuta polja. Nađeni su slični fragmenti tamno-crvene i crvene osnove sa već poznatim motivima bordura¹⁶⁶, kao u prostoriji 23 B, i fragmenti žute osnove sa biljnim ornamentima u zelenoj, plavičastoj, bordo i bjeličastoj boji¹⁶⁷, kao u prostoriji 22 B.

U daljim prostorijama na zapadnoj strani objekta B u prostorijama 18 i 17 B, koje su takođe imale lijepe mozaike i zato sigurno i zidne slikarije, nisu nam se očuvali dijelovi slika sa motivima. U prostoriji 18 B nađeno je dosta fragmenata žute boje, što upućuje na to da su u njoj bila žuta polja slična onima u prostoriji 22 B. U prostoriji 28 nađeni su samo fragmenti bijelo obojenih površina.

Vrlo je malo očuvano dijelova zidnog slikarstva i u prostorijama koje su služile kao zimске sobe i koje su grijane hipokaustom (1, 10, 11 C). Nađeni fragmenti kockica pokazuju da su one imale podove od mozaika, a u šutu su nađeni pojedinačni fragmenti obojene žbuke. U prostoriji 2 C nađeni su dijelovi zida obojeni bijelo sa crvenim trakama¹⁶⁸; u prostoriji 4 C su takođe nađeni takvi dijelovi¹⁶⁹; u prostoriji 10 C dijelovi zida obojeni crveno a u prostoriji 13 C dijelovi zida obojeni bijelo sa širokim crvenim trakama.¹⁷⁰

Fragmenti zidnog slikarstva nađeni su, dalje, i u malim prostorijama koje vežu objekat B i C. U prostoriji 32 B nađeni su dijelovi zidnog slikarstva crveno obojeni a u prostoriji 35 B bijelo obojeni sa crvenom trakom. U velikim prostorijama ispred banje (1 i 2 C) nađeni su slični fragmenti zidnog slikarstva kao i u već opisanim prostorijama. U prostoriji 1 C javljaju se bijelo obojeni fragmenti sa crvenim trakama, žuto obojeni, pri čemu je žuta boja nanescena na svijetlocrvenu osnovu kao i u prostoriji 22, žuto obojeni sa crvenim mrljama koje liče na kasnije imitacije mramora¹⁷¹, dok se u prostoriji 2 C uz žuto obojene fragmente zidnog slikarstva nalaze i crveno obojeni i okvorni fragmenti sa vrata ili prozora sa plavim trakama kao u prostoriji 22¹⁷².

Srazmjerno malo ostataka zidnog slikarstva očuvalo se u zgradi banje, jer su Slaveni, naselivši se u njoj, raznijeli sav namještaj, čak i donja podnica hipokausta prostorije banje 9 C je samo mjestimično očuvana. U banji su ostali očuvani ostaci zidnog slikarstva na dva mjesta na soklu. Na sjevernoj vanjskoj površini zida prostorije 10 C (T. II, 3) sačuvani su dijelovi zida crveno obojeni do 1 m visine, istog kvaliteta kao što su i crvena polja ostalih prostorija, a u sjeveroistočnom uglu prostorije 3 C do 30 cm visine dijelovi zida obojeni vrlo loše žutom bojom, po svoj prilici naknadno prebojeni tankim slojem crvene boje. Boje su nestalne i slabog kvaliteta, te potiču sigurno iz kasnijeg perioda nego ostaci ostalog zidnog slikarstva.

Fragmenata zidnog slikarstva nađeno je najviše u sredini istočnog dijela prostorije 9 C (banje). Osim dijelova zidnog slikarstva nađeno je i vrlo mnogo fragmenata mramorne oplata u prostoriji 13 C i 12 C, ponešto još na zidu prostorije 13 C. Mnoštvo fragmenata upućuje na to da je vjerovatno i veći dio zida, a ne samo sokl, bio obložen mramorom. Najveći broj fragmenata zidnog slikarstva bio je crvene, žute i bijele boje,

¹⁶³ Inv. br. 456/7,6.

¹⁶⁴ Inv. br. 455/1—3.

¹⁶⁵ Inv. br. 455/5—10.

¹⁶⁶ Inv. br. 457/1—6.

¹⁶⁷ Inv. br. 459/1—9.

¹⁶⁸ Inv. br. 484.

¹⁶⁹ Inv. br. 474.

¹⁷⁰ Inv. br. 483.

¹⁷¹ Inv. br. 486 i 485.

¹⁷² Inv. br. 487/1—4.

što svjedoči da su i ovdje polja bila slično obojena. I nađeni motivi su već dobro poznati: beskonačna spirala na jasnocrvenoj osnovi (kao u prostoriji 23 B)¹⁷³ (T. XXIII, 7), zeleni ornament na žutoj osnovi, a žuta boja je nanescena na svijetlocrvenu osnovu¹⁷⁴. Među poljima postoje i ovdje slični široki ramovi (8—10 cm) kao i u sjevernom trijemu objekta B (T. XXIII, 11 i 14), kod kojih je svijetlozeleni pojas sa vidljivim potezima četke uokviren tankim tamnim linijama¹⁷⁵, ili je taj pojas žute osnove sa zelenim i crvenkastim potezima četke, a ograničen je sa jedne strane crvenom trakom, a sa druge strane isprekidanom linijom između dvije tanke crvene¹⁷⁶ u bijelom polju. I na jednom drugom fragmentu je žuto polje odijeljeno od bijelog istim sistemom trostrukih linija¹⁷⁷, na drugom, opet, samo uskom crnom i crvenom trakom¹⁷⁸. Žuto polje je od crvenog odijeljeno tankom bijelom linijom¹⁷⁹, ili sa dvije tanke sive linije¹⁸⁰, ili je i samo žuto polje podijeljeno trostrukim linijama — crvenom i dvjema crnim¹⁸¹. Međutim, najbrojniji su fragmenti zidnog slikarstva okvira prozora ili vrata sa širim plavim linijama i tanjim crvenim na bijeloj osnovi¹⁸². Očuvano je i nekoliko fragmenata zidnog slikarstva sa neodređenim ornamentom: na žutoj osnovi crvene mrlje koje liče na kasne imitacije ornamenta mramora¹⁸³. Sve su to vrlo raznovrsni i mali fragmenti, po kojima možemo samo toliko suditi da su ovi dijelovi zidnog slikarstva bili slični ostalim i da svakako potiču iz istog doba.

U daljim prostorijama mali crveno i bijelo obojeni fragmenti zidnog slikarstva ukazuju da su i u daljim prostorijama postojale obojene površine zidova. U prostoriji 21 C nađen je veći komad bijelog maleraja sa tragom zelenog ornamenta, sličan fragmentima iz prostorije 1.¹⁸⁴

Zaključak. Na osnovu ovih dosta malobrojnih i raznovrsnih fragmenata zidnog slikarstva nije moguće dati jednu određenu sliku zidnog slikarstva po prostorijama, nego samo jednu opštu predstavu o načinu ukrašavanja zidova i o stilu slikarstva. Kako su u svim prostorijama materijal i tehnika dijelova zidnog slikarstva većinom slični, to možemo pretpostaviti da je većina tih dijelova zidnog slikarstva iz istog vremena, samo ponegdje se mogu konstatovati kasniji popravci. Tako je žuta površina zida u prostoriji 3 C prebojena tankim slojem crvene boje, u prostoriji 2 B nađen je svijetlocrveno obojen fragment zidnog slikarstva na koji je nanesen 1 mm debeo bijeli sloj, u prostoriji 3 B crveno obojen fragment na koji je nanesen 2 mm debeo bijeli sloj, a u sjevernom trijemu objekta B nađen je žuto obojen fragment na koji je nanesen 2 mm debeo novi sloj koji je obojen crveno. Međutim, većina očuvanih dijelova zidnog slikarstva svakako potiče iz vremena kada je u vili zadnji put izvršeno renoviranje zidnog slikarstva u svim prostorijama; svi kasniji zahvati bili su samo pojedinačni. Ovi očuvani dijelovi zidnog slikarstva ne potiču iz početka gradnje vile, jer se i na njima mjestimično vidi da su nanaseni na neke ranije bojene površine. Fragmenti obojeni žuto često pokazuju raniju svijetlocrvenu osnovu, a plave ivične trake uz crvene površine pokazuju raniju svijetlo-ljubičastu osnovu.

Što se tiče kvaliteta pojedinih fragmenata zidnog slikarstva, postoji razlika među njima iako po ostalim indicijama pripadaju istoj eposi. Dosta trajne, glatke i sjajne površine su na dijelovima zidnog slikarstva sa crvenim poljima i nešto svjetlije crvene boje sa beskonačnom spiralom (prostorija 22), zatim bijele boje sa zelenim motivima iz prostorije 1 B, pa i okvirni dijelovi od prozora sa plavim i crvenim trakama. Boja žutih

¹⁷³ Inv. br. 490/1,2 i 493/3.

¹⁷⁴ Inv. br. 491/1,2 i 495/5.

¹⁷⁵ Inv. br. 488/1—3.

¹⁷⁶ Inv. br. 495/1—3.

¹⁷⁷ Inv. br. 490/4.

¹⁷⁸ Inv. br. 496/1,2.

¹⁷⁹ Inv. br. 492/2.

¹⁸⁰ Inv. br. 488/3.

¹⁸¹ Inv. br. 496/3.

¹⁸² Inv. br. 489/1—4, 492/1, 495/4, 496/4.

¹⁸³ Inv. br. 492/4—7.

¹⁸⁴ Inv. br. 479.

polja, naprotiv, bez sjaja je i pomalo se otire, a zeleni ornamenti otpadaju od nje. Ova slaba trajnost izvjesnih boja nije uvijek znak slabije obrade iz kasnijih vremena, jer je poznato da su neke boje same po sebi manje postojane. Pri datiranju fragmenata zidnog slikarstva iz Višića sigurnije podatke daje samo način slikanja očuvanih prikaza i sistem podjele obojenih površina zidova koji se mijenja u raznim epohama.

Iz očuvanih fragmenata zidnog slikarstva u Višićima može se zaključiti da su one rađene svakako iza polovine II vijeka n. e., dakle u doba antoninskog stila koji odmjenjuje klasični filhelenistički stil. Kod filhelenističkog stila zid je arhitekturnim prikazima raščlanjen u polja unutar kojih se pojavljuju izvjesne scene. Zid je podijeljen na sokl, srednje glavno veliko polje i gornje polje. Kao vertikalne razdvojne linije služili su elementi arhitekturne pozadine. U doba Antonina ova arhitekturna pozadina se degenerira i nje nestaje najzad oko 190. godine n. e. Zamjenjuju je široki ramovi razne vrste koji dijele polja. Od polja su najomiljenija crvena, žuta i bijela, a zatim i purpurna i svijetlocrvena polja. Uz glomazne široke okvire polja (po Wirthu nazvane »Rahmen-dekoration«) istodobno se i uporedo javljaju i lakši okviri (zvani »Streifendekoration«), gdje su polja odijeljena kombinacijama od tri paralelne linije od kojih je srednja šira. Kod dekoracija sa ramovima od tankih traka ove su linije prave, za razliku od ostalih vrsta dekoracija antoninskog stila, gdje su linije izvedene nehaljno i bez simetrije. Ova podjela polja tankim trakama se po Wirthu javlja 190. godine n. e. a traje do 220 godine n. e., do doba iluzionizma, kada preovlađuju bijela polja odijeljena crvenim i zelenim tankim linijama¹⁸⁵.

Ovom periodu od oko 190. do 220. godine n. e., kada su u slikarstvu jednake zastupljene dekoracije sa podjelom polja širokim i tankim trakama, pripadaju i dijelovi zidnog slikarstva nađeni u Višićima. I ovdje preovlađuju crvena i žuta polja toga doba, zatim i svijetlocrvena i purpurnocrvena polja omiljena u rimskom slikarstvu oko 180. godine n. e. Na podjelu polja širokim trakama upućuju fragmenti zidnog slikarstva nađeni u sjevernom trijemu objekta B i u banji (9 C), sa širokim pojasom obojenim zelenim ili žutim i crvenim potezima četke koji liče na marmorizaciju, uokvireni tanjim crnim linijama (T. XXIII, 11 i 14). Ovakav okvir dijelio je žuto od bijelog polja, ili polja sa ornamentom imitacije mramora. Uz okvire od širokih traka idu i unutarnji okviri od dvije paralelne tanke linije, koje su nam očuvane dosta često na fragmentima od crvenih polja zidova u Višićima. Na istim ovim žutim i bijelim poljima nalazimo i tanje trake, najviše do 3,5 cm širine, koje su karakteristične za okvire od tankih traka. Trake su precizno izvedene i ravne, što je takođe karakteristično za dekoraciju sa ovim okvirima, koja već dominira na zidnom slikarstvu u Višićima, nasuprot ranijim dekoracijama gdje su linije izvedene nehaljno i bez simetrije¹⁸⁶. Uz okvire od tankih traka javljaju se i geometrijski ornamenti lukova i crtica, a tome odgovaraju fragmenti sa trostrukim linijama, od kojih je srednja od isprekidanih ili kosih crtica, crvenih na bijeloj osnovi. U ovu vrstu geometrijske dekoracije, izgleda, treba uvrstiti i motive bordura, lukove i beskonačnu spiralu na crvenkastoj i purpurnoj osnovi (T. XXIII, 6 i 7). Ove bordure, kao što je bilo rečeno, javljaju se uz plave trake samo do 3 cm širine koje odgovaraju okvirima od tankih traka. Slične bordure Drack datira u kraj I vijeka (Terme u Windonissi) i oko 150. godine (Wildental)¹⁸⁷, po nalazima koji nisu sistematski obrađeni. Međutim, isti dekorativni geometrijski okvir javlja se i u Aquincumu¹⁸⁸ u guvernerovoj palati među dijelovima zidnog slikarstva koji su stratigrafski datirani u kraj II i početak III vijeka n. e., dakle u vrijeme koje sasvim odgovara datiranju i nalazu iz Višića.

Ovom datiranju okvirne dekoracije odgovara i način slikanja očuvanih predstava. Kao i na istodobnom zidnom slikarstvu u Rimu, i u Višićima se na istoj slici uporedo javljaju i na klasicistički i na impresionistički način slikane predstave. Pa i na istim prikazima se sukobljavaju tradicije klasicističkog slikanja i novog, više slikarskog, načina prikazivanja¹⁸⁹. Prikazi vegetacije i ptica, koji ostaju omiljeni motivi i u ovom periodu,

¹⁸⁵ Fritz Wirth, *Römische Wandmalerei*, Berlin 1934, str. 104—134.

¹⁸⁶ Ibidem, str. 134.

¹⁸⁷ Walter Drack, *Die römische Wandmalerei der Schweiz*, Basel 1950, str. 123 i sl. 129; str. 50 i sl. 14.

¹⁸⁸ Poczy Klara, *Budapest Regesgei XVIII*, 1958, 146, sl. 9—11.

¹⁸⁹ F. Wirth, op. cit., str. 114—115.

još imaju po klasicističkoj tradiciji prirodne i jasne oblike, ali obrada više nije precizna iako se još ponekad radi tankom četkom (T. XXII, 1). Detalji se daju sada na impresionistički način (T. XXII, 1 i 4), slikarski, kao na fragmentima na kojima je prikazano perje ptica. I kod slikanja vegetacije nedostaje detaljna obrada, lišće je često samo zelena mrlja (T. XXIII, 1 i 8), a cvjetovi su dati tačkicama razne boje (T. XXII, 7). Ovo prodiranje elemenata novog impresionističkog pravca na zidnom slikarstvu u Višićima upućuje na doba razvijenog antoninskog stila od 190. godine n. e. pa dalje, i time se uklapaju u već postavljeno datiranje okvirne dekoracije i fragmenti sa detaljima predstava.

Ovo datiranje potvrđuju i nalazi u drugim provincijama. I u Virunumu se javljaju koncem II vijeka n. e. polja odijeljena širokim trakama koje prate uske trake¹⁰⁰. Široki okviri raznih boja javljaju se koncem II vijeka n. e. u Emoni i Petoviju¹⁰¹. Mnoge analogije našem zidnom slikarstvu nalazimo i na zidnom slikarstvu iz Carnuntuma¹⁰², datiranim u isto doba. I ovdje se pojavljuje mermerna oplata na soklu, frizovi od štuka kao završetak srednjeg polja, crvena i žuta polja, slične imitacije motiva mramora, sličan okvirni dekor a i način slikanja kod koga su forme još jasne i određene, dok je unutarnja obrada već slikarska — impresionistička.

Motivi naših dijelova zidnog slikarstva, prema tome, odgovaraju temama ostalog zidnog slikarstva u okolnim pokrajinama i vremenski se mogu uklopiti u kraj antoninskog stila. Na osnovu samih nalaza se nije moglo datirati, pošto su slojevi sasvim poremećeni kasnijim naseljavanjem Slavena. Po izvjesnim fragmentima se može zaključiti da su i prije antoninske epohe, u koju datiramo većinu ostataka zidnog slikarstva, već postojale površine obojene drugim bojama, ali na osnovu ovih neznatnih fragmenata sa tragovima ponovnog bojenja, ne može se zaključiti iz koga doba potiču prve bojene površine. Na nekim fragmentima se, opet, mogu konstatovati premazi kasnijim lošim bojama. Kako su u zgradi banje nađeni isti dijelovi zidnog slikarstva kao i u ostalim prostorijama, a nađeni kapiteli u njoj datiraju u IV vijek n. e., izgleda da je većina zidnog slikarstva uz naknadne prepravke postojala do u IV vijek n. e.

NALAZI RIMSKE KERAMIKE

Najbrojniju grupu nalaza u vili u Višićima svakako čini rimska keramika. Iako je brojno veoma zastupljena, ipak se malo posuda moglo rekonstruisati. Najviše fragmenata nađeno je u prostoriji 9 A kod peći za opeku i oko bunara. Mnoštvo fragmenata nađenih u prostoriji 9 A, među njima i neuspjela dna od crvene i svijetle zemlje, upućuje na to da izvjestan broj pripada otpacima posuda koje su se tu peklo. Dva nedopečena fragmenta velikih posuda, nađena i u prostoriji 13 C, takode ukazuju na to da se ovdje pekla i keramika. Glineni otpaci u velikom broju nađeni su u prostorijama do peći, zatim u prostorijama oko bunara, u prostoriji 13 C i malim prostorijama (14 do 20 C) zapadno od prostorije sa bunarom. Karakteristično je za keramičke radionice da su u neposrednoj blizini imale uvijek vodu. Vjerovatno da se keramika pekla samo za domaću upotrebu. Otuda i manji broj otpadaka, jer se prostor u vili uvijek čistio.

Rimska keramika nađena je svuda, osim u prostoriji oko bunara, u poremećenim slojevima, tako da se i u najdonjem kulturnom sloju i u sloju ruševina nalazi pomiješana zajedno sa kasnijom slavenskom keramikom. Slavenska keramika je dospjela u dublje slojeve usljed vađenja kamenja iz zidova a i ukopavanjem grobova. Jedino prostorija bunara, sudeći po tome da je ovdje nađen svega jedan fragmenat od neprečišćene i loše pečene zemlje, sa svim karakteristikama slavenske keramike — u doba Slavena izgleda da više nije bila u upotrebi. Tako su se ovdje i u najdonjem kulturnom sloju i u sloju ruševina našli samo fragmenti od fino prečišćene i pečene zemlje karakterističnih rimskih oblika, te se na osnovu toga jedinog čisto rimskog sloja i mogla sa sigurnošću

¹⁰⁰ C. Praschniker—H. Kenner, *Das Bäderbezirk von Virunum*, Wien 1947, 220.

¹⁰¹ Walter Schmidt, *Jahrbuch für Altertumskunde* VII, 1913, 132—3 i *Römische Forschungen in Österreich* 1912—24, XV Bericht der röm.-germ. Kommission 1925, str. 229—30.

¹⁰² H. Bradenstien, *Carnuntum Jahrbuch* 1958, *Römische Forschungen in Niederösterreich*, Beiheft 4, Graz 1960, str. 15—20, Tab. III a—c.

izdvojiti slavenska keramika od rimske. Međutim, ni u prostoriji sa bunarom se nisu mogli izdvojiti raniji od kasnijih slojeva — rimska keramika je sva ležala hrpimice. Ona se nigdje nije očuvala u čistom sloju kao najstarija sigillata Chiara, te se tako nije mogla izdvojiti starija od mlađe. Pri obradi se, prema tome, mogla samo prema analogijama tipološki obraditi i podijeliti u vrste. Kako se vrlo malo posuda moglo rekonstruisati, nije se mogla postaviti preciznija hronologija.

Među rimskom keramikom najbrojnija je svijetla i crvena keramika od većinom fino prečišćene zemlje i sigillata Chiara, koja je obrađena u Glasniku 1962. godine, te će se ovdje samo uzgred spomenuti dalji nalazi i opažanja. Vrlo je slabo zastupljena tzv. belgijska siva i crna keramika, koja je u sjevernim provincijama među nalazima vrlo brojna, a isto tako i marmorirana keramika i keramika sa bojenim ornamentima, većinom prugama. Nedostaje, osim jednog primjerka, keramika sa degenerisanim kasno-latenskim ornamentima. Nešto je brojnija keramika bijelo obojene površine a isto tako i fragmenti sa crvenom prevlakom, i tzv. bizantijska keramika kasne antike sa koncentričnim rebrima na površini. Od »pompejanskih zdjela« nađeno je samo nekoliko fragmenata.

Terra sigillata Chiara

Najbrojniji nalazi Chiare bili su nađeni oko zgrade sa peristilom. Oni su već 1962. godine obrađeni u Glasniku. U ostalim zgradama kasnije otkrivenim nađena je Chiara samo sporadično, ali su i ovdje zastupljeni svi tipovi ranije nađeni. Pa i u samoj zgradi banje, čiji je kameni namještaj iz IV vijeka n. e. nađeni su i fragmenti Chiare koja se pripisuje II vijeku n. e. Prema tome, i zgrada banje morala je postojati već u II vijeku n. e. kao i zapadno i sjeverno krilo ove zgrade kojoj pripada banja. U banji su zastupljeni tipovi koje Lamboglia označava sa 2, 3 i 4 (2865—2869 inv. br.) a ispred prostorija koje vežu peristil sa banjom nađen je i fragmenat najstarije Chiare tipa 1 a koji je u upotrebi do polovine II vijeka n. e. (inv. br. 3084). Fragmenti nađeni u ostalim zgradama pripadaju tipovima označenim kod Lamboglie sa 2 (3813), sa 3 (3800, 3791—3, 3006, 3809, 3816, 3820, 3824, 3837), sa 8 (3823), sa 9 a (3799, 3828), sa 9 b (3817, 3801), sa 23 (3812, 3819) i sa 6 (3802, 3911, 3918), a među posljednjim je i fragmenat sa reljefom bige koji je nađen i kod peristila. I od kasnije keramike zastupljena su oba ranije navedena tipa (3815, 3873, 3825, 3826, 3795). Vjerovatno u kasne primjerce spadaju i fragmenti poklopaca bez prevlake svijetlocrvene boje, slične fature kao kasni primjerci keramike sa pečatnim ornamentima na dnu posude (3870—1, 3877, 3830, 3814—2).

Već smo u ranijoj obradi istakli da naš nalaz pokazuje najviše analogija sa nalazima u Italiji, te smo naše tipove mogli uporediti sa tipovima datim kod Lamboglie. Međutim, podjela Lamboglie na grupe A, B, C, D se iz više razloga nije mogla primijeniti i na naše nalaze. Nalaz iz Višića mogao je na osnovu izdvajanja slojeva da se podijeli na grupu mlade i kasnoantičke Chiare, podjela koja se može jasno uočiti i u ostalim nalazima Chiare. Podjela na grupe po fakturi, nijansama boje i po postojanju prevlake samo djelimično na posudi ne bi se mogla izvesti na našem materijalu samo postavljanjem četiri grupe (A, B, C, D), jer su varijante na osnovu ovih indicija brojnije. Isto tako se ne može izdvojiti posebna grupa C kod koje je prevlaka samo na unutarnjoj strani posuda. Samo na unutarnjoj strani pojavljuje se prevlaka na primjercima tipa 9 b koji pripadaju po finoci izrade još mlađoj Chiari, a isto tako i na primjercima kasno-antičke Chiare (upoređeno sa Hoffheim 97), ali se kod tog istog tipa pojavljuju i primjerci koji imaju prevlaku na cijeloj posudi. Prema tome, prevlaka na unutarnjoj strani posude nije karakteristična za izvjesnu grupu keramike nego je karakteristična za posude vrlo različitog tipa i fature, ali, vjerovatno, slične upotrebe.

I karakteristike kasnoantičke Chiare koje navodi Lamboglia za kasne primjerce u Italiji — slabija zemlja, nepostojana prevlaka ili i primjerci bez prevlake, ne mogu se primijeniti na sve grupe raznih varijanata sigillata koje se pojavljuju u oblasti Mediterana, a od koje nalazi Chiare u Italiji i kod nas čine samo jednu varijantu. Tako kod nedavno publikovane sigillata iz Afrike¹⁹³ i kasniji primjerci sa pečatnim motivima

¹⁹³ J. Baradez, *Maison de fresques, Libyca*, T. IX, 1961, 124.

pokazuju odličnu izradu i prevlaku. Pored analognih oblika sa italском Chiarom, afričanska sigillata pokazuje i posebne karakteristične oblike, od kojih su česti veliki četvrtasti tanjiri sa reljefnim prikazima. Njihovo porijeklo smatraju da je u Egiptu¹⁹⁴. Fragment jednog tanjira koji sam imala prilike da vidim pokazuje bolju tehniku rada od najbrojnije grupe našeg nalaza koju, po imenu koje joj je dao Lamboglia, nazivamo Chiarom. Zemlja afričanske sigillate je bolje prečišćena i homogenija, narančasto-crvena prevlaka glatka i sjajnija.

Iz navedenih primjera vidi se da nalazi Chiare kao i ostalih grupa ove vrste mediteranskih sigillata nameću niz problema koje samo brojniji nalazi i publikovanje ostalih do sada neobrađenih nalaza mogu vremenom riješiti. Specifičnosti koje se pojavljuju kod pojedinih grupa onemogućuju jednu opću podjelu. Studij ovih nalaza u istočnom Mediteranu daje jasniju sliku ove vrste sigillata, i na osnovu toga moraće se i izvršiti revizija nalaza u Višićima u posebnom radu.

Marmorirana keramika

Postoje dvije grupe marmorirane keramike, ranija iz I—II vijeka n.e., finije obrade sa ornamentom svijetlocrvenkaste boje nanesenim spužvom¹⁹⁵ i kasnija grupa grublje obrade sa tamnosmeđim ornamentom¹⁹⁶. Od četiri fragmenta nađena u Višićima dva oboda zdjela (inv. br. 3013, 2 i 2974 — T. V, 9) su fine obrade i sa svijetlocrvenim ornamentom, te prema tome, spadaju još u raniju grupu. Ostala dva fragmenta zdjelice sa prstenastim zadebljanjem ispod oboda (3013, 3 — T. V, 14) i visoka noga (tzv. »Zapfenfuss«) spadaju, sudeći po smeđoj prevlaci, u kasniju grupu III—IV vijeka n.e., na što upućuje i karakterističan oblik visoke noge pehara (3013, 1).

Keramika sa bojenim ornamentom

Od ove grupe keramike zastupljena su tri fragmenta od svijetložute zemlje sa širokim crvenim trakama (2972, 1—3), jedan fragmenat sa crvenim trakama (2972, 4) i dva fragmenta, izgleda, leđa vrčeva sa širokim crvenim vertikalnim trakama (2973, 1, 2). Posude sa šarolikim horizontalnim trakama javljaju se od II vijeka n.e. nadalje i smatraju ih izdancima kasnolatenske bojene keramike¹⁹⁷. Od keramike sa degenerisanim kasnolatenskim ornamentom nađen je samo jedan fragmenat lončića (3040 — T. V, 31) sa tragom ornamenta šrafiranih rombova na leđima. Fragmenti sa vertikalnim trakama podsjećaju na slični ornament vrčeva iz kasnog doba antike, nađeni u Compiègneu¹⁹⁸. Ova, kao i marmorirana keramika do sada kod nas nije preciznije obrađena i datirana.

Siva (belgijska) keramika

Slabo je zastupljena i siva (tzv. belgijska) keramika kao i u susjednom Mogorjelu, te se može zaključiti da nije karakteristična za ove krajeve. Većina fragmenata je fine obrade, tankih zidova svijetlosive i mrke površine (2990, 1—5). Od većih fragmenata nađen je samo donji dio lonca uskog dna (3165) vitkih oblika koji su karakteristični za belgijske posude¹⁹⁹.

¹⁹⁴ Y. Allais, *Plat de Djemila, Libyca VII*, 1959, 58.

¹⁹⁵ Karl Betterman, *Die bemalte Keramik der frühen römischen Kaiserzeit in rheinischen Germanien*, *Saalburger-Jahrbuch VII*, 1934, 97—99; E. Ettlinger, *Legyonery pottery from Windonissa*, *The Journal of Roman Studies XLI*, 1951, str. 106.

¹⁹⁶ E. Gose, *Gefäßstypen der römischen Keramik in Rheinland*, *Beiheft I des Bonn. Jahrb.* 1950, str. 21.

¹⁹⁷ E. Ettlinger—Ch. Simonett, *Römische Keramik aus dem Schutthügel von Windonissa*, Basel 1952.

¹⁹⁸ G. Chenet, *La céramique gallo-romaine d'Aragonne du IV siècle*, Macon 1941, str. 96, sl. 41.

¹⁹⁹ E. Gose, *op cit.* № 352.

Pompejanske zdjele

Pompejanske zdjele, koje se na zapadu javljaju većinom tokom prvog vijeka n. e., zastupljene su isto tako sa nekoliko fragmenata. One su od crvene jako pečene zemlje sa nešto primjesa kvarcita slično kasnijoj slavenskoj keramici, samo se od nje razlikuju po bolje prečišćenoj zemlji i jačem pečenju. Iznutra na površini imaju sjajnu crvenu prevlaku koja pokazuje originalnu boju pompejanskih zdjela.

Svi fragmenti su nađeni u otvorenoj prostoriji I (2895, 1—6), i to slično Chiari ispod kulturnog sloja u zdravici, tako da sigurno isto tako pripadaju ranoj keramici I—II vijeka n. e. Jedan fragmenat se mogao rekonstruisati (3153 — T. V, 56 — dim. dna 32, otvor 35, vis. 6,5 cm) te pokazuje uobičajene velike dimenzije ovih plitkih zdjela. Po svome obliku, a valjda i po upotrebi, pompejanske zdjele odgovaraju zdjelama Chiare tipa 9 a koje takođe samo po unutarnjoj površini imaju prevlaku.

Crvena keramika sa bijelom prevlakom

Među keramikom crvene fature posebnu grupu i po obradi i po oblicima predstavljaju fragmenti vrčeva, zdjela i lončića od crvenkaste pečene zemlje sa nešto malo primjese sasvim isitnjenog tinjca (Glimmer), te je površina malo hrapava, ali inače fine obrade i tankih zidova. Na površini su se na većini fragmenata očuvali tragovi bijele prevlake, koja je skoro svuda potamnijela. Ova vrsta spada svakako u bolje posude, jer većina fragmenata pripada vrčevima i malim finim posudicama.

Vrčevi. Od vrčeva se nije mogao rekonstruisati ni jedan. Od karakterističnih fragmenata nađena su usta sa lijevkom u obliku djeteline i tragovima rebra od vitla na vratu (2991, 1, 2 — T. V, 7; 3041, 4—6; 2991, 3, 4; 3343), zatim mnoštvo trorebrastih drški. Svi ovi fragmenti pokazuju ostatke bijele prevlake na unutarnjoj i ponešto posvijele na vanjskoj površini. Ovim vrčevima, izgleda, pripadaju i tri omfalos-dna (2970, 7, 8, 10). Ove vrste vrčeva sa lijevkom pojavljuju se kroz cijeli rimski period. Naši fragmenti sa vrlo kratkim vratom i jako naglašenim prelomom vrata u leđa pripadaju I—II vijeku n. e. Na raniji period upućuju i trorebraste drške. Imitiraju inače oblike bronzanih vrčeva, što se na našim primjercima vidi i po oštroj stepeničastoj profilaciji rebra od vitla na prelazu iz širokih usta u usko grlo.

Lončići. Iste fature i sa tragom bijele prevlake su i fragmenti malih lončića osobito tankih zidova i fine izrade. Obod im je većinom koso izvijen i ponekad na kraju zadebljan (2970, 11—14 — T. V, 6, 8, 10; 3041, 3). Na leđima ovih lončića vide se nabori od vitla što je karakteristika tzv. bizantijskih posuda kasne antike (IV vijeka n. e.). Takve male okrugle posude zovu se »ole« i vrlo su česte u nalazima u Italiji. Naš fragmenat lončića sa drškom (2969, 6) sasvim odgovara obliku jednog lončića IV vijeka n. e. iz Albintimiliuma²⁰⁰. Ovim lončićima pripadaju fragmenti većinom ravnih dna (3001, 1, 2; 2970, 1—6, 9, 13; 3041, 7, 8) samo je jedno prstenasto (3072, 1). Izgleda da su ovi lončići bili obojeni samo na gornjem dijelu, jer se na fragmentima dna nisu sačuvali tragovi prevlake.

Zdjele. Istu fakturu ima i niz fragmenata sa širokim horizontalno izvijenim obodom ispod koga je ponekad mala drška (T. VIII, 3), ravnih vertikalnih strana (3832, 1, — T. V, 16; 2929, 1—7; 3041, 1, 2). Ovi široki obodi kod lonaca su nekad i koso savijeni prema dnu (2969, 2 — T. V, 15). Kako su očuvani samo fragmenti oboda, može se jedino po njihovim oblicima i vertikalnim ravnim bočnim zidovima nagađati da pripadaju obliku zdjela. Ove zdjele mogu imati ravno, sferično i prstenasto dno. Oblici ovih zdjela javljaju se već u I vijeku n. e. i ostaju, mijenjajući nešto oblik, u upotrebi do kraja antike²⁰¹. Kako se od naših fragmenata nije mogao rekonstruisati nijedan oblik posude, to je fragmente nemoguće datirati. Ovi profili zdjela pojavljuju se u I vijeku n. e. kod posuda koje imitiraju metalne posude²⁰².

²⁰⁰ N. Lamboglia, *Gli scavi di Albintimilium*, Bordighera 1950, str. 137, fig. 75.

²⁰¹ E. Gose, op. cit., № 510, str. 43.

²⁰² E. Ettlinger — Ch. Simonett, *Windonissa*, 174, str. 27.

Kako od ove vrste keramike nemamo nijednog cijelog oblika to se ona ne može sa sigurnošću odrediti. Po ovim fragmentima možemo samo pretpostaviti da je njen vijek bio dosta dug jer vrčevi pripadaju još I—II vijeku n. e. dok mali lončići spadaju već u IV vijek n. e. Ova grupa keramike se po fakturi razlikuje od mase ostalog posuđa crvene i svijetle fature. Većina posuda je od crvenkaste zemlje sa primjesom sasvim isitnjenog tinjca (*«Glimmer»*) čije se sitne čestice sjaju na površini fragmenta. Za razliku od ostalih posuda jako su pečene i tankih su zidova. Veće posude, kao navedene zdjele sa širokim horizontalnim obodom, služile su za kuhinjsko posuđe, jer se ponegdje na njima nalazi trag gara, kao i na okruglom (konveksnom) dnu (2979, 7) koje svakako pripada njima. Osim ovih navedenih zdjela nalazimo i druge fragmente kuhinjskog posuđa ciglasto-crvene fature (3034, 2; 3714, 2; 3023, 4) ili žućkasto-crvenkaste (3030, 6), a dva fragmenta su i sivkasta, mrke površine (2969, 6, 5). Ova faktura sa primjesom tinjca (*Glimmer*) je tipična za posuđe sličnih oblika i namjene u Grčkoj. Usta vrčeva sa lijevkom iste fature nalaze se i među materijalom sa Karamenkosa u Ateni, a istu fakturu ima i kuhinjsko posuđe u nalazima Agore u Ateni i nalazima u Olimpiji. Kako je broj fragmenata ovog posuđa u nalazu iz Višića ograničen, i u srazmjeri sa nalazima crvene i svijetle keramike čini samo malu grupu, može se pretpostaviti, da ovi fragmenti pripadaju uvozu iz istočnih mediteranskih radionica ili možda neke njihove radionice koja je radila u našim predjelima.

Keramika sa crvenom prevlakom

Fragmenti sa crvenom prevlakom, obično od svijetlo pečene zemlje, dosta su rijetki. Nađeni su fragmenti dna vjerovatno vrčeva i dva grla vrča (2991 i 3700 — T. VI, 2 i 11); za ostale fragmente se nije moglo odrediti kojoj vrsti pripadaju. O grlima vrčeva biće opširnije raspravljano u poglavlju o vrčevima.

Bizantijska keramika

U zemljama Sredozemlja javlja se u kasnoj antici vrsta keramike neravne rebraste površine, koja nema analogija u sjevernim zemljama Evrope. Ona je dobro zastupljena u nalazima u Italiji i na Balkanu i većinom je zovu bizantijskom keramikom, jer ona u doba Vizanta prevladuje u ovim krajevima²⁰³. U Italiji je datiraju u IV i V vijek n. e.²⁰⁴.

Tragove ove tehnike rada nalazimo i na primjercima iz Višića, i to najviše na svijetloj i crvenoj keramici. Većina fragmenata rebraste površine pripada loptastim posudicama zvanim *«ole»*, koje su i u Italiji u ovoj vrsti keramike najviše zastupljene²⁰⁵. Od fine su prečišćene crvene zemlje, tankih zidova sa uskim, gusto poredanim oblim rebrima (2979,1,27,8; 3023,3,4; 3001,1; 3011,2). Zatim su zastupljeni fragmenti lončića rubova izvijenih van od svijetle zemlje (T. VIII, 4), tankih zidova (3023,1,2 — T. V, 5 i 12; 3020,9), tri donja dijela vrča ili boca sa ravnim dnom, debelih zidova i širokih rebara (2979,5,6; 2970,9 — T. VIII, 6) i nekoliko fragmenata od slabije prečišćene zemlje sa više primjesa kvarca (3030,6,10,11; 3066,5; 2979,3) među njima i fragmenat vjerovatno male amfore ili čupa (3854 — T. V, 4). Rebraste površine imaju i dva fragmenta koje po svojoj fakturi sa primjesom kvarca i latenskim oblicima možemo smatrati imitacijom belgijske keramike i to fragmenat lonca kružno izvijenog oboda (T. VIII, 7) sa naglašenim vratom latenskog oblika (3028,1—3 — T. V, 11) i fragmenat lončića zadebljanog i iskošenog oboda (3050,5). Pomalo naboranu površinu nalazimo i na spomenutim lončićima od crvene zemlje sa bijelom prevlakom, samo tu rebra još nisu tako izrazita, te su možda nešto ranijeg porijekla.

Ovu tehniku rada nalazimo i na fragmentima koji pripadaju amforama ili čupovima i kuhinjskom posuđu. To su dva fragmenta od svijetle zemlje (3066,3,4), žućkaste (3030,5,7), crvenkaste i crvene (2998,2; 3011,1; 3854 — T. V, 4; 3034,2; 3004,4 i 3365,1—4). Svi ovi fragmenti su od slabije prečišćene zemlje sa primjesom pijeska, a odnos između širina žlijeba i rebara je različit, te površina ostavlja različit utisak.

²⁰³ N. Lamboglia, op. cit., str. 137, fig. 88—90.

²⁰⁴ Carducci, *Notizie dei Scavi*, 1949—50 godine, str. 334.

²⁰⁵ N. Lamboglia, op. cit., str. 137, fig. 88—90.

U posude sa neravnom površinom spadaju i fragmenti velikih crvenih posuda sa gustim i ostrim rebrima koja, izgleda, imaju praktičnu svrhu (geriffelt). Ove posude česte su u castrumima i zastupljene su i u Mogorjelu²⁰⁶ (3303,1—5; 3050,3; 3023,5; 3066,1,2; 2998,1). Prema tome, nisu karakteristične samo za kasnu antiku, nego se već ranije javljaju.

Crvena i svijetla rimska provincijska keramika

Vrčevi, ćupovi i amfore. Od vrčeva se nije očuvalo ni od jednog primjerka više fragmenata, na osnovu kojih bi se mogla načiniti rekonstrukcija, a bez cijelih oblika nemoguće je izvršiti svrstavanje u tipove i preciznije datiranje. Jedino se po nekoliko očuvanih fragmenata grla i leđa vrčeva može zaključiti da je bilo zastupljenih oblika I—II vijeka n. e., sa ostrim i naglašenim prelazom cilindričnog vrata u leđa, što je karakteristično za vrčeve I—II vijeka n. e. (3060,3 i 3708,2) i fragmenata sa vratom koji se prema leđima širi i direktno bez preloma prelazi u leđa (3703,3; 3708,2; 3342,5), što je karakteristično za doba kasne antike III i IV vijeka n. e. Ostali fragmenti mogli su se podijeliti u grupe samo po načinu oblikovanja usta.

Dosta su brojni fragmenti usta sa lijevkom oblika djeteline kao što su na već spomenutim primjerima vrčeva sa bijelom prevlakom (3037,2; 3705,1,4,6; 2999,2 i 3704 — T. VI, 3), od kojih se posljednja dva, po vratu koji se jako širi prema leđima i vjerovatno zato direktno prelazi u leđa, mogu pripisati III—IV vijeku n. e.

Raznim periodima pripadaju fragmenti vrčeva sa prstenasto zadebljanim krajem usta. Prstenasto zadebljana usta na cilindričnom vratu koji se ne proširuje (3070,2; 3342,2 — T. VI, 19; 3342,6 — T. VI, 16; 2999,5 — T. VI, 21) možda pripadaju vrčevima I—II stoljeća n. e. Usta ljevkasto proširena sa prstenastim zadebljanjem vjerovatno takođe pripadaju I—II stoljeću n. e. (2993,3 — T. VI, 23 i 2993,2 — T. VI, 10) pošto prvi fragmenat ima oštro naglašen prelom vrata u leđa. Prstenasto zadebljana usta javljaju se i kod fragmenata iz kasne antike, kod kojih vrat direktno prelazi u leđa (3342,5).

Posebno je oblika lijepo izrađeni visoki vrat vrča sa drškom u obliku tordiranog užeta (3010,3 — T. VI, 1). Usta su ljevkasto proširena i zadebljana, ravno odsječena. Ovakav oblik vrata javlja se na ćupovima s kraja I do II vijeka n. e.²⁰⁷ Površina pokazuje tragove crvene boje kao na dva grla vrča koje ćemo kasnije spomenuti i koji isto tako pripadaju I—II vijeku n. e.

U prstenasto zadebljana usta koja su prema dolje koso odsječena te prema tome imaju više trokutast nego okrugli presjek spada visoko grlo sa trorebrastom drškom (3299,4 — T. VI, 18). Fragment je interesantan, jer, iako pokazuje fine i pravilne oblike, tanke zidove i dobro pečenje, zemlja je slabo prečišćena, te je to sigurno bio slabiji domaći rad. Ovaj oblik trokutastog presjeka usta pojavljuje se na vrčevima I i II vijeka n. e.²⁰⁸ te i naš primjerak, sudeći i po trorebrastoj dršci, spada vjerovatno u II vijek. Ovaj oblik usta pojavljuje se i na cilindričnom širokom grlu veće posude, vjerovatno ćupa sa četverorebrastom drškom, što takođe upućuje na rano doba (3702,1). I na ovom fragmentu se vide tragovi crvenosmeđe boje.

Razne varijante pokazuju i vrčevi sa višestruko profilisanim ustima. I ovaj oblik usta se ponegdje (Camulodunum) vrlo dugo zadržava od I sve do III vijeka n. e. Raniji primjerci I vijeka n. e. imaju pri vrhu samo profilaciju, a usta su jednake širine kao i vrat (T. VI, 13, 30). Tom obliku bi odgovarao fragmenat jednog većeg vrča ili ćupa (3883). Kod kasnijih primjeraka se ovaj profilisani prsten oko usta sve više ljevkasto širi prema otvoru. U ranije primjerke, dakle još u kraj I vijeka n. e., kod kojih se otvor usta samo malo proširuje spada vrč sa širokim višestruko profilisanim prstenom (2992,1 — T. VI, 5)²⁰⁹. Malo prošireni ljevkasti otvor usta ima i vrat vrča sa dvostrukom profilacijom. Kod ovog vrča gornje prstenasto zadebljanje profilacije (3700 — T. VI, 2) je nešto isturenije i šire od uvučenog donjeg prstena profilacije. Ovaj oblik usta se takođe

²⁰⁶ I. Čremošnik, GZM 1952, str. 252.

²⁰⁷ E. Ettlinger—Ch. Simonett, Windonissa, № 453.

²⁰⁸ U. Fischer, Cambodunumforschungen 1953, II, Materialien zur bayerischen Vorgeschichte X, str. 28.

²⁰⁹ E. Ettlinger—Ch. Simonett, op. cit., str. 84. C. F. C. Hawkes—Mr. Hull, Camulodunum, Oxford 1947, № 504—9.

javlja već koncem I vijeka n. e. Da pripada ovom ranom dobu svjedoči i oštar i naglašen prelaz vrata u leđa. Površina ovog fragmenta je crvenkastosmeđe obojena. Isti oblik vrata i leđa, takođe obojene površine, ima fragmenat (3699 — T. VI, 11) usta iskošenih prema van i zadebljanih. Po istoj tehnici rada i obliku sudeći, oba fragmenta sigurno potiču iz istog vremena, jer se i iskošeni oblik usta drugog vrča takođe javlja već u I—II vijeku n. e.

Zastupljeni su i konično prošireni oblaci usta koji se na vrčevima kao i na amforama javljaju u I—II vijeku n. e. (3048,6). Jedan fragmenat nešto spljoštenih koničnih usta ima grublju fakturu od ostalih primjeraka (3347,1 — T. VI, 7). Crvene je boje opeke sa primjesom sitnog kvarca, inače dobrog pečenja i tehnike rada. Istu fakturu pokazuje i fragmenat oboda usta vjerovatno vrča sa prstenastim zadebljanjem konvavno udubljene površine (3031,5 — T. VI, 17) koji se oštro odvaja od grla. I ovaj oblik usta se javlja već u I vijeku n. e. i traje do kraja rimskog perioda²¹⁰.

Za istu upotrebu kao i vrčevi služile su i boce kojima pripada fragmenat prstenasto zadebljanog kružnog otvora od žućkaste slabije prečišćene zemlje (3039 — T. VI, 6) vjerovatno isto tako kasnijeg datuma, neoštarih profila, zatim fragmenti trbuha od žućkaste zemlje (2987,5 i 3004,2) i crvenkaste zemlje (2987,1—4,6; 2988,1,2) sa ukrasom urezanih paralelnih linija.

Vrlo su brojni fragmenti oboda sa prstenastim obručem oko usta koji je više ili manje zadebljan. To je oblik usta koji se provlači kroz sve rimske periode²¹¹. Kod primjeraka sa tanjim zidovima ovaj je prsten širok, ali samo malo zadebljan, tako da se plastično odvaja od vrata (3031,1,2 — T. VI, 15; 3706,3—5 — T. VI, 20—22). Ovaj prsten je nešto više lučno zadebljan kod fragmenata koji pripadaju većim posudama sa dvije drške, možda čupovima (3031,1 — T. VI, 14; 3004,5 — T. VI, 8, 28; 2992,2,7; 3025,2; 3004,5; 3342,4). Poneki fragmenti imaju vrat koji se konično širi prema leđima (T. VI, 14). Ovaj oblik usta nalazimo i na većim fragmentima grla, vjerovatno amfora, čiji se vrat isto tako širi prema leđima (T. VII, 4 — 3859), oblik koji nalazimo i na amforama Bospora II—III vijeka n. e.²¹² U vrstu čupova uskog otvora koji se širi prema leđima spada i fragmenat sa kružno zadebljanim ustima kod kojeg više vrat nije odvojen od leđa, nego se od usta postepeno širi i prelazi u trbuh, te po tom obliku spada u kasnije doba III—IV vijeka n. e. (3065,1 — T. VII, 2). Ovaj tip čupa javlja se i u Intercisi, gdje je takođe datiran u III vijek n. e.²¹³

Za ostale obode posuda od svijetlocrvene zemlje, dobro prečišćene i pečene, iste fine tehnike rada kao i do sada navedeni vrčevi, teško je odrediti da li pripadaju amforama ili velikim vrčevima-čupovima, jer nam nije sačuvan nijedan cijeli oblik. I ove velike posude imaju iste profile kao i nabrojani vrčevi. Od tih posuda sačuvana su nam samo dva fragmenta vrata sa leđima, jedan visok, cilindričan, sa ostrim i naglašenim prelazom vrata u leđa (3844), dakle iz I ili početka II vijeka n. e., i fragmenat sa četverorebrastom drškom (3061,2) nešto šireg i nižeg vrata sa blagim prelazom vrata u leđa, tipičnim za II vijek n. e. Na ovo rano doba I—II vijeka n. e. upućuju i profili ovih posuda. Tako su, kao i kod vrčeva, i ovdje zastupljena cilindrična usta dvostruko (3049,2 — T. VI, 30) ili trostruko (3062,5 — T. VI, 13) profilisana, oblici koji se javljaju u I do II vijeku n. e.

Najveći broj fragmenata usta ovih tehnički fino izrađenih oboda ima dvostruko profilisana cilindrična usta, sa širokim obručem oko otvora usta, i ispod njega neposredno još jedno rebro (3062,1—9 — T. VI, 25, 26; 2998,3 — T. VI, 27; 3048; 3342; 3887). Ovako oblikovana usta javljaju se na vrčevima u grobovima u Tessinu²¹⁴ u I i II vijeku n. e., u Windonissi²¹⁵ i dunavskim kastelima (Aislingen) u I vijeku n. e.²¹⁶ Interesantno je da

²¹⁰ E. Ettlinger—Ch. Simonett, op. cit. № 444 i 581 i E. Gose, op. cit., № 361.

²¹¹ E. Ettlinger—Ch. Simonett, op. cit. № 547 i E. Gose, op. cit. № 406, 385.

²¹² I. B. Zeest, *Keramičeskaja tara Bospora*, Moskva 1960, str. 13, tip 72—3, 75.

²¹³ Intercisa II, *Archaeologica Hungarica XXXVI*, str. 27, № 80.

²¹⁴ Ch. Simonett, *Tessiner Gräberfelder*, Basel 1941, str. 77.

²¹⁵ Simonett—Ettlinger, op. cit. № 490—492.

²¹⁶ Gunter Ulbert, *Die römischen Donaukastelle Aislingen und Burghöfe*, Berlin 1959, T. VIII, 34—36.

isti profil imaju i lonci u Noricumu gdje su vrlo česti²¹⁷, a i u Cambodunumu, gdje pokazuju razne varijante²¹⁸. Javlja se na domaćoj rimskoj keramici latenskih oblika, te ovom obliku usta daju latensko porijeklo. Varijanta ovog oblika usta, kod koje je donje rebro jače istaknuto nego prsten oko usta, dakle suprotno navedenim oblicima iz Višića pojavljuje se na amforama u Niederbieberu koncem II i početkom III vijeka n. e. (tip 77)²¹⁹ i na importiranim amforama iz Sredozemlja u Pantikapeji na Bosporu²²⁰ (tip 79). Međutim, za ranije porijeklo naših fragmenata osim oblika usta govore i karakteristični oblici spomenutih fragmenata vrata i leđa, od kojih raniji I vijeka n. e. po veličini i fakturi potpuno odgovara nađenim profilima usta. O oblicima ovih posuda moglo bi se suditi po analogijama koje posjeduje Narodni muzej u Ljubljani. Vjerovatno su to veći vrčevi-čupovi sa prstenastim dnom, a ne amfore sa šiljastim dnom, kako to pokazuje čup slične fakture, iste veličine i oblika usta iz arheološke zbirke u Ljubljani, koji potiče iz okoline Stične (Inventarni broj 8602). Slične profile usta imaju dva druga primjerka (8600 i 8547) i jedan vrč (8606). Česta pojava ovog oblika usta objašnjava i veliki broj fragmenata koji je nađen u Višićima.

Fine je tehnike rada i fakture i fragmenat vjerovatno male amfore (3860 — T. VII, 8 i 3835) koja ima malo ljevkasto proširena usta sa širokim istaknutim prstenom. Ima četverorebrastu dršku, te se prema tome može suditi da spada u ranije doba I—II vijeka n. e. Još širi istaknut prsten sličnog oblika ima fragmenat grla amfore od crvenkaste zemlje sa isitnjenim kvarcitom (3052,6 — T. VII, 5). Ovi široki prstenovi oko usta javljaju se na amforama već u II vijeku prije n. e.²²¹ U rimsko doba ga nalazimo na amforama u Oberadenu²²² i kasnije u III vijeku n. e. u Alzey-u (tip 19) i u IV vijeku n. e. na Bosporu (tip 96 i 97)²²³.

Među malobrojnije obode usta amfora od finije prečišćene zemlje (brojniji su fragmenti grublje fakture sa primjesom kvarca) spadaju većinom fragmenti iz ranog doba I—II vijeka n. e. Tako, prvom vijeku pripada tip ljevkastog dvostruko profilisanog oboda amfore koji se javlja u Haltern-u u I vijeku n. e. (tip 69), a čest je i u Xantenu²²⁴ i u Italiji²²⁵ (3052,2 — T. VII, 29; 2983; 3733; 3738,1). U rano doba vjerovatno spada i fragmenat cilindričnog grla sa kružno prstenasto zadebljanim ustima (3858 — T. VII, 1), sudeći po boljoj fakturi, čest oblik usta koji se pojavljuje od I do IV vijeka n. e.²²⁶ Za ostale manje fragmente prstenasto zadebljanih usta (3062,4 — T. VI, 29; 3727,1; 3836; 3048,2,3 — T. VII, 26,27) ne može se iz toga razloga odrediti vrijeme. U rano doba vjerovatno spada i obod prstenasto zadebljan ali trokutastog presjeka (3003,4) fine fakture, oblik koji se javlja na amforama već u III vijeku prije n. e.²²⁷

Posebnu grupu čine fragmenti amfora crveno-ciglaste boje, sa primjesom kvarca, hrapave površine, ponekad sa bijelom prevlakom, ili isto tako slabije prečišćene crvenkastožućkaste boje. U ovu grupu spadaju tri vrste oblika. Prvo obod kod kojega je široki prsten usta elipsasto zadebljan (3044,2 — T. VI, 39). Analogije ovom obliku javljaju se u Niederbieberu²²⁸, čiji nalazi datiraju u kraj drugog i polovinu III vijeka n. e. (tip 15 a). Druga vrsta ima ljevkasto proširena usta koja su na vrhu manje ili više zadebljana. Za manje kružno zadebljana usta (3062,1 — T. VII, 30) nalazimo opet približne analogije

²¹⁷ Wilhelm Alzinger, *Kleinfunde von Aguntum*. Wien 1955, T. XII, 282.

²¹⁸ U. Fischer, *Cambodunumforschungen*, T. I, 2.

²¹⁹ F. Ölmann, *Die Keramik des Kastells Niederbieber*, Materialien zur röm. germ. Keramik I, Frankfurt, 1914.

²²⁰ I. B. Zeest, op. cit., str. 37 i 114. T. XXXIII, 79.

²²¹ N. Lamboglia, *Rivista di studi Liguri* XXI, 3—4, 1955, str. 249, sl. 6.

²²² E. Gose, op. cit., № 433, 437.

²²³ W. Unverzagt, *Die Keramik des Kastells Alzey*, Materialien zur Röm.-Germ. Keramik II, Frankfurt, 1916.

²²⁴ S. Loeschke, *Mitteilungen der Altertumskommission für Westfalen*, V, 1909, 253.

²²⁵ S. Loeschke, *Keramik von Oberaden*, Veröffentlichungen aus dem städtischen Museum für Vor- und Frühgeschichte, Dortmund 1942, B. II Abb. 21,6.

²²⁶ I. B. Zeest, op. cit., T. XXXVIII.

²²⁷ N. Lamboglia, *Rivista di studi Liguri* XXI, 1955, str. 251, sl. 7.

²²⁸ Franz Ölmann, *Die Keramik des Kastells Niederbieber*.

u Niederbieberu (tip 67). Jače iskošene (3044,1 — T. VII, 28) i zadebljane obode Lamboglia²²⁹ datira u II i III vijek n. e. Treća varijanta od crvenkastožućkaste zemlje ima usta proširena, ali konkavno uvijena unutra. Obod je ili samo malo koso uvijen (3364 — T. VII, 9) ili jače horizontalno uvijen (3875 — T. VII, 31).

Prvi oblik javlja se opet u Niederbieberu, ali na velikim vrčevima (tip 69), a slične oblike Pelichet²³⁰ stavlja u II vijek n. e. Druga varijanta jako uvučenog oboda javlja se već u I vijeku n. e.²³¹ Većina, dakle, oblika, prema čestim analogijama u Niederbieberu, upućuje na doba II do III vijeka n. e.

Na jednom od kružno zadebljanih oboda (tip T. VII, 28) je pečat oficine sa slovima PAC (2911 — T. IV, 5), koji nalazimo i na italiskim amforama u obliku P.PAC²³², dok će najbliži pečat našem valjda biti oblik PACATI²³³.

Od zemlje ciglastocrvene boje sa primjesom pijeska su i fragmentarna amfora (3907 — T. VII, 7) i fragmenat gornjeg dijela amfore (3064,1) uskog otvora, prstenasto zadebljanog oboda, cilindričnog trupa sa malim drškama. Ove cilindrične amfore bez vrata nešto drukčije varijante javljaju se u Windonissi²³⁴, Italiji i Španiji²³⁵, a smatraju da je ovaj oblik amfora služio kao spremnica za voće i druge plodove.

Najveći broj očuvanih grla amfora iz Višića je lošije izrade sa mnogo primjesa kvarcita, vrlo hrapave površine. Sve one imaju cilindričan vrat sa nešto prstenasto zadebljanim obodom usta (3063,2,5,6; 3736,4), a poneki primjeri imaju na vratu nabore (tragovi vitla) koji upućuju da potiču, kao i bizantijska keramika, iz kasnog doba antike, iz III do IV vijeka n. e. (3838 — T. VII, 3; 3972,2; 3048,1; 1838; 3065,2; 3069,3; 3063,6). Sličan oblik vrata amfore sa naboranom površinom vrata i Pelichet stavlja u konac III ili IV vijek n. e.²³⁶ I među nalazima na Bosporu amfore rebraste površine pripadaju III i IV vijeku n. e.²³⁷ U ovaj tip kasnih amfora spada i fragmenat grla manje amfore takođe sa naboranom površinom (3954 — T. V, 4).

Lonci, kao i vrčevi, većinom pokazuju finu fakturu od svijetle ili crvene zemlje. Samo mali broj je od manje prečišćene zemlje sa primjesom kvarca ali iste dobre tehnike rada i pečenja (3040,3; 3029,5; 3015,4). Iako ima veliki broj fragmenata lonaca, i od njih su se samo dva mogla rekonstruisati (3168 — Sl. IX, 1 i 3718 — Sl. IX, 5). Prvi sa iskošenim obodom, dosta naglašenih leđa i uske noge, po svom obliku spada u ranije doba I—II vijeka n. e., dok lonac sa vertikalnim profilisanim ustima, malo naglašenih leđa i širokog dna spada već u III vijek n. e. Ostale fragmente možemo podijeliti u grupe po oblikovanju usta ili nogu.

Najbrojniji su profili lončića oboda koso izvijenih prema gore (3721,2 — T. V, 23) koji nisu tipični samo za jedan period, te u nedostatku oblika ne mogu se preciznije datirati. Obodi nešto većih lončića imaju i drške koje su trorebraste, po kojima se može suditi da su zastupljeni oblici I—II vijeka n. e. (3709,1—10 — T. V, 25, 26; 2984,1—9; 3710,1—11). Neki fragmenti malih lončića imaju ispod kosog oboda plastični prsten (3029,5 — T. V, 30; 3839,1 — T. V, 18), a po obliku istaknutih leđa vjerovatno još pripadaju II vijeku n. e. Na jednom primjerku ovakvog lončića od svijetle zemlje (3040,1 — T. V, 31) vidi se trag latenskog degenerisanog ornamenta, šrafiranih rombova, a po obliku izgleda da je iz kasnijeg perioda. Sa iskošenim obodom i drškom nađen je i fragmenat lonca većih dimenzija (3061,1 — T. VII, 6).

²²⁹ N. Lamboglia, *Rivista Ingauna e Itemelia* XV, 1—3, 1960, str. 36, № 55.

²³⁰ Edgar Pelichet, *À propos des amphores romaines trouvées à Nyon*, *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte*, B. VIII, 1946, H. 4, str. 196.

²³¹ U. Fischer, *Cambodunumforschungen*, T. XXIII, 3.

²³² CIL XV, II, 1 № 3082 i XIII, 3,1 № 10.002, 392.

²³³ CIL XIII, 3,1 № 393.

²³⁴ E. Ettlinger—Ch. Simonett, *op. cit.* № 592.

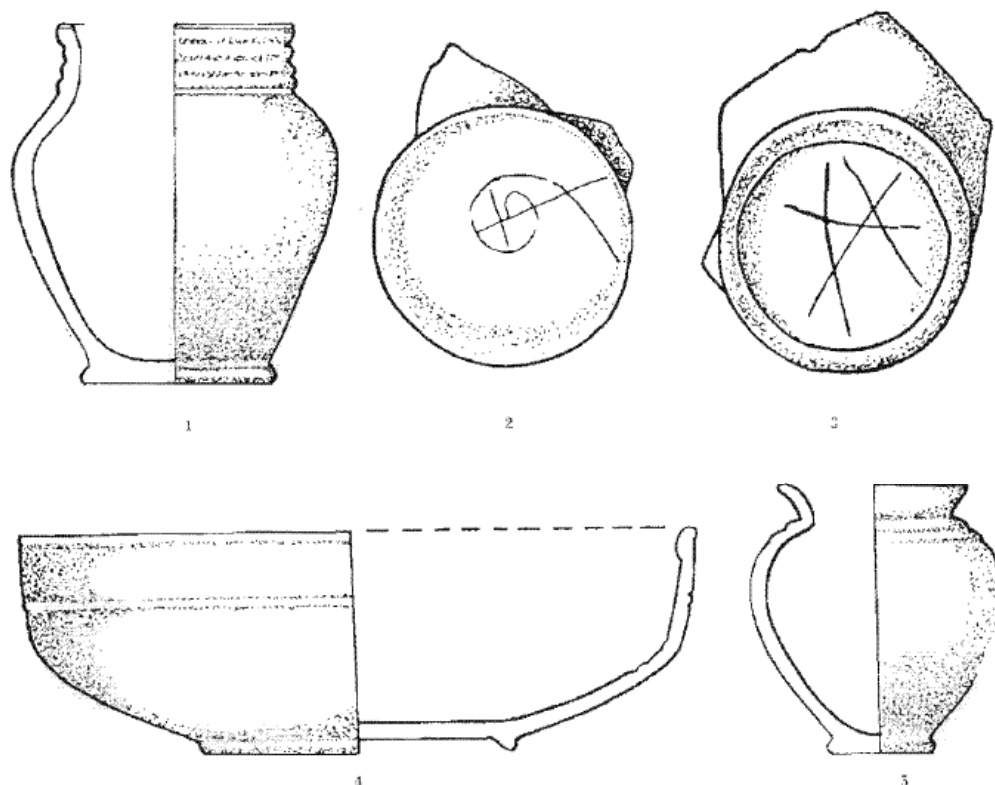
²³⁵ CIL XV, Fasc. I, p. II, № 21 i 22.

²³⁶ E. Pelichet, *op. cit.* grupa L.

²³⁷ I. B. Zeest, *op. cit.*, str. 114—119, tip 72, 75, 93 do 100.

Manje je primjeraka lončica sa vertikalnim cilindričnim obodom (2984,6 — T. V, 19; 3022,3 — T. V, 20; 3716,1 — T. V, 21; 3839,1 — T. V, 18). Od njih će biti iz kasnijeg III—IV vijeka n. e. obod koji je najviši (T. V, 19) dok su ostali mlađi. U ove vertikalne obode spada i fragmenat koji je ukrašen širokom trakom od uboda a ispod toga višestrukom valovitom linijom (2980 — T. VIII, 2). Ovaj način ukrašavanja podsjeća na prahistorijske ornamente.

Dalju grupu čine obodi lonaca za kuhanje sa žlijebom za poklopac na koso izvijenom obodu. Kod ranijih primjeraka II vijeka n. e. je ovaj žlijeb jedva primjetan²³⁸ (3909,9 — T. V, 25; 3710,2 — T. V, 26; 3709,4 — T. V, 32; 3015,5 itd.) a jedan primjerak ima i četverorebrastu dršku (3710,5). Kod kasnijih primjeraka III—IV vijeka n. e. žlijeb na obodu je dublji (3015,2 — T. V, 24; 3040,6) i ti primjerci imaju drške (3710,6 — T. V, 27;

Sl. 9.

3710,10 — T. V, 22). I fragmenti velikih lonaca pokazuju ovaj tip oboda sa žlijebom (3045,1 i 3059,1 — T. V, 2, 3).

Dosta su rijetki fragmenti oboda bikoničnog pehara sa drškom, koji je kod nas vrlo čest u grobovima u Domaviji²³⁹. Kako nije očuvan nijedan cijeli oblik, ne mogu se datirati.

Usamljen je i primjerak lonca sa horizontalno van izvijenim obodom koji ima koncentrične žlijebове na površini (2977,6 — T. V, 40). Naglašen vrat i oštri prelazi upućuju da pripada I—II vijeku n. e., kada su žlijebovi na površini oboda česti i na zdjelama.

Među sudove oblika lonaca velikih dimenzija treba spomenuti i sačuvani obod velikog doliya sa tragom pečata u dva reda, u prvom se još vide slova URI, u donjem samo gornji dio slova izgleda ICI (3046,1 — T. VII, 25 i T. XI, 6).

²³⁸ E. Gose, op. cit., str. 46, № 450—7.

²³⁹ M. Baum—D. Srećković, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne IV, 1960, str. 25.

Za datiranje lonaca karakteristična su ponekad i dna. Vrlo su brojno zastupljena kod manjih lonaca dna sa prstenom više ili manje naglašenim iz ranijih perioda, manje je potpuno ravnih dna i visokih nogu (tzv. Zapfenfuss), koji upućuju već na III do IV vijek n. e. Kod većih lonaca prstenasto dno je konkavno (oblika omfalos).

Zdjele. I od zdjela se mogla rekonstruisati samo jedna. Spada u zdjele lučno svedenih zidova, a njen već nešto izduženi i plići oblik upućuje na II—III vijek n. e. (3169 — Sl. IX, 4). Sličnim zdjelama tankih zidova pripadaju i fragmenti sa žlijebovima ispod ruba (3053,2,1; 2986,2—6 — T. VI, 42; 3002,3; 3026,3; 2985,2 — T. VI, 41) na osnovu kojih se ne može odrediti pripadaju li dubljim zdjelama I vijeka n. e. ili plićim kasnijim. Najveći broj fragmenata pripada tipu zdjele ravnih vertikalnih ili nešto lučno svedenih zidova sa horizontalno izvišenim zadebljanim obodom na čijoj se gornjoj horizontalnoj površini nalaze koncentrični žlijebovi. Ovi oblici usta sa žlijebovima odgovaraju latenskim oblicima i zastupljena su i kod lonaca. Javljaju se već u I vijeku n. e.²⁴⁰, a održavaju se i dalje²⁴¹. Zato je ovdje nemoguće datiranje samo po fragmentima oboda. Ove zdjele imaju ukras žlijebova i na bočnim zidovima (2977,3,5,7 — T. V, 37, 38; 3032,2,3; 3053,3; 3008,2; 2987,3). Često ove zdjele imaju među urezanim žlijebovima i urezanu talasastu liniju (T. VIII, 1 — 2977,1,3 — T. V, 37, 38; 2978,1; 3032,1). Karakteristična je za ove posude polukružna drška sasvim priljubljena uza zid posude tako da izgleda kao njen plastični ornament. Ove drške podsjećaju na drške na prahistorijskim posudama. Javljaju se u rimsko doba već u I vijeku n. e., i to na grubim domaćim posudama²⁴². U Višićima se ove drške pojavljuju i na slavenskim zdjelama. Osim na zdjelama (2977,1; 2978,2 — T. VIII, 1), ova drška se javlja i na maloj bikoničnoj posudi (3038,1 — T. V, 44) kod koje oblici nemaju oštih prelaza nego se slivaju, što je karakteristično već za III vijek n. e., i na obodu zdjelice (2978,2 — T. VI, 37).

Najčešći je oblik zdjele bočnih zidova samo malo lučno svedenih, sa nekada jačim ili slabije zadebljanim prstenastim obodom (3002,3 — T. VI, 36; 3026,3 — T. VI, 35; 3847; 3849 — T. VI, 33; 3878 — T. VI, 34), od koje neke, kao što smo već rekli, imaju i žlijebove na stranama. Kako nije sačuvan veći fragmenat ne može se bliže datirati. Zastupljeni su koso nešto prema van izvijeni obodi a na širokom obodu je i talasasta linija (3026,1 — T. VI, 31; 3036,2; 3841 — T. VI, 32). Od zdjela za gnječenje (Reibschale) sačuvana su samo dva fragmenta od crvenkaste zemlje sa dosta primjesa kvarca. Oblik oboda, kod koga prsten na prelomu oboda još nije jako naglašen, upućuje na I—II vijek n. e.²⁴³ (3059,4 i 3050,2 — T. V, 35 i 36). Zastupljeno je i nešto fragmenata zdjela oblika velikog pehara sa nogom (zv. Räucherkelche). Dva fragmenta oboda ovih zdjela imaju plastičnu valovitu vrpцу na obodu (3018,2,4 — T. V, 42) sa kosim urezima na obodu (3018,5). Dva su fragmenta bez ukrasa sa obodom lučno izvišenim van (3018,1,3 — T. V, 41). Jedan obod izvijen van ukrašen je ornamentom uboda (3004,1). Po lučno izvišenim profilima strana i još oštrom prelazu prema dnu ovi fragmenti spadaju još u I—II vijek n. e.²⁴⁴.

Među zdjelama velikih dimenzija preovladavaju zdjele ravnih strana oboda nešto zadebljanog i izvišenog (2976,2,5,6,1,3; 3036,1; 3015,1) od crvene i svijetle zemlje fino prečišćene, nešto malo rebraste površine tako da se rebra jedva naziru, dok su na unutarnjoj površini urezani snopovi koncentričnih linija. Ovim zdjelama i po obodu i po tehnici (vanjska je površina rebrasta a iznutra su snopovi urezanih linija) odgovaraju fragmenti velikih poklopaca (2975,2; 3057,2 — T. VII, 13). Ove velike zdjele sa poklopcima javljaju se i u Panoniji, i to na prelazu iz latenskog u rimsko doba, te se smatra da vode porijeklo iz latena. Manje pažljivog rada, sa dosta primjesa kvarca su zdjele široko izvišenog horizontalnog oboda debljih zidova (3046,2; 3008,2; 3057,1,3), i posude

²⁴⁰ Kathleen M. Kenyon, *Excavations at the Jewry Wall Site, Leicester, Reports of the Research Committee XV, Oxford 1948, Fig. 38—38,16.*

²⁴¹ E. Gose, op. cit. № 500—507.

²⁴² A. Schörgendorfer, *Die römische Keramik der Ostalpenländer, Sonder-schriften der Zweigstelle Wien des archäologischen Instituts des deutschen Reiches, Bd. XIII, 1942, T. V, 69.*

²⁴³ E. Gose, op. cit., str. 39, № 455, 459.

²⁴⁴ Ibidem. № 444—445.

sasvim velikih dimenzija, takođe sa horizontalno izvijenim obodom van, koje su nadene većinom u banji, te su vjerovatno služile pri kupanju (3730,1; 3850,3; 3834; 3057 — T. VII, 12, 11, 20, 21).

Pada u oči da je na ovim manjim kućnim posudama, loncima i zdjelama dosta rijedak ukras ornament. Sav ukras se sastoji iz koncentričnih ili talasastih linija, tipičnih za rimsko provincijsko posuđe. Jedino na velikim peharima imamo ornament uboda ili crtica koji više odgovaraju ornamentima na prahistorijskom posuđu. U takve vrste ornamenta spada i ravni obod sa već spomenutim ubodima i talasastom linijom (T. VIII, 2). Na domaću tradiciju podsjećaju i već spomenute priljubljene drške na zdjelama. Posebno mjesto među ornamentisanim fragmentima zauzima fragmenat (3037 — T. VIII, 5) zdjelice sa malom drškom od fino prečišćene i dobro pečene zemlje. Nasuprot svim ostalim fragmentima od fine zemlje on je rađen grubo rukom te je debelih zidova i nepravilnog oblika. Na površinu fragmenta je urezan čudan ornament kružnica sa zrakama, dok cijelu ostalu površinu ispunjavaju utisnuti kružići (slično kao kod pečatnih motiva kasne antike). Isti ornament utisnutih kružića ima i lonac domaće grube izrade kasnijeg doba iz Norika²⁴⁵. Očigledno je to neki proizvoljno rađen primjerak nevještom rukom, radi zabave. Kako je iste fakture kao i ostala crvena roba, a ovakve zdjele sigurno nisu prodavane, nameće se pretpostavka da je rađen tu, na licu mjesta. To bi bio ponovo dokaz da se u ovoj vili izrađivala i keramika.

Poklopci. Od manjih poklopaca su brojno najzastupljeniji ravni poklopci tankih zidova od bjeličaste do crvenkaste dobro pečene zemlje (diam. 8,5—10 cm, — 2982,2,3; 3014,2; 3020,1—8; 3068,1; 3837; 2989,1 — T. V, 49). Ravni horizontalni strana su i dva poklopca grubljeg rada veće debljine (do 1,5 cm), i to jedan veliki od crvenkaste zemlje (3166) i mali sa primjesom kvarcita sa ukrasom udubljenih kružića na gornjoj površini (3006,1 — T. V, 46). Pripadaju većinom ranom dobu I—II vijeka n. e. Kosih zidova su fragmenti poklopaca od fine crvenkaste zemlje (3020,3; 3348; 3167; 2982,1 — T. V, 47, 50, 51, 53). Blago svedenih strana su fragmenti većeg poklopca od crvene zemlje sa obodom koji se račva (3012,7 — T. V, 55) i manjih od manje prečišćene zemlje (3012,7 — T. V, 45; 3039,1; 3020,7,8; 3348,4 — T. V, 54). Svi nabrojani poklopci kosih zidova (osim T. V, 51) imaju zadebljan i proširen obod poklopca kojim naliježu na sud. Ovaj tip oboda se javlja od II vijeka n. e. dalje. U IV vijeku n. e. obodi poklopca se izvijaju prema gore²⁴⁶ kao na našem primjerku (3020,7 — T. V, 52). Ovaj poklopac je od crvene zemlje sa primjesom kvarcita slične fakture kao kasni primjerci *terre sigillate Chiare*. Istu fakturu imaju brojni fragmenti poklopaca, samo malo zadebljani na kraju i blagih strana (3012,1—7 — T. V, 45).

Zaključak

Iz ovog pregleda keramičkih nalaza vidimo da su u Višićima zastupljeni oblici keramike koji se po općim pravilima razvoja oblika rimske keramike i po datiranim primjercima u okolnim provincijama mogu datirati od kraja I vijeka n. e. do konca IV vijeka n. e. Svakako je ovo datiranje samo relativno iz više razloga. U pojedinim oblastima postoje i lokalne osobenosti koje se ne uklapaju u opća pravila razvoja oblika rimske keramike. Tako je u Domaviji primjećeno da se u istom grobu uz biko-nični pehar manje razvijenog oblika nalazi i primjerak koji bi po razvoju oblika spadao u kasniji period²⁴⁷. Moramo pretpostaviti da je takvih pojedinačnih osobenosti moglo postojati i u razvoju oblika keramike u Višićima. Zatim, većinom mali fragmenti oboda, uz koje su se samo ponekad našli i drugi karakteristični dijelovi posuda, takođe nisu dovoljni za preciznije datiranje. Isti oblik oboda, uz vrlo male promjene, zadržava se kod nekih posuda u svim periodima. Najzad, posebne teškoće se pojavljuju pri datiranju amfora koje još nisu detaljnije obrađene. Većinom su datirane samo prema oblicima cijelih posuda, dok su kod nas sačuvani većinom fragmenti usta. Do sada je jedino Pelichet²⁴⁸ pokušao da utvrdi hronologiju na osnovu razvoja profila usta amfora kod nalaza u Nyonu. On promjenu oblika usta smatra sigurnijim faktorom za datiranje nego promjenu oblika

²⁴⁵ A. Schörgendorfer, op. cit., T. XXI, № 287.

²⁴⁶ C. F. C. Hawkes—M. R. Hull, *Camulodunum*, str. 273.

²⁴⁷ M. Baum—D. Srejšević, op. cit., str. 25.

²⁴⁸ Edgar Pelichet, op. cit., str. 196.

amfora na osnovu koje je postavio hronologiju Grémier. Jer opća pravila razvoja Gréniera ne mogu se primijeniti na sve oblike. Pojedini oblici se nepromijenjeni zadržavaju do kraja antike. I karakteristično za I vijek oštro odvajanje grla i trbuha ponovo se pojavljuje u III vijeku n. e. Međutim, i hronologiju Pelicheta na osnovu razvoja profila usta E. Ettlinger ne smatra metodski sasvim ispravnim jer bi za konačne zaključke bilo potrebno da se bolje i sistematski obradi bar većina dosadašnjih nalaza.²⁴⁰

Iz ovih je razloga datiranje na osnovu tipološke obrade danas još u pojednostojnosti manjkavo. Međutim, brojniji materijal, kao naš iz Višića, ipak nam daje jednu opću sliku na osnovu koje se mogu postaviti vremenske granice keramičkih nalaza u ovoj vili, a koje obilježavaju i period postojanja ove zgrade. Dosta brojni fragmenti sa oblicima koji se u drugim provincijama pojavljuju od sredine do konca I vijeka n. e. upućuju na to da je vila vjerovatno već postojala koncem I vijeka n. e., a oblici kasne keramike tzv. bizantijske, naborane površine, i kasna Chiara, svjedoče da je život u vili trajao do konca IV vijeka n. e.

RIMSKÉ LAMPICE

Među nalazima su dosta zastupljeni i fragmenti rimskih lampica²⁴⁰. Samo dvije su nađene čitave. Nađene su u prostorijama domaćinstva u kojima su bili i bogati nalazi keramike (prostorije dvorište I, 9 i 10 A, 33 i 34 B). Izuzev dvije lampice, svi fragmenti pripadaju tipu X (po Löschke-u)²⁴¹, koliko se po fragmentima može suditi. Očuvani nosevi lampica pokazuju karakteristiku ovog tipa, naime plastični prsten leđa produžuje se i obrubljuje i nos lampe i time su leđa vezana sa nosom (T. VIII, 8). Na prstenu se nalaze po dvije ili tri bradavice (zadebljanja). Ovom tipu lampica vjerovatno pripadaju i fragmenti dna sa žigom Fortis (T. IV, 7) i Vibian(us), sjeveroitalijskih firmi²⁴², koje se najčešće javljaju na ovom tipu lampica. Tip X se po Löschke-u²⁴³ javlja koncem I vijeka n. e., vrlo je čest u II i III vijeku n. e., a u Panoniji i Ptuju se javlja još u IV vijeku n. e.²⁴⁴, što će sigurno biti slučaj i u Višićima, gdje je vila još postojala u IV vijeku n. e.

Od ranorimskih lampica nađena je samo jedna sa reljefom plitkim i nejasnim, sličnim nekoj ribi. Pripada tipu Ic po Löschke-u²⁴⁵, a javlja se krajem I i u II vijeku n. e. Kod nas su brojne lampice ovog tipa nađene u Dalmaciji²⁴⁶ (inv. br. 3227 — T. VIII, 9).

Druga cijela sačuvana lampica je okruglog oblika sa otvorom u sredini i tankom drškom i spada u tip XIII (Löschke). Sudeći po širokom dnu i relativno malom otvoru, spada u kasnije doba u II do III vijek n. e. kada oblici ovog tipa postaju nešto nerazmjerni i zdepasti (inv. br. 3225 — T. VIII, 11).

Ovi nabrojani tipovi lampica izgleda da su tipični za naše krajeve jer se pojavljuju i u drugim nalazištima. Tako su tip Ic i X zastupljeni i među nalazima u Ilidži²⁴⁷. I ovdje preovladava tip X. Za tip XIII nalazimo analogije u Domaviji.²⁴⁸

PREDMETI OD BRONZE I KOSTI

Predmeti finije namjene rađeni su od bronze i kosti. Većinom su to ukrasni predmeti, nakit, ili predmeti za finiju domaću potrebu.

Među ukrasnim predmetima važne su fibule jer nam daju mogućnost nešto preciznijeg datiranja. Među našim nalazima one su ipak malo zastupljene. Iz ranog doba Carstva je jedna aucisa fibula, čiji se luk postepeno sužava od glave prema nožici a

²⁴⁰ E. Ettlinger — Ch. Simonett, op. cit., str. 89.

²⁴¹ Inv. br. 3072, 3218 do 3229, 3724, 3737 do 3739.

²⁴² Siegfried Löschke, *Lampen aus Windonissa*, Zürich 1919, str. 295.

²⁴³ Ibidem, str. 270.

²⁴⁴ S. Löschke, op. cit., str. 215.

²⁴⁵ Dora Iványi, *Die Pannonischen Lampen*, *Dissertationes Pannonicae*, Ser. II, № 2, Budapest 1935, str. 11 i 16.

²⁴⁶ S. Löschke, op. cit., str. 305—308.

²⁴⁷ C. Patsch, *WMBH VII*, 1900, str. 101—119.

²⁴⁸ Kellner, *WMBH V*, str. 144.

²⁴⁹ *WMBH IV*, str. 288, sl. 47.

ukrašen je ornamentom kružića i crtica na obodu (Inv. br. 2581 — T. IX, 12). Ovaj tip aucisa fibule javlja se već u Augustovo doba i zadržava se do u II vijek n.e.²⁵⁹, dok drugi tipovi u Galiji žive do u III i IV vijek n.e.²⁶⁰. Vrlo su brojne njene varijante nađene u Dalmaciji, gdje njenu pojavu isto tako stavljaju u doba Augusta do Hadriana²⁶¹. Centar izrade ovog tipa aucise smatraju da je kod nas bio Siscia. Kako se ovaj tip fibule upotrebljava kroz čitava dva vijeka, ovaj nalaz nam ne daje mogućnost preciznijeg datiranja najranijih nalaza. Brojnije su kasnoantičke fibule IV vijeka n.e. Dvije fragmentarne krstaste fibule sa ornamentom kružića na nožici nađene su u vrtu peristila (3676,1,2 — T. IX, 15) a jedna sasvim fragmentarna nađena je u zgradi banje. One su tipa krstastih fibula IV vijeka n.e., što svjedoči da su zgrade vile postojale još u to doba. U ovo doba kasne antike spada i kružna fibula (3074) sa pokretnom iglom i krajevima zavijenim u spirale (T. IX, 10).

Od predmeta nakita, koji su, svakako, pripadali ljudima zaposlenim u vili, zastupljene su još bronzane igle zadebljane i profilisane glave (T. IX, 1, 3), bronzane karičice, prsten (3673,3 — T. IX, 16) čiji se obruč sastavlja pod krunom sa zelenom pastom, iz IV vijeka n.e.²⁶², fragmenti narukvice od bronzane žice i bronzana narukvica iz IV vijeka n.e. čiji su krajevi spljošteni i ukrašeni ornamentom stilizovane palmete²⁶³ (T. IX, 4). Nekoju vrstu ukrasa može se pripisati i karika o kojoj vise četiri fragmentarne pletene žice sa privjeskom, od koga je ostala samo žica savijena na krajevima. Na žici privjeska je bio neki ukras, valjda perla (3692 — T. X, 4). Nejasna je namjena malog fragmenta pločice sa ornamentom urezanih spirala (2842 — T. IX, 9). U neku vrstu aplika spada okrugla pločica sa još vidljivim rupicama za pričvršćavanje (3693 — T. IX, 11), pločica u obliku drške sa dva luka sa ornamentom cik-cak linije i kružića (2828 — T. X, 5) i oštećena bronzana pločica, vjerovatno od dijelova ratne opreme (3687 — T. X, 1). Pločica je četvrtastog oblika sa iskucana dva koncentrična kruga, a oko okvira je ornament polukrugova i krugova rađen u tehnici proboja. Na pločici su se mogli primijetiti tragovi pozlate.

Od bronzanih predmeta za domaću upotrebu zastupljeni su ključ u obliku prstena (T. IX, 13 i 14), drška i obod bronzanih posudica, bronzani klinici i bronzane igle sa ušicama za šivanje²⁶⁴ (T. IX, 3). Dvije nađene udice svjedoče da su se u ovom gazdinstvu bavili i ribolovom (2847, 2859, 2 — T. IX, 2). Dokaz luksuznog načina života u ovoj zgradi daje nam nađeni bronzani strigilis (2851,2), što ukazuje na to da se, uz kupanje i gimnasticalo. Velike dimenzije banje ukazuju da se tome posvećivala velika pažnja. Strigilis je tipa koji je preovladavao u istočnim provincijama. Ukras točkica na njemu je isti kao na primjercima u Panoniji²⁶⁵.

Manje brojni su predmeti od kosti. Većinom su to ukrasi u vidu igala raznih oblika sa glavom u obliku kugle ili piramide ili oblika konično zadebljanog prema glavi (T. IX, 5, 6, 8). Domaćoj upotrebi su služile igle za šivanje sa ušicom (T. IX, 5), koštani šarnir (T. IX, 7) i mala kašika²⁶⁶.

STAKLO

Nalazi antičkog stakla u vili u Višićima dosta su brojni ali su uslijed lomljivosti slabo očuvani, tako da su se od pojedinih posuda očuvali samo fragmenti. Najviše fragmenata nađeno je u dvorištu I i II i u prostorijama 9, 10 A, dakle oko prostorija zgrade sa peristilom. Od nađenih fragmenata nije se mogla rekonstruisati nijedna posuda. Zato i datiranje ovih fragmenata može biti samo približno, većinom po tehnici izrade.

²⁵⁹ E. v. Patek, *Diss. Pannonicae*, Ser. II, 19, Budapest 1942, str. 107, T. V, 3; Kowrig I., *Diss. Pann.* Ser. II, 4, 1937, str. 115.

²⁶⁰ Robert Gavelle, *Notes sur les fibules gallo-romaines recueillies à Lugdunum Convenarum*, Ogam XIV, 2/3, 1962, str. 215.

²⁶¹ Ivan Marović, *Iskopavanje kamenih gromila oko vrela rijeke Cetine*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXI, 1959, str. 75.

²⁶² Friedrich Henkel, *Die römischen Fingerringe der Rheinlande*, Berlin 1913, str. 124.

²⁶³ Inv. br. 3686; 2826; 2852,1,2; 3073,3; 3075,1; 3694.

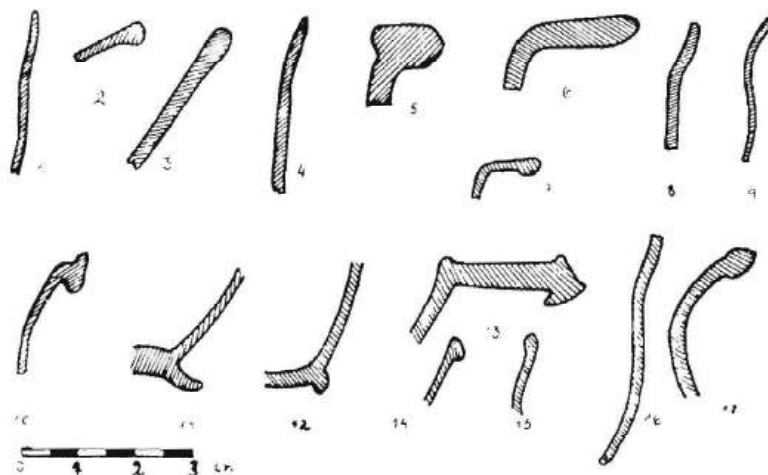
²⁶⁴ Inv. br. 3695; 3691; 3079,1; 2825; 2843,1,2.

²⁶⁵ Intercisa II, *Archaeologia Hungarica* XXXVI, str. 228, Tab. XLVII, 5 i XLVI, 7, 9, 10.

²⁶⁶ Inv. br. 2814,1; 2844,1,4,6; 2814,2; 2844,2; 2849,5,6,4; 2846; 2813.

Među ovim nalazima nisu zastupljeni fini proizvodi ranog prvog vijeka n. e. kao staklo milefiori i posudice od stakla intenzivnih i čistih boja²⁸⁷. Tehnika fragmenata iz Višića pokazuje već odlike s kraja I vijeka n. e. i docnije. Slabije su zastupljeni fragmenti prizmatičkih posuda širokih tankih drški sa gustim sitnim rebrima na površini, zelenkastoplavičaste boje, koje se javljaju krajem I vijeka n. e. i održavaju do u III vijek n. e.²⁸⁸ (Inv. br. 2820,3; 2841) i fragmenti plavičasto-zelenkastog stakla iz istog perioda (2820,2; 2822,3 — Sl. X, 2; 2822,1,2 — T. XI, 4; 2855,5).

Mnogo su češće zastupljeni fragmenti čistog bijelog stakla koje rajnske i galske fabrike počinju proizvoditi tokom II vijeka n. e. i docnije²⁸⁹. Fragmenti bezbojnog prozirnog stakla su obično vrlo tankih zidova a jedno zadebljano dno ukrašeno je plastičnom rozetom sročolikih listova (2815 — Sl. X, 1; 2834; 2837,3—5; 2838,1—5). Fragmenti druge varijante stakla su mliječnobijele boje, neprozirni su. Većinom imaju obod nešto iskošen van ravno odsječen; pripadaju II i III vijeku n. e. Samo jedan horizontalno izvijeni

Sl. 10.

široki obod (3071 — Sl. X, 13) upućuje na posudu većih dimenzija (2823 — Sl. X, 3; 2833,2,4; 2854,2; 2831,1,2 — Sl. X, 4, 3; 2855,1—3 — Sl. X, 11; 2836,2,5 — Sl. X, 8, 9). Nađen je i fragmenat malog ravnog kružnog poklopca istog oblika kao i keramički poklopci (2845). Od kraja II vijeka n. e. do u IV vijek n. e. vrlo je omiljeno ukrašavanje stakla raznobojnim staklenim nitima. U Višićima je nađen jedan fragmenat sa bijelim, drugi sa plavim nitima (2840; 3662,2). U isto doba pojavljuju se na posudama i ukrasi nabora i bradavica. Samo na jednom fragmentu su zastupljene zelenkaste izvučene bradavice (2856,2).

Fragmenti brušenog stakla sa udubljenim ornamentima u obliku duguljastih listova i krugova su većinom od bijelog prozirnog stakla (2812; 2815,1; 2833,1,3 — T. XI, 1, 2). Ova vrsta se kod nas većinom javlja u kasnoj antici. Vrlo brojni su i fragmenti posudica od providnog stakla koje nije sasvim bezbojno, nego ima svijetlozelenkastu boju vode (2820,3,4; 2819,2,3; 2832,1 — Sl. X, 5; 2830,2; 2839,1,2 — Sl. X, 6; 2853,2—4 — Sl. X, 7; 2854,1,4; 2853,1—5 — Sl. X, 10) i, po tehnici sudeći, pripadaju III vijeku n. e. kao i fragmenti skifosa jasne i čiste zelene boje (3664,5). Ostali fragmenti prljave, neodređene zelenkaste boje, najčešće nejasne maslinaste boje (3078,1—3 — Sl. X, 14, 15; 2820,2; 2821,1,3; 2822,4; 2819,1—4), pokazuju opadanje tehnike stakla koncem III i u IV vijeku n. e.²⁹⁰ Među njima su zastupljene i loptaste posudice malo iskošenog i odrezanog oboda, karakteristične za ovo doba (3664,5 — Sl. X, 16).

²⁸⁷ Anton Kissa, *Das Glas im Altertume*, Leipzig 1908, B. II, str. 385.

²⁸⁸ Ibidem, str. 384.

²⁸⁹ Ibidem, str. 385—387.

²⁹⁰ Ibidem, str. 388—394.

I fragmenti prozorskog stakla pokazuju raznu vrstu obrade. Među njima su zastupljeni još fragmenti slabije tehnike rada koji se i drugdje javljaju u I i II vijeku n. e. To su fragmenti azurnoplave boje (Inv. br. 2857) debelih zidova koji se na rubovima zadebljavaju, rađeni uobičajenom antičkom tehnikom izlivanja stakla u module posute staklenim prahom. Donja strana stakla uslijed toga ostaje hrapava i staklo nije sasvim prozirno nego malo zamućeno. Intenzivno plava boja ovog stakla još povećava slabu prozirnost ovog stakla nesavršene tehnike. Druga varijanta plavog prozorskog stakla je finije tehnike i ono je mnogo prozirnije. Mnogo je svijetlije plave boje i tanje, otprilike debljine današnjeg stakla, a hrapava donja strana je nešto manje hrapava i samo malo muti staklo (3077,4; 3835,1). Pronalaskom bezbojnog stakla u II vijeku n. e. i kod prozorskog stakla se javljaju fragmenti bezbojnog stakla (3835,2), istina, još debelih zidova, ali vrlo prozirni i samo malo zamućeni uslijed hrapave donje strane. Vrlo veliki stepen providnosti ima i prozorsko staklo bijelozelenkaste boje vode (2818,1—8; 3661,2; 3662,1), koje je nađeno i u vili u Bendorfu i datirano u III—IV vijek n. e.²⁷¹. I ovo staklo iz Višića je već savršenije obrade, glatkije donje površine i uslijed toga skoro sasvim providno.

Najsavršenije tehnike rada su fragmenti nađeni u zgradi sa peristilom (prostorija 3 — 2816,1—8 — T. XI, 3). Takođe su svijetlozelene boje vode, sasvim tankih zidova, tanjih od današnjeg prozorskog stakla. Fragmenti rubova su samo zaobljeni a ne zadebljani i na njima se vide kratke utisnute linije, možda od instrumenata za izvlačenje. Ono je sasvim providno jer je donja površina jedva malo hrapava. Istina i u Ljusini²⁷² su nađeni fragmenti stakla čija je donja površina bila već skoro glatka a očito pokazuju još karakteristike tehnike izvlačenja, što znači da se ova tehnika u III i IV vijeku n. e. već usavršila. Kako za ove fragmente iz Višića potpuno usavršene tehnike nemamo analogija, to je za sada teško datirati ove fragmente, pogotovo jer su uz rimske nalaze nađeni tragovi stanovnika i iz kasnijih stoljeća.

Iz analize nalaza stakla vidimo da i tu predmeti potiču iz istog razdoblja II do IV vijeka n. e. kojemu pripada i većina ostalih nalaza.

U staklene proizvode spadaju i nađeni fragmenti narukvica. One su uobičajene tehnike, polukružnog presjeka, od crnog stakla sa ukrasom utisnutih krugova na površini (T. X, 3) i od crnog stakla prošaranog bijelim nitima (T. X, 2).

ŽELJEZNI PREDMETI

Nalazi željeznih predmeta u Višićima su dosta raznovrsni, što se i može očekivati u bogatoj vili sa velikim domaćinstvom.

Među uobičajene nalaze spadaju ostaci predmeta za domaću upotrebu, kao mnogobrojni i raznoliki noževi (T. XII, 2, 3), ključevi za brave manjih vrata (2871 i 3670,1,2 — T. XII, 14) tipa »Schiebschloss«, reze za vrata (2873) i drugo. Među noževima je zastupljen i domaći oblik noža (2876,1 i 2879 — T. XII, 4) čest i u drugim rimskim nalazima u Bosni, a i danas je u upotrebi u ovim krajevima pod nazivom »čakija«.

Nalazi raznog poljoprivrednog oruđa i alata ukazuju na to da su robovi u ovoj vili obavljali i poljoprivredne radove i razne zanate koji su bili potrebni u velikom domaćinstvu. Na taj način vila se sopstvenim snagama snabdjevala potrebnom hranom i predmetima za domaćinstvo, što nalazimo i kod drugih velikih vila u Italiji i Galiji. Uz poneku od ovih vila nalazimo zastupljene i industrijske grane, kao što je pečenje cigle u vili u Višićima.

Na obavljanje poljoprivrednih radova upućuju nalazi kosijera (3666,1 — T. XII, 6), kose (2869 — T. XII, 7), srpa (2878 — T. XII, 9) i kamena iz prese za ulje ili vino, što svjedoči da su poljoprivredne proizvode i sami prerađivali. Ostaci troske i ingota (3668 — T. XII, 11) u blizini velikih prostorija koje su mogle služiti samo u domaćinske svrhe, upućuju na postojanje kovačnice iz koje su se sami snabdjevali alatom. Mistrija (3677 — T. XII, 10), razne vrste dlijeta (3662,1,2 — T. XII, 12) i klinovi (3671,1) za obradu

²⁷¹ Ibidem, op. cit., str. 365.

²⁷² I. Čremošnik, GZM 1959, str. 144.

drveta i metala, male bušilice za pravljenje rupa (2875 i 3671 — T. XII, 13) i sjekira (3668 — T. XII, 15) pokazuju da su se ovdje bavili zidarskim, stolarskim i drugim zanatima, svakako za potrebe domaćinstva²⁷³. Alatlijeke su većinom dosta oštećene te je teško odrediti potpuno precizno njihovu svrhu²⁷⁴. One nisu nađene na mjestu na kome su prvobitno služile, tako da ne možemo više dobiti sliku uređenja kovačnice, radionica, prese i drugih prostorija domaćinstva, jer su namještaj raznijeli Slaveni.

Među željeznim predmetima zastupljene su i razne vrste klinaca, koji potiču iz konstrukcije građevina, kao razne skobe i klinovi potrebni u konstrukcijama hipokausta (3670,2—4).

Ostaci oružja i ime beneficiara na fragmentu sigillate upućuju na to da je među stanovnicima vile bilo i lica u vojnoj službi. Od rimskog oružja zastupljen je jedan kratki mač oblika koji se nosio u prva dva vijeka n.e. (2686 — T. XII, 1). Zatim je nađena jedna mala strelica (2863,3), vrha piramidalnog oblika, koje su brojno zastupljene u nalazima u Saalburgu²⁷⁵. Druga strelica, kod koje je vrh oštećen (3683,2 — T. XII, 8) i ispod njega ima i tulac, nalazi takođe analogiju među materijalom u Saalburgu, koliko se može to suditi po oštećenom obliku²⁷⁶. Najzad, strelica sa srolikom oštricom (2666,2) pripada već slavenskim nalazima.

EPIGRAFSKI NALAZI

Na velikom području vile u Višićima nađeno je srazmjerno malo epigrafskih nalaza, svega dva grafito-natpisa na fragmentima keramike i pečat fabrike na jednom velikom komadu olovnog lima (30 × 25 cm). Na rješavanju ovih natpisa zahvaljujem se najljepše profesor R. Eggeru iz Beča.

1. Grafit (urezano ime na fragmentu svijetlocrvene keramike) sa imenom AEM(ilius) LICIN(ianus) nađen je u prostoriji 9 D (banje) (T. IV, 8). Ime je vjerovatno nekog privatnog lica ili radnika. Isti gentilicijum javlja se i u Naroni. Na fragmentu natpisa (CIL III, 8440 i Patsch, Naron, str. 87) nalazi se ime sevira Augustalis L. AEMI-LIUS HERMES IIIII et AEMILIA SATURNINA.

2. Grafit (ime je urezano na fragmentu dna terre sigillate Chiare) sa imenom OL(ilius) BEN(e)F(iciarius) ERB(oni) (centurionis) (T. IV, 10). Po profesor Eggeru, izgleda da je ovaj beneficiarius zauzimao neki manji položaj. Fragment je nađen takođe u zgradi banje u prostoriji 18 D.

3. Pečat radionice na fragmentu od olovne cijevi ili kotla nađen je takođe u banji u prostoriji 9 D. Slova natpisa I(d)IUS EUCA(r)P(us) — su mjestimično oštećena (T. IV, 1).

NALAZI NOVCA

Nalazi novca su dosta brojni i nađeni su svuda na području ruševina (Inv. br. 12.827—12.858). Pripada dobu od 104. do 383. godine²⁷⁷, dakle istom rasponu od kraja I do konca IV vijeka n.e. kao i ostali nalazi u vili:

1. A: IMP CAES NERVA TRAIANUS AUG GER DACICUS PM
R: TR P VII IMP III COS V P P, S' C — Coh. 760, god. 104.
2. A: HADRIANUS, posve istrošen, 2 komada (god. 117—138).
3. A: ANTONINUS AUG PIUS P P COS III
R: SALUS AUG — Coh. 711, god. 140—143.
4. A: ANTONINUS AUG PIUS P P TR P II
R: COS III — Coh. II-231, god. 148.
5. A: Antoninus Pius sasvim istrošen — god. 138—161.

²⁷³ B. Champion, *Outil en fers*, *Revue archéologique*, III, Ser. V, 1916, str. 211.

²⁷⁴ L. Jacoby, *Das Römerkastell Saalburg, Homburg von d. Höhe 1897*, str. 204—241.

²⁷⁵ Ibidem, str. 484, sl. 77/37.

²⁷⁶ Ibidem, str. 490, sl. 77/40.

²⁷⁷ Novac je odredio Dr J. Petrović, na čemu mu se zahvaljujem.

6. A: AURELIUS CAESAR ANTONINI AUG FII.
R: TR POT XIII COS II — Coh. 755, god. 160.
7. A: IMP ALEXANDER PIUS AUG
R: IOVI PROPUGNATORI — Coh. II-79, god. 222—225.
8. A: IMP ALEXAND AUG
R: IOVI CONSERVATORI — god. 222—225.
9. A: IMP MAXIMINUS PIUS AUG
R: FIDES MILITUM — Coh. 9, god. 235—238.
10. A: IMP VALERIANUS AUG
P M TR P VI — god. 253—260.
11. A: IMP GALLIENUS AUG
R: PAX AUG — Coh. 744, god. 253—268.
12. A: IMP PROBUS P F AUG
R: CONCORDIA MILIT — Coh. II-161, god. 276—282.
13. A: FL VAL CONSTANTIUS NOB CAES
R: GENIO POPULI ROMANI SD — Coh. 89, god. 292—306.
14. A: IMP CONSTANTINUS P AUG
R: SOLI INVICTO COMITI — Coh. 546, god. 305—337.
15. A: CONSTANTINUS AUG
R: D N CONSTANTINI AUG VOT XX — Coh. 119, god. 305—337.
16. A: D N CONSTANTINUS P T AUGG
R: Konstantin u četveropregu — Coh. 760, god. 305—337.
17. A: CONSTANTINUS MAX AUG
R: Dva vojnika između njih signa — Coh. 253, god. 305—337.
18. A: D N VALENTINIANUS P F AUG
R: GLORIA ROMANORUM — Coh. 12, god. 364—375.
19. A: D M GRATIANUS P F AUG
R: FEL TEMP REPARATIO — Coh. 9, god. 367—383.
20. A: CONSTANTINOPOLIS
R: Viktorija na pramcu lađe. — Coh. 21.

* * *

NALAZI IZ KASNIJIH PERIODA

Na prostoru rimske vile u Višićima nađeno je tragova stanovnika i iz vremena poslije rušenja i napuštanja vile. Pošto je vila porušena negdje koncem IV vijeka n. e., okolno stanovništvo počelo je ukopavati grobove u ruševine, a po dolasku Slavena u ove krajeve na ruševinama se razvilo malo slavensko naselje sa grobljem. Prema tome, na prostoru vile nalazimo i ostatke kasnoantičkog groblja, slavenskog naselja i slavenskog groblja. (Vidi Prilog III)

Kasnoantičko groblje

Kasnoantički grobovi su bez reda i određene orijentacije ukopani u dio vile koji je, izgleda, tada bio najjače porušen, a to su objekat A i B. Zastupljene su dvije vrste grobova. Dva dječja skeleta ukopana su u rimskim amforama, jedan — B₁ uz prostoriju 6 A, drugi — B₂ uz prostoriju 8 B. Uz ove grobove od amfora nađeno je i nekoliko grobova od rimske opeke složene u obliku krova, i to A₁—A₆ u dvorištu I, a A₇ u prostoriji 19 C (T. II, 2). Svi su bili bez priloga. Ovi tipovi grobova od krovne opeke složene u obliku krova nalazimo već u rimsko doba u II i III vijeku n. e. sa siromašnim priložima. Inače obje vrste ovih grobova održavaju se dalje do VI vijeka n. e. Zastupljeni su veoma brojno oko bazilike u Kapljuču²⁷⁸ (Split). Pripi-

²⁷⁸ Recherche à Salone, Tome I, Copenhagen 1928, sl. 141, str. 143—4.

suju ih siromašnim kršćanima iz perioda IV do VI vijeka n. e. Bez priloga su. Kako je način pokopavanja bez priloga i u Višićima isti kao u Kapljuču, to prema tome i ove grobove u Višićima možemo pripisati V—VI vijeku n. e., jer je vila tek srušena koncem IV vijeka n. e.

Slavensko naselje

Brojni tragovi privremenih ložišta i nekoliko zidanih ognjišta na prostoru vile govore za to da su Slaveni izvjesno vrijeme po svom doseljenju upotreбили ruševine vile u Višićima kao zaklon. Ova pojava da se Slaveni naseljavaju u rimske ruševine primijećena je osobito često na ruševinama antičkih gradova u Bugarskoj²⁷⁹. Slavenska keramika se i kod nas često javlja u ruševinama rimskih zgrada. Tako su nađeni fragmenti slavenske keramike u vili u Lisičićima²⁸⁰ i u vili u Brodci²⁸¹. Međutim, tragovi slavenskog naselja mogli su se do sada ustanoviti samo u Tutnjevcu.²⁸² U velikoj prostoriji ove vile nađen je debeo crn sloj od organskih otpadaka sa fragmentima slavenske keramike i ognjište. U podnicu sobe bila je ukopana jama za otpadke. Ovdje su se Slaveni, izgleda, uselili u samu kuću. Ostataka kuća od drveta ili pletera nije nađeno. Ovi ostaci jako liče na ostatke u vili u Višićima, pa i sastav i debljina debelog crnog sloja od organskih otpadaka su slični. U njima nema tragova sitnih ostataka izgorjenog drveta od kuća kao u nedavno otkrivenom i još nepublikovanom naselju u Žablaku kod Doboja. Međutim, tragovi vatre na fragmentima keramike iz Višića, debeo crni sloj mogli bi poticati i od izgorjenih mjestimičnih drvenih konstrukcija.

U Višićima su se Slaveni, izgleda, naselili u prostoru objekta D, jer su samo u njemu nađena zidana ognjišta i debeo crn sloj organskih otpadaka oko njih. Uz njih su nađeni i tragovi privremenih ložišta koja su ostavila samo tanak crven pečen sloj. Ova zidana ognjišta se razlikuju od drugih dvaju velikih ognjišta (O_1 i O_2) koja su nađena u objektu I u predjelu gdje je bilo slavensko groblje, a koja su sigurno služila za daće, jer je oko tih ognjišta nađeno dosta fragmenata keramike. Zidana ognjišta u groblju nisu nađena. Na metar debelom sloju ruševina, najgornji sloj ruševine, u debljini od 20 cm, je sasvim pocrvenio od vatre. Ovaj pečeni crveni sloj nalazi se odmah ispod humusa na dubini od 40 cm. Ova ognjišta su, prema tome, nastala već na sasvim porušenom objektu. Drugačiji je smještaj zidanih ognjišta. Tako su ognjišta O_7 (u prostoriji 7 D) i O_8 (u 8 D) izgrađena iznad samog poda substrukcija ove zgrade od kamenih blokova, a O_3 (u 3 D) od opeka. Iznad ovog građenog temelja ognjišta nađen je 30 cm debeo sloj crvene pečene zemlje ognjišta. Ognjišta O_3 i O_4 nisu građena, nego se prislanjaju uz poprečne zidove malih prostorija 16 i 17 D. Tragovi jake vatre nalaze se ovdje na 30 cm debelom sloju ruševine iznad samog poda substrukcija, dakle i ova ognjišta su, kao i zidana, na dubini od oko 1,20 m ispod površine. Uz ognjište O_3 nađen je veliki kamen od prese za ulje. U istoj dubini se nalazi i najveće ognjište u prostoriji 25 i 21 D, koje je građeno od nabacane podne opeke a promjera je 5 m. Oko ovog ognjišta je osobito bio debeo crn sloj od organskih otpadaka koji prati ostala zidana ognjišta, dok ga oko ognjišta u prostoru groblja ne nalazimo. Prema tome, dok su se ognjišta u groblju nalazila nad potpunim ruševinama zgrada, izgleda da su pojedine zidne konstrukcije u objektu D još postojale, jer se glavne ruševine nalaze iznad ognjišta. Slaveni su, dakle, naselili objekat D koji još nije bio potpuno porušen, dok su potpuno porušeni objekat A i B upotreabili za pokopavanje svojih mrtvaca.

Izgled cijelog slavenskog naselja u Višićima danas se ne može više rekonstruisati. Kako nije otkriven sav prostor sa ruševinama vile (nisu otkrivana velika dvorišta II, III, IV i V), nisu se mogli konstatovati ni svi tragovi ovog slavenskog naselja. U kojem

²⁷⁹ Krsto Mijatev, Die Mittelalterliche Keramik in Bulgarien, Praehistorische Zeitschrift XXXVII, 1959, H. 4, str. 220.

²⁸⁰ I. Čremošnik, GZM 1955, str. 119, sl. 4.

²⁸¹ I. Čremošnik, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne I, 1957, str. 127, Tab. I i II.

²⁸² I. Čremošnik, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne II, 1958, str. 37, Tab. I—III.

su obliku oni ove ruševine koristili kao zaklon, ostaje takođe neizvjesno. Zidovi zgrade D su danas potpuno porušeni a i temelji su većinom iskrčeni toliko da su očuvani najviše do 80 cm visine, a ponegdje samo najdonji red oblutaka. Tako jedino ognjišta i debeo crn sloj organskih otpadaka svjedoče o njihovom zadržavanju unutar zidova ove vile.

Slavensko groblje

Slavensko groblje u Višićima ne daje sliku jednog stalnog planiranog groblja kao slavenska groblja sa grobovima poređanim u redove (Reihengräber). Grobovi su bez nekog reda ukopani u ruševinu. Samo većinom održana karakteristična orijentacija grobova istok—zapad i fragmenti keramike oko njih upućuju na običaje ukopavanja kod Slavena. Centar groblja izgleda da je bio oko ognjišta za daću O_1 i O_2 u objektu A. Kako objekat A nije mogao biti istražen, to nisu otkriveni ni svi tragovi ovog slavenskog groblja.

Većina otkrivenih grobova, ukopanih u ruševinu većinom do dubine zdravice, nemaju priloga (C_1 do C_6 u objektu A, C_6 u prostoriji 13 B, C_7 u prostoriji 16 B, i C_{11} i C_{12} u dvorištu III). Jedino su se uz grobove C_4 do C_6 našli fragmenti slavenskih posuda u kojima su vjerovatno donošena jela na grob. Pouzdano su se mogli konstatovati prilozi samo uz skelete groba C_9 , C_{10} i C_{18} .

Skeleti grobova C_9 i C_{10} ležali su u samoj ruševini od velikih odlomaka opeke i kamenja. Uslijed toga su kosti bile zdrobljene i rastresene u ruševini: jedino su se glave bolje očuvale. U ruševini oko skeleta C_9 nađeni su fragmenti dvaju prstenova od tankog bronzanog lima, koji se naprijed širio u ovalnu pločicu. Očuvani su vrlo loše. Uz lubanju skeleta C_{10} nađene su dvije ogrlice od žice. Prva je od žice presjeka romba, a bridovi su sitnim udarima instrumenta malo zaobljeni (vel. $16,5 \times 11,3$ cm — T. IX, 17). Pri krajevima se žica stanjuje i zatvara petljom i kukicom. Druga ogrlica, iste tehnike rada, sastoji se iz dva nejednaka kraka koji se takođe kopčaju petljom i kukicom, a naprijed se krakovi završavaju elipsastim bobicama (vel. $15,3 \times 12$ cm — T. IX, 18). Uz ova dva skeleta nađeni su fragmenti slavenske keramike (3373 i 3374) koji spadaju u početak srednje gradišne periode. Analogije ovim ogrlicama od žice nalazimo i kod sjevernih Slavena, a nastale su, izgleda, pod uticajem prahistorijskih kultura²⁸³. Ogrlice od jedne žice (torkves) javljaju se dosta rijetko, češće su ogrlice od više prepletenih žica. Ogrlica od jedne žice nađena je na Ptujskom Gradu²⁸⁴. Drugi primjer, srebrni torkves iz Grboreza²⁸⁵, liči i po tehnici rada našim primjercima: ima takođe rombičan presjek, a bridovi su udarom instrumenta malo zaobljeni. Ogrlica iz Grboreza je datirana u VIII do IX vijek n. e. Ogrlice iz Višića pripadaju istom dobu, i to VIII vijeku, jer je uz njih nađena keramika tipa srednje gradišne periode.

Najbogatije priloge imao je grob C_8 u prostoriji 23 B, ukopan u ruševinu tako da je prilikom kopanja rake iskrčen dio zida koji prostoriju dijeli od apside. Skelet (dužine 158 cm) ležao je na zdravici tako da je bolje očuvan i mogao se očistiti, jedino kosti grudnog koša bile su već vrlo trošne. Skelet je bio orijentisan istok—zapad, a ruke su bile opuštene niz tijelo. Na grudnom košu nađeno je 9 jagoda (7 mm dužine) zlatne ogrlice (T. X, 9), i dvije staklene perle (T. X, 6, 7). Ispod lubanje nađene su dvije zlatne naušnice, zvane »bizantijske«, sa četiri jagode (duž. 3,7, šir. 2,5 cm — T. X, 10). Jagode ogrlice i naušnice bogato su ukrašene granulacijom i filigranom.

Bizantijske naušnice nađene su u Bosni još u Mihaljevićima i u Mogorjelu, samo su ove od srebra i jednostavnije obrade²⁸⁶. Zlatne naušnice, slično bogato ukrašene kao u Višićima, nađene su kod nas još u groblju na Ptujском gradu²⁸⁷ i u Ninu²⁸⁸. Naušnice

²⁸³ L. Niederle, *Život starych Slovana*, Prag, 1913, D. I, 2, str. 650.

²⁸⁴ Josip Korošec, *Staroslovansko grobišće na Ptujском gradu*, Ljubljana 1950, str. 77.

²⁸⁵ Š. Bešlagić, *Grborezi — Srednjevjekovna nekropola*, Sarajevo 1964, T. XX, 3.

²⁸⁶ N. Miletić, *GZM* 1963, str. 174.

²⁸⁷ J. Korošec, *op. cit.*, str. 75, sl. 15.

²⁸⁸ Ksenija Vinski, *Ranosrednjevjekovni slavenski zlatni nakit u arheološkom muzeju u Zagrebu*, *Starohrvatska prosvjeta* III, 2, 1952, str. 25.

iz Višića imaju jagode sa ukrasom granuliranih trokutića kao jagode naušnice iz Nina i dio jagoda naušnica iz Ptuja. Ukrašenost bočnih jagoda sa lukovima od filigrana naušnice iz Višića pokazuje nešto drugačiju varijantu od filigranskih lukova na naušnicama iz Ptuja i na jagodama ogrlice iz Trilja²⁸⁰, koja predstavlja do sada jedinu analogiju jagodama ogrlice iz Višića. Zlatne jagode istog oblika nalazimo inače već mnogo ranije na ogrlicama iz kasnohelenističkog doba²⁸⁰ i one predstavljaju svakako naslijeđe antičkih radionica. Ovi zlatni nalazi nakita smatrali su se ranije importom iz bizantijskih radionica. Međutim, na osnovu novijih istraživanja smatra se da su i zlatni nalazi rađeni u domaćim radionicama pod uticajem istoka, jer i među starohrvatskim naušnicama od srebra i bronz, koje su rađene u dalmatinskim radionicama, nalaze se bizantijske naušnice sa jagodama ukrašenim granuliranim trokutićima²⁸¹. Prema tome, i naušnice iz Višića, koje pokazuju sve karakteristike starohrvatskog nakita, vjerovatno potiču iz obližnjih dalmatinskih radionica IX vijeka n. e.

Osim ovih u cjelini očuvanih grobova, naišlo se u ruševinama i na fragmente kostiju, kao u vrtu peristila, uz prostoriju 13 C u dvorištu III i drugdje na prostoru objekata A i B. Po tome izgleda da su poneki skeleti stradali prilikom vađenja kamena iz ruševina i zidova za gradnju kuća. Na to upućuje i nalaz srebrne bobice, kopče i slavenske keramike u vrtu zgrade sa peristilom. Srebrna bobica podijeljena je plastičnim trakama u četiri dijela, a dijelovi su popunjeni zrcima granulacije. Slična bobica nađena je u Moravskoj i datirana u IX vijek n. e.²⁸² Blizu ove bobice nađen je i dio male srebrne kopče sa kukicom (T. X, 8), koja je ukrašena plastičnom lozicom sa lišćem koje se povija prema centru. Listovi su plastični sa realističkim detaljima, te ne odgovaraju načinu obrade listova na ranijim predmetima, npr. kešteljske kulture. Realistična obrada može upućuje prije na kasniji srednji vijek.

Iako su nalazi u grobovima malobrojni, oni ipak upotpunjuju i potvrđuju datiranje brojnijih nalaza keramike, koji pokazuju da je ovo naselje sa grobljem iz najranijeg perioda, dakle iz perioda do X vijeka n. e. Slika cijelog groblja se nije mogla dobiti, jer su upravo na ovom prostoru objekta I izgrađene kuće, a jedan dio je, izgleda, oštećen i bivšim tokom rijeke.

Slavenska keramika

Slavenska keramika nađena je na cijelom terenu vile u sloju ruševine, najčešće pomiješana sa rimskom keramikom. Nalazi se i u samom kulturnom sloju rimskog doba, kao u dvorištu I, jer su slavenski grobovi ovdje duboko ukopani. Skeleti su često ležali na samoj zdravici. Pouzdano su se mogli izdvojiti samo manji nalazi slavenske keramike, kao keramika iznad ognjišta u prostoriji 6 A, uz grob u prostoriji 13 B, i u dvorištu III. Keramika je bila brojnije zastupljena i oko zidanih ognjišta naselja.

Slavenska se keramika ipak po okolnostima nalaza, po oblicima i fakturi na ovom nalazištu sigurno mogla izdvojiti od rimske. Ovi rezultati će nam poslužiti da sada i sa sigurnošću izdvojimo slavensku keramiku sa obližnjeg nalazišta Mogorjela, gdje to nije uspjelo usljed nedostataka terenskih podataka. Materijal iz Mogorjela, koji je mnogobrojniji i bolje sačuvan — od mnogih oblika sačuvali su se cijele posude — može opet poslužiti za rekonstrukciju nekih oblika posuda, koje su u Višićima nađene samo u fragmentima.

Fragmenti slavenske keramike se već po grubljoj fakturi razlikuju od rimskih. Oni su mrke, sivkastožute, sivkastocrvene i crvenkaste boje; imaju uvijek dosta jaku primjesu kvarcita, koji je kod tehnički bolje izvedenih primjeraka potpuno isitnjen. Rimska keramika je finije fature, od dobro prečišćene zemlje bez primjesa kvarcita i savršenije tehnike obrade. Ovu podjelu keramike potvrđuje i jedan drugi detalj. Najviše

²⁸⁰ Karaman Ljubo, *Starohrvatsko groblje na Majdanu kod Solina*, Split 1936, Tab. XXIII.

²⁸⁰ Pierre Amandry, *Les bijoux antiques*, Strasbourg, 1953, str. 85, Tab. XXXIII, 25—6.

²⁸¹ Ksenija Vinski, op. cit., str. 21—25.

²⁸² Josef Poulik, *Staroslovanska Morava*, Brno 1948/50, str. 49, Tab. XLI, 7 a.

rimske keramike, osim u dvorištu I, nađeno je u prostoriji oko bunara (8 C). U toj prostoriji je nađen samo jedan fragmenat slavenske keramike u ruševini iznad bunara i to obod lonca oblika tzv. dolijsa, dok je fragmenata rimske keramike bilo do hiljadu komada. U ovoj prostoriji nije nađeno nikakvih tragova kasnijeg naseljavanja. Prema tome izgleda da je bunar bio zatrpan i neupotrebljiv odmah poslije rušenja rimske vile. Ova činjenica nam može poslužiti kao siguran dokaz, koji nam daju terenska opažanja, da keramika grube fakture ne pripada rimskom vremenu.

I analiza tipova ove grube keramike pokazuje da su tipovi zastupljeni u Višićima većinom poznati i sa ostalih slavenskih nalazišta. Kako je kod nas za sada mali broj publikovanih slavenskih nalaza i keramika još uvijek nije sigurno datirana, mogla se za sada dati samo tipološka obrada materijala. Zastupljeni su, uglavnom, tipovi sve tri periode gradišne keramike.

Najstariji oblici i oblici starijeg gradišnog doba. Među nalazima slavenske keramike zastupljeni su i najstariji tipovi slavenske keramike koji po slabo razvijenom obodu odgovaraju najstarijim tipovima paljenih grobova u Českoj²⁹³. To su obodi mrke (inv. br. 3780,1,2 — T. XIII, 12) i crvene (3090,1 — T. XIII, 11) boje, vrlo grubo rađeni, sa primjesom krupnih zrnaca pijeska, hrapave površine na kojoj se vide još tragovi rada ruku. Od fragmenata ove najstarije keramike mogao se rekonstruisati samo lončić (3879 — T. XIII, 3) mrke fakture i vrlo grubog rada ruku. Nađen je sam na podu mozaika u prostoriji 22 B. Njegov zdepasti oblik širokog dna odgovara oblicima lonaca iz doba seobe naroda kod Avara i Gota. Ovi oblici se javljaju u slavenskoj keramici vjerovatno pod uticajem okolnih Avara²⁹⁴. Lončić sličnog oblika nađen je i u Mogorjelu²⁹⁵. Ostali obodi pokazuju razvijen oblik oboda starije gradišne keramike, rađeni su rukom i imaju katkada ornament talasaste linije (T. XIV, 3, 4). Ovim obodima odgovaraju i fragmenti dna nepravilnih oblika, izvlačeni rukama (3096,2 — T. XIII, 1; 3101,1; 3090,3; 3102,4,5; 3103,1,2; 3746,1,2; 3756,1,2; 3762,1,2,5; 3780,1,2; 3744,1,2). Ovi fragmenti su sivkastožućkaste, crvenkaste i mrke boje, vrlo nepravilnih oblika, imaju dosta primjesa krupnog pijeska, neravne su površine i slabo pečeni.

Srednje gradišno doba. U tipove kraja starijeg i početka srednjeg gradišnog doba mogu se uvrstiti obodi već jače iskošeni van, na kojima se, samo na uskom prostoru oboda, vidi već trag upotrebe vitla. Umjesto krupnog pijeska imaju primjesu sitnijih zrnaca kvarcita (3080,2; 3096,1; 3368 — T. XIII, 4; 3350,1; 3762,3; 3373; 3379,1,2; 3760,2; 3357).

U početak srednje gradišne periode spadaju i obodi velikih lonaca sa visokim i izraženim vratom koji je, obično, kod slavenske keramike nizak. Dok je obod već dosta pravilno izveden na vitlu, ispod oboda se još vide tragovi izvlačenja rukama. Sivomrke su boje, osrednje pečeni, sa primjesom manjih zrnaca kvarcita (3115,1,3 — T. XIII, 15; 3102,1; 3369; 3754,1,2; 3372,1 — T. XIII, 22, 23; 3087,1). Ovi lonci visokog vrata i oboda zastupljeni su kod nas i na drugim nalazištima²⁹⁶.

Visoki vrat i obod ima i nekoliko fragmenata velikih lonaca, čiji je kraj oboda previjen i sa vanjske strane pričvršćen tako da je nastalo zadebljanje. Kako ivica oboda nije ravno odsječena, zadebljanje je negdje uže negdje šire, do 1 cm širine (3372,2,3 — T. XIII, 17, 18; 3764,2; 3097,3; 3100,1,2 — T. XIII, 16). Kod većine ovih fragmenata (osim na obodu 3100,1,2 — T. XIV, 9, koji predstavlja tehnički najbolje izveden primjer) na vratu se još vide tragovi izvlačenja rukama, te po tehnici rada odgovaraju početku srednje gradišne periode. Tipu ovih oboda slični su početni tipovi srednjovjekovne keramike, kojima možda pripada fragmenat bolje tehnike (T. XIV, 9).

Među razvijenim oblicima srednjeg gradišnog doba jasno se izdvajaju dvije varijante oboda, i to obično lučno izvijen obod (3371,1,2 — T. XIII, 24—26; 3761,1,2; 3084,11) i koso izvijen obod pod ostrim uglom (3084,2—10 — T. XIII, 35, 36; 3107,3;

²⁹³ Josef Poulik, *Jižní Morava zeme давных Slovanu*, Brno 1948—50, sl. 27 a-b.

²⁹⁴ J. Poulik, *Staroslovanska Morava*, str. 11, sl. 32,4.

²⁹⁵ I. Čremošnik, *GZM VII*, 1952, Tab. VII, 2.

²⁹⁶ P. Anđelić, *Slavenska keramika na crkvinu u Nerezima* — T. II, 1 i Dva srednjovjekovna nalaza u Sultićima kod Konjica — T. I, 2 (u *GZM XIV*, N. S., 1951).

3760,1; 3742,3; 3750,1; 3091,4 — T. XIII, 38). Dok je prvi obod vrlo čest u slavenskoj keramici, drugi obod je manje zastupljen. Na nizu ovih oboda može se lijepo pratiti razvoj od lučno izvijenih oboda u koso izvijene obode pod više ili manje oštrim uglom. Konac ovog razvoja predstavljaju obodi tipa lonca sličnog rimskom doliju o kome će kasnije biti govora. Samo koso izvijeni obodi srednjeg gradišnog doba pripadaju, koliko se po fragmentima oboda može suditi, još najolika obliku uobičajenog slavenskog lonca, dok je oblik dolija drugačiji. I u fakturi postoji razlika između spomenute dvije varijante oboda tipa srednjeg gradišnog doba. Iako su lonci i jedne i druge varijante od mrke zemlje sa primjesom manjih zrnaca kvarcita, lučno izvijeni obodi lonaca imaju tanje zidove i slabije su pečeni, dok su drugi debljih zidova, bolje pečeni i sasvim već odgovaraju fakturi lonaca tipa dolija grubljeg rada. Prema tome, vjerovatno u ovoj grupi izvijenih oboda pod uglom imamo početni razvoj oboda lonaca tipa dolija.

Tipu srednjeg gradišnog doba spada i grupa keramike mrke fakture, sa primjesom skoro sasvim isitnjenog kvarcita i ukrašena linijama i trakama izvedenim točkićem (T. XIV, 12, 5; 3110,1,2 — T. XIII, 27; 3105,1,2 — T. XIII, 21; 3104,3; 3089,1,2; 3749; 3101,2). I ovdje su zastupljeni fragmenti bolje i slabije obrade. Iako su obodi rađeni na vitlu, na ponekim od njih se ispod oboda još vidi trag izvlačenja rukama: oni su i slabije pečeni. Primjerci savršenije tehnike obrade su ujedno i bolje pečeni. Ovi ornamenti izvedeni točkićem javljaju se na keramici u Českoj²⁹⁷ već u starije gradišne doba, ali preovladavaju, kao i u Poljskoj²⁹⁸, u keramici srednjeg gradišnog doba. I u Višićima je većina fragmenata tipa srednjeg gradišnog doba. Tipu starijeg gradišnog doba po fakturi i obradi može se pripisati br. 3110,1,2, a tipu negdje na prelazu u srednje doba i posuda sa okruglom drškom koja nije uobičajena u slavenskoj keramici (3109,1—3 — T. XIV, 8). Oblik ove drške se javlja na keramici Germana²⁹⁹. Sličan oblik se nalazi u kanabama još u rimsko doba, a predstavlja imitaciju bronzanih kotlova. Na najstarijoj se keramici, prema tome, u Višićima mogao konstatovati uticaj avarske i germanske keramike na slavensku ali samo na rijetkim primjercima.

Oblici mlađe gradišne periode. Tipovi koji mogu da se pripišu mlađoj gradišnoj periodi pokazuju dvije vrste tehnike: grupu posuda sa metličastim ornamentom i lonce sa obodom tipa mlađe gradišne periode ili tipa dolija.

Posude sa metličastim ornamentom (T. XIV, 14) su većinom mrke do crvenkaste boje, i skoro uvijek sa primjesom sasvim isitnjenog kvarcita: prema tome, glatkije površine i boljeg rada i pečenja (3104,1; 3085,4; 3757,4; 3782,2,3). Metličasti je ornament ponekad kombinovan i sa talasastom linijom (3741,1; 3745,1). U tehniku obrade metlicom mogu se ubrojati i ornamenti sa višestrukim talasastom linijom izvedenom sličnim instrumentom (3745,2; 3104,2; 3783,1; 3782,1; 3776; 3084,1). Među obodima lonaca ukrašenih metličastim ornamentom tipu srednje gradišne periode se mogu pripisati samo dva primjerka (3085,1,3 — T. XIII, 13; 3054,2), dok veći broj pokazuje razvijeniji obod mlađe gradišne periode (3085,2; 3097,1; 3350,2; 3750,3 — T. XIII, 30; 3757,1—3 — T. XIII, 32—34; 3764,1; 3775; 3777,2 — T. XIII, 14). Zastupljena je i jedna zdjela sa uvučenim obodom (3088,1). Prema tome, metličasti ornament se na keramici u Višićima većinom javlja na tipovima mlađeg gradišnog doba, manje iz srednjeg. U to doba ovaj ornament preovlađuje i u nalazima slavenskog groblja u Ptuju³⁰⁰ i među nalazima u Českoj³⁰¹ i Poljskoj³⁰².

Obodi tipa mlađe gradišne periode manje su zastupljeni nego obodi dolija. Oni su žućkastosive i mrke boje, iste fakture kao i fragmenti tipova lonca dolija sa primjesom bolje isitnjenog kvarcita i dobro pečeni. Površina je glatka i pokazuje tragove glačanja, ali nije sjajna (3092,1 — T. XIII, 19, 20; 3112,4,5; 3113,2). Između ovih tipičnih oboda treće gradišne periode i oboda dolija postoje varijante (3091,5; 3116,2; 3091,2; 3102,3; 3115,2;

²⁹⁷ J. Eisner, Devinska Nova Ves, Bratislava 1952, str. 393—7.

²⁹⁸ Joscif Kostrzewsky, Les origines de la civilisation Polonaise, Paris, 1949, str. 480—90.

²⁹⁹ Rafael von Uslar, Die germanische Keramik in den Kastellen Zugmantel und Saalburg — Jahrbuch VIII, 1934, str. 62, sl. 2,30.

³⁰⁰ J. Korošec, Staroslovansko grobišće na Ptujskom gradu, str. 275.

³⁰¹ J. Eisner, Prähistorische Zeitschrift, Berlin 37, 1957, H. 4, str. 215—217.

³⁰² J. Kostrzewsky, op. cit., str. 480—90.

3112,6 — T. XIII, 45) koje stoje između ova dva tipa. Na osnovu njih se može pratiti postepeni razvoj u tip oboda dolija (3092,1 — T. XIII, 38; 3054,6 — T. XIII, 39; 3112,6 — T. XIII, 45; 3091,6 — T. XIII, 42; 3112,1 — T. XIII, 43; 3112,2 — T. XIII, 41; 3095,2 — T. XIII, 40; 3054,3 — T. XIII, 44). Tipični obodi tipa dolija imaju obod uvijek vrlo iskošen, sa oštrim i naglašenim prelomom. U vili su nađeni samo mnogobrojni fragmenti oboda tipa dolija, od kojih se nijedan nije mogao rekonstruisati. Međutim, taj oblik lonca je zastupljen isto tako brojno i u Višićima i u Mogorjelu, gdje su se mogla dva do tri primjera rekonstruisati³⁰³ (T. XIII, 2). Ovaj oblik lonca bez naglašenog vrata i sa najvećom širinom odmah ispod oboda nije čest u slavenskoj keramici iako ga ponegdje ima.

Obodi tipa dolija nađeni u Višićima pokazuju grublju i finiju obradu a uvijek su dobro pečeni, samo ne uvijek ravnomjerno. Primjerci grube tehnike rada imaju jaču primjesu krupnijih zrnaca kvarcita, crvene su ili žućkaste boje (3083,1,2,4; 3054,1,2; 3050,4,5; 3095,1; 3762,4; 3763,2; 3766,1; 3767,2) ili sivkastomrke boje (3082,2,3; 3083,3,5; 3092,3; 3759,1—4). Većina oboda, međutim, jasno pokazuje tragove lakog glačanja ili poravnavanja površine oboda, samo mali prostor ispod oboda ima ponekad neravnu površinu (3054,4; 3118, 1—3; 3352,1,3; 3353; 3767,1; 3771,1; 3773,1,2; 3349,2). Na unutarnjoj strani vide se ponekad na fragmentima tragovi izravnivanja predmetom koji je ostavljao šire (3349,1; 3763,1) i uže brazde slične metličastom ornamentu (3082,1; 3349,2; 3092,2; 3773,3). Ove tragove izravnivanja nalazimo najčešće na primjercima bolje obrade, kod kojih su i obodi glačani tako da im je površina sjajna (3349,5; 3095,3; 3102,2; 3107,2; 3774,1; 3752). Kod ovih fragmenata nije glačana površina ispod samog oboda nego ona nešto niže. Ovim obodima, izgleda, pripadaju fragmenti sa tragovima tamnijih pruga od glačanja na površini (3774,2,4—7; 3772,1—3; 3351,1—3). Žućkastomrke su boje, neravnomjerno pečeni, i potezi instrumenta za glačanje su vidljivi. Na unutarnjoj strani se kod ponekih javljaju potezi izravnivanja grubim instrumentom (3351,1—3; 3774,2). Među ovim primjercima ima i fragmenata grubog rada glačane dosta neravne površine i bez sjaja (3362,3 i 3358,2). Na nekoliko ovih primjeraka potezi instrumenta na površini su primili tamniju boju (3358,2,3 i 3362,1,2 — T. XIV, 13), tako da ona ponekad liči na neki prugasti ornament (3358,1).

Među obodima (većinom od dolija) postoji jedna grupa fragmenata velikih posuda koji na vratu imaju ornament noktima utisnutih kosih linija (3770; 3349,3; 3114; 3116,1; 3094,1; 3778). Obodi ovih lonaca su uglačani i iste tehnike kao i ostali lonci tipa dolija sa tragovima glačanja. Ornament utisnutih kosih linija na vratu imaju i fragmenti velikog suda čiji je obod oštećen, te mu nije jasan oblik (3108,1—3). Na ornamentu je i jedno piramidalno ispupčenje koje je, izgleda, nadomještalo dršku. Na površini se vide tragovi glačanja, a na unutarnjoj strani se vide brazde od poravnavanja (T. XIV, 10). Nešto grubljeg rada i neglačane površine je fragmenat sa ornamentom dobivenim utiskivanjem dugih vertikalnih brazda ispod vrata (3352,2).

Oblik lonca tipa dolija, sa kosim obodom, koji, lomeći se pod kosim uglom, odmah prelazi u široka leđa tako da je u gornjem dijelu najširi, nalazimo već u mlađe latensko doba³⁰⁴. U rimsko doba ovaj se oblik vrlo često upotrebljava za različito posude a osobito za velike posude za ostavu — dolija³⁰⁵, te je zato ovaj tip lonca u Mogorjelu pogrešno svrstan u rimsku keramiku. Međutim, ovaj je oblik, iako rjeđe, zastupljen u slavenskim nalazima i u drugim zemljama. Obod iskošen pod oštrim uglom nalazimo i u Českoj, samo je oblik lonca jajolik³⁰⁶. Oblik ovog lonca zastupljen je u nalazima slavenske keramike u Rumuniji³⁰⁷. Oblici oboda tipa dolija nađeni su osim u Višićima, i obližnjem Mogorjelu i mnogo južnije na Paniku kod Trebinja³⁰⁸. Nađeni su u šutu ruševine crkve u koju su ukopani srednjovjekovni grobovi: ova keramika vjerovatno takođe potiče od daće, jer je nađena rastresena u šutu. Fragmenti ovih oboda i ovdje pokazuju različitu tehniku obrade. Neki su od prečišćenije zemlje i dobro pečeni, dok

³⁰³ I. Čremošnik, GZM VII N. S., 1952, Tab. VII, 4.

³⁰⁴ Konstantin Können, Gefäßkunde, Bonn 1895, Tab. XI, 5; XII, 1; VIII, 3, 4.

³⁰⁵ I. Čremošnik, GZM VII N. S., 1952, str. 257.

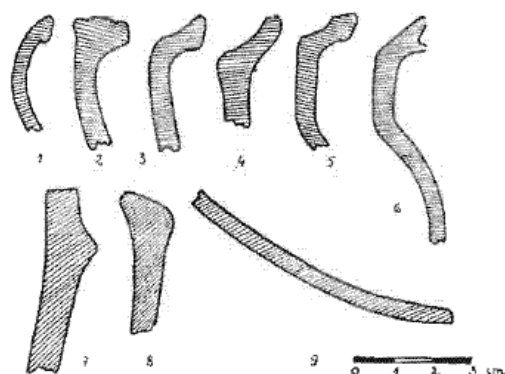
³⁰⁶ J. Poulik, Staroslovanska Morava..., Obr. 7/2,3; 8/1 i 9/7.

³⁰⁷ M. Chisvasi-Comşa, Studii şi cercetări de istorie veche VIII, 1957, str. 267, Pl. IV, 6, 13, 14.

³⁰⁸ Nalaz još nije publikovan.

izvjestan broj pokazuje mnogo slabiju tehniku rada od one u Višićima, mrke su boje sa dosta primjesa krupnijih zrnaca kvarcita i vrlo slabo pečeni, tako da zapravo liče na tehniku obrade slavenske keramike iz prelaza starije gradišne periode u srednju. Na žalost, i ovdje nam teren ne daje nikakvu mogućnost datiranja, grobovi su bez priloga, a keramika je nađena u šutu i izmiješana i sa kasnoantičkom keramikom, jer je crkva građena na temeljima rimske vile. Iz ovih primjeraka ipak možemo zaključiti da je ovaj tip oboda dolija tipičan za primorske krajeve, gdje je, vjerovatno, nastao pod uticajem jake rimske tradicije.

Osim jednostavnih oboda tipa mlađe gradišne periode zastupljeni su i više profilirani obodi (3113,4 — Sl. XI, 5), zatim 3086 — Sl. XI, 4 i 3097,3 — Sl. XI, 1; oni nalaze analogije i u keramici Rumunije u X i XI vijeku³⁰⁹.

Sl. 11.

Od tipova srednjovjekovne keramike zastupljen je samo jedan obod tipa loptastog lonca (Bombentopfa) koji se na slavenskim nalazištima u Njemačkoj javljaju isto tako već u X—XI vijeku n. e. (3080,5 — Sl. XI, 6).

Poklopci. Od poklopaca nađena su samo dva fragmenta oboda (3106,1,2 — Sl. XI, 9) koji pokazuju kupasti oblik, zastupljen i među slavenskom keramikom nađenom u vili u Tutnjevcu³¹⁰.

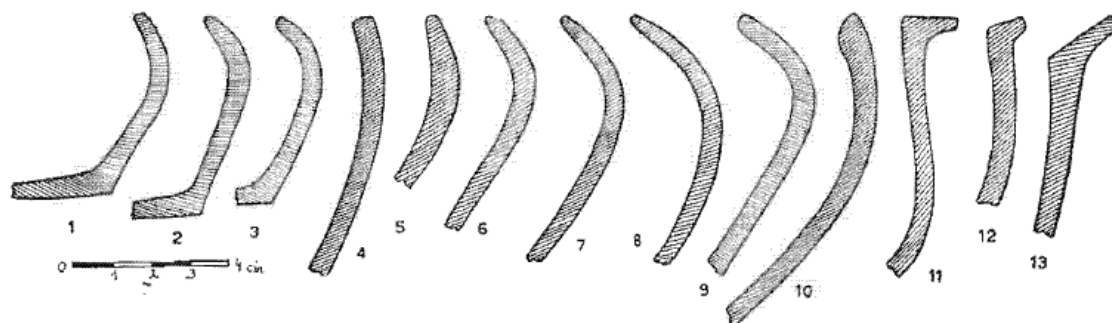
Zdjele. Među zdjelama uglavnom imamo tri osnovna tipa: zdjele s uvučenim obodom, zdjele sa ravno odsječenim obodom loptastog oblika i zdjele ravnih vertikalnih strana (cilindričnog oblika) većinom oboda horizontalno izvijenog van.

Zdjele s uvučenim obodom su najbrojnije zastupljene. Kod istog oblika zastupljeni su primjerci lošije obrade sa primjesom manjih zrnaca kvarcita i bolje obrade sa glačanom površinom iste fakture kao i glačani lonci tipa dolija. Prema tome, svi zastupljeni tipovi, sudeći po grubljim primjercima, pojavljuju se već u srednje gradišne doba, dok glačani primjerci odgovaraju fakturi posuda mlađe gradišne periode. U to doba se ove zdjele pojavljuju i na drugim slavenskim nalazištima. Među zdjelama sa uvučenim obodom zastupljene su i razne varijante: velike duboke zdjele vrlo uvučenog oboda grube fakture sa ornamentom (3769 — T. XIV, 1 — Sl. XII, 7 i 3740 — T. XIV, 2) i glačane (3355,1 — Sl. XII, 9; 3755,1,2 — Sl. XII, 8); zdjele srednje dubine uvučenog oboda grublje fakture (T. XIV, 6 — 3088,2,3; 3099,2; 3356,1,2 — Sl. XII, 6; 3781,2; 3093,1; 3748) i glačane (3117,2 — Sl. XII, 5; 3098,2; 3054,8; 3355,2—5); plitke zdjele jako uvučenog oboda grublje (3111,6 — T. XIII, 9; 3117,1 — T. XIII, 10) i glačane (3354 — T. XIV, 11 i Sl. XIII, 8; 3111,1,2; 3099,1 — Sl. XII, 3; 3093,2); plitke zdjele blago uvijenog oboda grublje (3093,3; 3098,3 — Sl. XII, 4; 3361; 3356,3; 3768,1 — T. XIII, 5; 3743 — T. XIII, 6; 3111,2,1 — Sl. XII, 1, 2) i glačane (3765; 3781).

³⁰⁹ M. Chisvasi-Comşa, op. cit., Pl. II, 28.

³¹⁰ I. Cremošnik, Članci i građa za istoriju istočne Bosne, 1957, Tab. V, 5, 17, 21 i 1958. god. Tab. I, 1, 3.

Može se reći da je ovaj tip zdjele s uvučenim obodom zastupljen u keramici od najstarijih vremena do danas. U Bosni je ovaj tip zastupljen već u neolitu, a zatim od kasnog bronzanog doba pa do latena, npr. u Donjoj Dolini, na gradini Pod i Čupinama u Lisičićima kod Konjica. U rimsko doba ona predstavlja jednu varijantu vrlo čestih pompejanskih zdjela³¹¹, koje su nađene i u Višićima. Tip ovih zdjela se svuda javlja i u slavenskoj keramici. Primjerci grublje fakture nađeni su i u Mogorjelu. Duboka zdjela uvučenog oboda datirana je u ptujskom nalazu³¹² u srednje gradišno doba. U isto doba ona se javlja i u Českoj³¹³ i u Bugarskoj³¹⁴. U Rumuniji ih datiraju u X i XI vijek n. e.³¹⁵

Sl. 12.

Zdjele ravno odsječenog oboda loptastog oblika lučno svedenih zidova su manje zastupljene (3111,4 — Sl. XII, 10; 3094,2; 3098,1). I njihov oblik javlja se već u rimskoj keramici³¹⁶, a ima ga i u slavenskoj keramici³¹⁷.

Prelazni tip između zdjela cilindričnog oboda i zdjela uvučenog oboda predstavlja nekoliko primjeraka (3768,2 — T. XIII, 5; 3088,4) od kojih se mogla rekonstruisati i jedna zdjela (3111,5 — T. XIII, 7). Dok su zidovi ravni, vertikalni obod se prelama pod uglom prema unutra, ne lučno kao kod zdjela s uvučenim obodom. Grublje su tehnike rada.

Obodi koji pripadaju zdjelama cilindričnog oblika većinom su horizontalno izvijeni prema van (3097,2; 3107,1 — Sl. XII, 11; 3113,3; 3118,3; 3350,1; 3742,1,2; 3760,3 — Sl. XII, 13). Oblik je zastupljen i u Mogorjelu gdje je očuvana i čitava zdjela³¹⁸ (T. VI, 43). I naši fragmenti i zdjela u Mogorjelu su grublje fakture ali dobro pečena i odgovaraju grubljim primjercima lonaca tipa dolija. Oni po obliku imitiraju slavenske metalne kotlove³¹⁹. Ovaj tip zdjela zastupljen je i na slavenskom naselju u Bostaništu³²⁰. U zdjele cilindričnog oblika spadaju i zdjele s otvorima koji su zaštićeni nekom vrstom drške lučnog oblika. Od tih zdjela nađena su samo dva fragmenta s otvorima (3081,1,2; 3353 — Sl. XI, 8). Više fragmenata nađeno je u Mogorjelu te je na osnovu njih data rekonstrukcija³²¹ (T. VI, 40). Već tom prilikom je istaknuto da za ovaj oblik ne nalazimo potpunih analogija. Međutim, fragmenti zdjela sa ovim otvorima, kroz koje se vjerovatno provlačilo užice koje je služilo za vješanje, vrlo su mnogobrojni među slavenskom kera-

³¹¹ E. Gose, op. cit. № 247, 467—8, 230—2.

³¹² J. Korošec, op. cit., str. 251, sl. 16, T. sl. 14.

³¹³ Jan Eisner, Die Entwicklung der slavischen Keramik in Böhmen der mittleren Burgwalperiode, Prähistorische Zeitschrift 37, 1959, H. 4, str. 217, T. III, sl. 7.

³¹⁴ Ст. Станчев, Известия на археологическия Институт XXIII, 1960, str. 23, slika 13 B.

³¹⁵ M. Chiavasi-Comşa, op. cit., str. 278, Pl. I, 4; II, 8.

³¹⁶ E. Gose, op. cit. № 486—7.

³¹⁷ Rajko Veselinović, Rad Vojvodanskih muzeja II, 1953, T. II, 8.

³¹⁸ I. Čremošnik, GZM, 1949—50, str. 391, T. I, 7.

³¹⁹ Ibidem, str. 391.

³²⁰ R. Veselinović, Rad Vojvodanskih muzeja II, 1953, T. II, 6 i 9.

³²¹ I. Čremošnik, GZM, VII, N. S., 1952, str. 258, sl. 4—5, str. 260.

mikom iz Bostaništa³²². Samo su ovdje otvori smješteni na proširenom obodu. Na ovom nalazištu su datirane u X—XII vijek n. e. Naši primjerci pokazuju grubu fakturu sličnu grubljim primjercima lonaca tipa dolija kao i ostale grublje zdjele iz Višića, što odgovara najranijoj dataciji u Bostaništu.

Među velike zdjele slične kotlovima vjerovatno spadaju i fragmenti grube fakture: jedan s izvučenom plastičnom drškom (3751,2) i fragmenat sa ukrasom plastičnog zadebljanja u obliku slova T (T. XIV, 7), zatim obod sa plastičnim zadebljanjem (3101,3 — Sl. XI, 7). Cilindričnim zdjelama vjerovatno pripadaju i tri oboda ravno odsječena i samo malo horizontalno izvučena. Finije su fakture sa metličastim ornamentom te ih, analogno ostalim fragmentima sa metličastim ornamentom, možemo pripisati tipu mlađe gradišne periode (3758,1—3 — Sl. XII,12).

Zaključak. Iz pregleda materijala vidimo da je od slavenskih nalaza najbrojnije zastupljena keramika, i to tipa starijeg, srednjeg i mlađeg gradišnog perioda. Ako bismo prihvatili uobičajeno datiranje gradišne keramike, onda bi nalaze, a prema tome i naselje i groblje, trebalo datirati u VII do XII vijek. Po novijim istraživanjima se, međutim, smatra da gradišna keramika u naseljima traje samo do X vijeka³²³, o čemu će se dalje opširnije raspravljati. Datiranje naselja od VII do X vijeka bi prije odgovaralo i istorijskim činjenicama. Slaveni su, sudeći po podacima iz drugih krajeva, rimske ruševine upotrebljavali samo u prvim vijekovima poslije naseljavanja. Zato je malo vjerovatno da su Zahumljani — slavensko pleme koje je naselilo ove krajeve — još u XI i XII vijeku stanovali u ruševinama antičke vile. Ovi slavenski ostaci u Višićima su u neposrednoj blizini srednjovjekovnog trga Drijeva, koji se spominje prvi put 1186. godine u ugovoru velikog župana Nemanje sa Dubrovnikom³²⁴. Iz ugovora se vidi da je ovdje već od davnina postojao trgovački centar. Prema tome, u okolini ovakvih centara moramo računati sa bolje organizovanim naseljima u XI i XII vijeku. Ovaj trg je uzeo na se nekadašnju ulogu Narone u rimsko doba. Dok su drugi primorski gradovi ostali i dalje kulturni i trgovački centri, Narona je bila sasvim porušena, izgleda krajem VI vijeka³²⁵, i izgubila svaki značaj. Umjesto nje se, valjda onda, počeo formirati centar u Drijevi u župi Luka, koja se spominje kod Popa Dukljanina prvi put³²⁶. M. Vego Drijevu lokalizuje uz Neretvu u selo Skočim nasuprot Gabeli³²⁷. Nađeni grob sa zlatnim nakitom IX vijeka iz Višića, dobro ilustruje blagostanje koje je ovim krajevima donosila trgovina, a možda i gusarenje. U VIII i IX vijeku, u doba u koje pada većina naših nalaza, poznato je osobito za Neretljane da imaju već svoju flotu i da su na glasu kao gusari, koji često ratuju, osobito sa Mlecima³²⁸. Rimska vila je, prema tome, vjerovatno samo izvjesno vrijeme služila kao zaklon jednoj manjoj grupi slavenskog stanovništva.

Datiranje groblja i naselja po nalazima slavenske keramike može za sada biti samo približno, jer je slavenska keramika, osobito naselja, kod nas još nedovoljno ispitana. Poznato je da su se stariji tipovi gradišne keramike nekada i duže zadržali i da se i u kasnijim vijekovima javljaju primjerci nerazvijenih oboda i grubog rada. Zato datiranje samo po tipovima nije uvijek sigurno. Osim toga, novija istraživanja su pokazala da je postojala i razlika između keramike koja je nađena u grobljima i keramike nađene u naseljima. Kako su kod nas do sada većinom ispitivana groblja, za sada se samo ukazuje na to da na slavenskim naseljima u zapadnoj Evropi keramika pokazuje mnogo razvijenije oblike oboda od istodobne keramike nađene u grobovima³²⁹. Prema tome se može pretpostaviti da je i u Višićima keramika naseobine bila tehnički naprednija i bogatija u oblicima i da se, prema tome, dio posuda bolje tehnike obrade i razvijenijih oblika može i ranije datirati.

³²² R. Veselinović, op. cit., str. 37, T. II, 1—6.

³²³ J. Korošec, Rad Vojvodanskih muzeja VII, 1958, str. 10.

³²⁴ St. Novaković, Zakonski spomenici V, str. 132—133.

³²⁵ C. Patsch, Zur Geschichte und Topographie von Narona, str. 103—6.

³²⁶ M. Vego, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo, 1957, str. 35.

³²⁷ Ibidem, str. 70.

³²⁸ Ferdo Šišić, Povijest Hrvata, Zagreb 1925, str. 321.

³²⁹ J. Korošec, Rad Vojvodanskih muzeja VII, 1958, str. 10.

Pojava da se uz grobove nalazi keramika nerazvijenijih oblika i slabije obrade može se pratiti samo po nekoliko izuzetnih primjeraka i u Višićima, gdje se keramika, upotrebljena za daču, nalazila u neposrednoj blizini groba kao uz dva groba u dvorištu III, uz grob u prostoriji 13 B i uz ognjišta dače u dvorištu I i II (O₁ i O₂). Ovdje su pretežno nađeni oblici starije i srednje gradišne periode slabijeg pečenja. Oko zidanih ognjišta u prostorijama 3, 7 i 8 D nađeni su pretežno fragmenti mlade gradišne periode, iako su i ovdje bili zastupljeni i tipovi starijih perioda. Međutim, na osnovu ovih nekoliko primjeraka ne mogu se još stvarati konačni zaključci, prije svega i zbog toga, što se ovdje keramika naselja, koja je svuda po terenu razasuta, miješa sa keramikom koja se nalazi oko grobova.

Kao što smo već naprijed napomenuli, nesigurna je datacija na osnovu tipološke podjele koju smo u nedostatku terenskih podataka morali slijediti. Tako iz ove slavenske keramike iz Višića (koju je pregledao prof. J. Nestor, pošto je ovaj rad bio gotov za štampu, te ovdje samo ukratko možemo ukazati na to) prof. Nestor izdvaja grupu metličaste keramike (*Kammstrichmuster*) koja pokazuje mrku ali finije prečišćenu fakturu, a rađena je na ručnom vitlu i dobro pečena. Po oblicima, pečenju i tehnici ukrasa ova grupa metličaste keramike bi po J. Nestoru prije odgovarala grupi keramike *Bratei* u Rumuniji³³⁰ iz VI vijeka, koja je preteča kasnije slavenske keramike istog ukrasa zvane *Dridu* iz IX vijeka. Prema tome bi ova grupa u Višićima odgovarala preslavenskom periodu, kojemu pripadaju i grobovi V i VI vijeka u vili. Nažalost nam terenski podaci ne mogu pomoći u rješavanju ovog problema. I ova grupa keramike, kao i sve ostale, nađena je rastresena po cijelom terenu vile, ne samo oko grobova V i VI vijeka, i to u rimskom sloju zajedno sa slavenskom keramikom tako da se stratigrafski ne može odvojiti, što svakako ne isključuje mogućnost da ovdje postoje i ostaci iz vremena kasnoantičkih grobova V i VI vijeka. Kako kod nas još nigdje nije sigurno izdvojena kasnoantička keramika V i VI vijeka, a i meni je do sada ostao nepristupačan analogni materijal iz ostalih slavenskih oblasti, to se ne mogu upuštati u diskusiju o problemu kod koga upravo faktura i tehnika obrade keramike, koja se ne može vidjeti iz publikacija, igra glavnu ulogu.

Datiranje keramike iz Višića otežava i to što među ovim nalazom imamo lokalnih pojava i u oblicima i u obradi. Tako je lonac tipa dolija inače malo poznat na našim nalazištima iako ga nalazimo, kao što je rečeno, u drugim slavenskim nalazima, kao npr. u Rumuniji. U Višićima su, međutim, obodi ovog tipa lonca najbrojniji, te ga moramo smatrati omiljenim lokalnim tipom. Isti oblici oboda lonca nađeni su na srednjovjekovnoj crkvi u Panjku kod Trebinja³³¹. Znači da je bio zastupljen u primorskim krajevima, gdje je bio osobito jak uticaj rimske kulture pod čijim uticajem je, vjerovatno, i nastao ovaj tip. Mogao je dalje biti zastupljen i u autohtonoj keramici, jer je ovaj tip bio omiljen već u latensko doba. I kod zdjela, koje su takođe brojno veoma zastupljene, vidimo uticaj nešto prahistorijskih a više rimskih oblika. Prema tome, lokalno obilježje koje ovom nalazu daju oblici dolija i zdjela potiče od jakog uticaja autohtone i rimske keramike na slavensku. Ovakvi strani uticaji se javljaju i drugdje u slavenskoj keramici, osobito u pograničnim predjelima, gdje su Slaveni dolazili u doticaj sa drugim kulturama.

Uticaju autohtone kulture vjerovatno treba pripisati i za sada kod nas lokalnu pojavu glačanja keramike. Tragovi glačanja, koliko se može po očuvanim fragmentima suditi, nalaze se samo na zdjelama sa uvijenim obodom i na loncima tipa dolija, dakle na tipovima posuda koji vode porijeklo iz prahistorije i rimskog doba. Tehnika glačanja je ponekad vrlo gruba, tako da se vide nepravilni potezi instrumenta. Međutim, kod dolija tehnički bolje obrađeni obodi su katkad sasvim sjajno uglačani. Prema tome, tehnika glačanja se primjenjivala i na tehnički bolje i slabije obrađene posudama. Ona se javlja na posudama koje su i po obliku i fakturi sigurno slavenske kao, npr., kod zdjela, koje su svuda zastupljene u slavenskim nalazima. Na istom tipu ovih zdjela mogla se konstatovati i bolja obrada sa glačanjem i slabija obrada i faktura, tipična samo za slavensku keramiku. Prema tome, ova tehnika glačanja nije vezana za posebnu

³³⁰ J. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple Roumain*, *Revue Roumaine d'histoire* III, № 3, 1964, str. 400.

³³¹ Nalaz još nije publikovan.

grupu keramike, te je moramo pripisati slavenskim majstorima. Ona se od prahistorijske tehnike glačanja razlikuje po tome što je mnogo grublja, sa vidljivim tragovima instrumenta; ponekad i neki pojasi posude ostanu neglačani kao kod dolija što je pojas ispod oboda. Sve joj to daje još više izgled jedne lokalne tehnike. Protobugarska keramika³³², koja spada približno u isto doba (VII—XI vijek) kao naša, takođe je glačana, samo savršenijom tehnikom, te nam ne daje bližu analogiju.

Slavenska glačana keramika sa sličnim ornamentalnim tamnijim prugama i utisnutim tragovima instrumenata kao u Višićima nađena je i u Zalavaru u Mađarskoj³³³. Samo, po opisu sudeći, i ova grupa keramike je od finije prečišćene zemlje. Ali kod i jedne i druge grupe može se konstatovati ista činjenica, naime da su lokalnog karaktera, i da se ova tehnika glačanja pojavljuje upravo na oblicima koji su pod jakim rimskim uticajem, te se ovi oblici razlikuju od ostalih tipično slavenskih i čine jednu lokalnu grupu. Prema tome ova lokalna grupa keramike izgleda da se formira pod uticajem autohtone keramike ovih oblasti koja je bila pod jakim uticajem Rima. Ovaj jak uticaj Rima i Vizanta preko autohtone keramike na kasniju slavensku osobito podvlači i J. Nestor za grupu Dridu keramike.

Slavenski ostaci u Višićima, prema tome, daju nove podatke o slavenskim naseljima najstarijeg datuma, koja su kod nas još malo istražena, zatim o jednoj lokalnoj grupi slavenske keramike u primorskim oblastima između Neretve i Dubrovnika. Rijetki, ali dragocjeni, prilozi u grobovima upotpunjuju sliku ovog naselja sa grobljem.

* * *

ZAKLJUČAK

Otkopana vila u Višićima pripada tipu vila velikih imanja (fundusa) koji, ograđeni zidovima velikih dužina, imaju u svom centru grupu luksuzno opremljenih zgrada u kojima su stanovali vlasnici. Oko ovih zgrada su raspoređene i najpotrebnije prostorije domaćinstva i radionice, dok su poljoprivredne i druge zgrade smještene podalje od ove grupe luksuznih prostorija i ograđene vanjskim ogradnim zidom posjeda. Plan i raspored zgrada na ovim fundusima je vrlo različit. Zavisio je od ukusa i bogatstva gospodara, terena, pa i od vrste domaćinskih zgrada i zanatskih radionica koje su se nalazile u jednom takvom fundusu.

Od imanja u Višićima za sada su otkrivene samo ove centralne zgrade sa potrebnim domaćinskim prostorijama i zanatskim radionicama oko njih. Vanjski ogradni zid imanja još nije konstatovan. Da je postojalo još i više ogradnih zidova svjedoče otvorene prostorije na južnoj fasadi zgrade, za koju se pretpostavlja da je banja (1—25 D), a koje su svakako isto tako morale biti zaštićene nekim daljim ogradnim zidom.

Stambene zgrade vlasnika, bogato opremljene, kao što je već istaknuto, zauzimaju najveći i centralni prostor kompleksa zgrada vile u Višićima. Tri glavne zgrade pripadaju različitim tipovima, ali su razmještene oko dvorišta tako da su bile međusobno povezane i unaokolo ograđene bilo drugim zgradama bilo dvorištima. Jednu od najvažnijih funkcija u sklopu ovih zgrada imala je, svakako, zgrada sa peristilom — omiljeni oblik zgrade u primorskim i toplim krajevima u rimsko doba, u kojoj se odvijao društveni život. Po pravilnosti i simetričnosti rasporeda ona svakako spada u tip ranijih zgrada sa peristilom³³⁴. Druga zgrada sa hipokaustom u obliku četverokutnog bloka nema neki izraziti arhitekturni lik; ona djeluje više kao grupa prostorija. Treća centralna zgrada, za koju pretpostavljamo da je mogla biti banja, po tipu je duguljasta zgrada sa porticusom, ali se nalazi u sklopu dvaju drugih zgrada sa kojima čini grupu raspoređenu u obliku slova »U« (zване »U-shaped« ili tripartitne zgrade). Zgrade su povezane

³³² Krsto Mijatović, *Praehistorische Zeitschrift* XVII, H. 4, Berlin 1959, str. 219.

³³³ Dr. Agnes Sos, *Die Ausgrabungen Geza Fehers in Zalavar*, *Archaeologica Hungarica* XLI, Budapest 1963, str. 97, T. LXXXIII, 2 i 3; Taf. LXXXIV, 6.

³³⁴ Karl Swoboda, *Römische und romanische Paläste*, str. 20.

trijemom (porticus). Ovaj tip zgrada čest je u Germaniji i Britaniji³³⁵, gdje su zgrade povezane koridorima. Detaljnije o ovoj grupi zgrada moći će se raspravljati tek kada bude potpuno otkrivena sjeverna zgrada grupe.

Dok su ove glavne zgrade sve orijentisane u istom pravcu i čine simetričnu cjelinu, grupe okolnih prostorija sa radionicama i dvorištima narušavaju ovu simetriju i daju cjelokupnom planu zgrada nepravilan oblik. Pri gradnji ovih sporednih krila vlasnici su se svakako upravljali praktičnim i momentanim potrebama samog domaćinstva. Pada u oči da su osobito ogradni zidovi okolnih grupa nepravilnog oblika, što, uostalom, susrećemo i kod drugih velikih fundusa, kao kod vile u Anthes u Belgiji³³⁶. Kompleks vile u Višićima, prema tome, pokazuje jedan originalan raspored zgrada, prilagođenih potrebama ovog domaćinstva u kome je bila zastupljena i jedna zanatska grana — pečenje cigle i keramike. Vrlo brojni ostaci otpadaka rasprostrti po cijelom području vile (raznosili su ih osobito Slaveni) svjedoče da se ova grana zanatstva intenzivno njegovala. Ni od koje druge vrste radionica nisu nam se ovdje sačuvali tako brojni tragovi. Da li su ove radionice služile samo domaćinstvu ili i trgovini, ne može se zaključiti na osnovu raznešenih ostataka.

Raznešena arhitektura vile onemogućuje i preciznije datiranje zgrada na osnovu gradnje zidova. Osim ponešto u zgradi sa peristilom, nigdje se inače nisu održali zidovi, nego samo temelji, te se o načinu gradnje zidova ostalih zgrada i o eventualnim kasnijim prepravcima (osim u izuzetnim slučajevima) ne može suditi. Samo u zgradi vjerovatno banje (9 D) očuvao se dio zida koji pokazuje da su i zidovi banje bili građeni od cigle trokutastog oblika. Po ostacima keramike može se zaključiti da je dio zgrada postojao već koncem I vijeka n. e. i da su sve glavne zgrade već bile podignute oko polovine II vijeka n. e., jer su fragmenti rane Chiare (datirane do polovine II vijeka n. e.) nađene u svim zgradama. Jedino prema pojedinim zgradama potiče iz raznih perioda, koliko se može ustanoviti po mogućnostima datiranja na osnovu dosadašnjih rezultata nauke. Tako su mozaici postavljeni oko polovine II vijeka n. e., većina očuvanih dijelova zidnog slikarstva potiče iz kraja II i početka III vijeka n. e., ali se vidi da su boje nanese na već neku raniju podlogu, dakle na ostatke zidnog slikarstva iz nekog ranijeg perioda. Najkasniji su arhitekturni fragmenti iz banje koji potiču iz polovine IV vijeka n. e. Njihova odlična izrada svjedoči o blagostanju stanovnika ove vile još i u IV vijeku n. e.

Po ostacima keramike i ukopanim grobovima V—VI vijeka n. e. u ruševinu vile može se suditi da je život u vili trajao negdje do konca IV vijeka n. e. kao i u susjednom Mogorjelu, sa druge strane Neretve, koje pripada drugom tipu zgrada i potiče tek iz IV vijeka n. e. Vila u Višićima je srušena, dok su u Mogorjelu nađeni i tragovi požara. Iako zgrada u Mogorjelu pripada drugom tipu kasnoantičkih utvrđenih zgrada³³⁷, nalazi keramike iz IV vijeka n. e. su vrlo slični, a zatim i tragovi kasnijih perioda. U Mogorjelu su zastupljeni isti kasni tipovi sigillate Chiare sa pečatnim ornamentima i fragmenti sa figuralnim apliciranim predstavama, zatim tzv. vizantijska keramika³³⁸. U ruševinama su bili ukopani slični kasnoantički grobovi od cigle složene u obliku krova. Najzad, i nalazi slavenske keramike pokazuju mnoge analogije, i korisno se dopunjuju, što se koristilo prilikom obrade keramike iz Višića. Sudeći po usmenim izjavama Patscha da su na Mogorjelu nađeni tragovi »siromašnih srednjovjekovnih nastambi« (zabilježio je to Anthes³³⁹), na ruševinama zgrade u Mogorjelu izgleda da je postojalo i veće slavensko naselje nego u Višićima, što svjedoče i nađeni brojniji grobovi sa dosta bogatim priložima nakita. Međutim, konačni zaključci o razlikama i analogijama ova dva objekta iz početka i kraja perioda rimske vladavine u našim krajevima moći će se dati tek pošto se i nalazi iz Mogorjela sistematski obrade.

³³⁵ Ibidem, str. 120—133 i R. G. Collingwood, M. A., *The Archeology of Roman Britain*, London, 1930, str. 122, 129.

³³⁶ R. D. Meyer, *De Romeinsche Villa's in Belgie*, Antwerpen 1937, sl. 18 b.

³³⁷ D. Basler, *Konzervatorski zahvat na Mogorjelu*, *Naše starine* I, 1953, Sarajevo, strana 145.

³³⁸ I. Čremošnik, *GZM* 1952, str. 241.

³³⁹ E. Anthes—W. Unverzagt, *Das Kastel Alzey*, *Bonner Jahrbücher* 122, 1912, strana 152.

Od vlasnika rimske vile u Višićima nisu se očuvali tragovi po kojima bi se oni mogli bliže odrediti. Vjerovatno su, kao što je već rečeno, to bili italiski kolonisti. Nalazi oružja i grafita sa imenom beneficijara upućuju na to da su žitelji vile imali neke veze i sa licima u vojnoj službi. Svakako su vlasnici bili usko vezani sa Italijom, što se odražava u arhitekturi, pa i na nalazima, koji pokazuju jak uticaj Italije.

Istraživanja ove vile dala su nam u mnogom pogledu novih rezultata. Vila je jedan od rijetkih objekata koji datiraju još iz ranog doba Carstva. Sve do sada istražene vile bile su mahom iz kasne antike. Očuvani mozaici i zidno slikarstvo daju nam uvid u umjetnička stvaranja u prvim stoljećima u našim krajevima, koja su, kao što smo već istaknuli kod mozaika, pod jakim uticajem centralne Italije. Taj uticaj traje i do kasnog doba antike, ostavljajući nam za sada jedine primjerke korintskih kapitela italiskog načina obrade, dok su svi ostali nalazi korintskih tipova kapitela kod nas od grčko-orijentalnih majstora. U vili nam je ostalo sačuvano i mnoštvo sitnih nalaza, od kojih keramika čini najvažniji i najveći dio nalaza. Do sada malo poznata terra sigillata Chiara zastupljena je dosta brojnim oblicima i pokazuje specifičnosti koje upućuju na to da su i u Iliriku postojale radionice ove sigillate.

Najzad, značajni nalazi u ovoj vili nisu samo ograničeni na rimsku epohu. Slavenko naselje sa grobljem na ruševinama ove vile, koje se razvilo vjerovatno odmah neposredno poslije dolaska Slavena u ove krajeve, dalo je niz značajnih nalaza i rezultata. Vizantijske naušnice i ogrlica od zlata spadaju u red rijetkih nalaza na našoj teritoriji. Uz grobove i ognjišta nađeni su brojni fragmenti slavenske keramike. Njeno sigurno odvajanje od rimske keramike može se smatrati najvažnijim rezultatom, postignutim pri istraživanju ovih slavenskih ostataka. Ono nam sada omogućuje i sigurno izdvajanje slavenske keramike od rimske u bogatim nalazima Mogorjela, kao i onih na drugim rimskim nalazištima. Na većini rimskih lokaliteta do sada nađeni su tragovi i iz slavenskog perioda. Posebni značaj slavenskim nalazima u Višićima daje i naročiti lokalni tip lonca (tip rimskog dolija) koji je do sada konstatovan samo u primorskim krajevima, i brojni nalazi fragmenata sa glačanom površinom — tehnika koja se inače rijetko nalazi kod slavenske keramike.

S obzirom na značajne nalaze koje je dalo slavensko naselje, kompenzirana je donekle šteta koju su Slaveni nanijeli rimskoj vili i namještaju u njoj. Vila je, prema tome, dala dragocjen materijal za do sada nam malo poznat materijal iz ranog rimskog i ranog slavenskog perioda kod nas.

ZUSAMMENFASSUNG

Die schon von Patsch¹ erwähnten Überreste einer römischen Villa befinden sich an der Fundstätte »Kućišta« in Višići bei Čapljina. Dieser Ort liegt in der Nähe der nach Patsch am jenseitigen Ufer der Neretva verlaufenden Straße Narona—Sarajevo², sowie nahe der Straße, die aus Narona an Klepci vorbei ins Tal der Bregava führte. Um Kućišta gibt es zahlreiche römische Lokalitäten. Diese Gegend wird dank der frühzeitigen und starken Romanisierung^{3—5} als eine der zu Römerzeiten in Illyrien dichtest besiedelten betrachtet. In dem Romanisierungsprozess spielten die Bürger von Narona, die befreiten Orientalen und besonders die zahlreichen italienischen Handelsleute⁶ und Veteranen¹⁰ eine bedeutende Rolle. Wahrscheinlich gehörte auch der Fundus in Višići, der Ende des I. und im II. Jahrhundert zur Zeit der stärksten Ansiedlung italischer Kolonisten entstand, einem der Italiker, der Sklavenbesitzer. Die Sklavenwirtschaft hielt sich lediglich hier in Süddalmatien bis zum IV. Jahrhundert¹¹.

BAULICHE ÜBERRESTE DER VILLA

Im Gebäudekomplex dieses Fundus bilden luxuriöse Wohngebäude den Hauptteil. Die Gebäude berühren einander und umschließen so größere oder kleinere Höfe. Die Höfe sind nur teilweise untersucht. Die Mehrzahl der Gebäude ist nach Südwesten—Nordosten orientiert. An der Nordostseite befindet sich um den Ziegelofen und um Hof I eine Gruppe von Räumlichkeiten (Objekt A) und daran schließt das Gebäude mit einem Peristyl an (Objekt B). An die Südostecke des Objekts B schließt das Gebäude mit einem Hypokaustum (Objekt C) an, das auch Hof IV mit Werkstätten umschließt. An die Nordwestecke des Objekts B schließt eine Reihe von Räumlichkeiten an, die es mit den die Nordfassade der Villa darstellenden Gebäuden von Objekt D verbindet.